U

SOCIOLOGIE

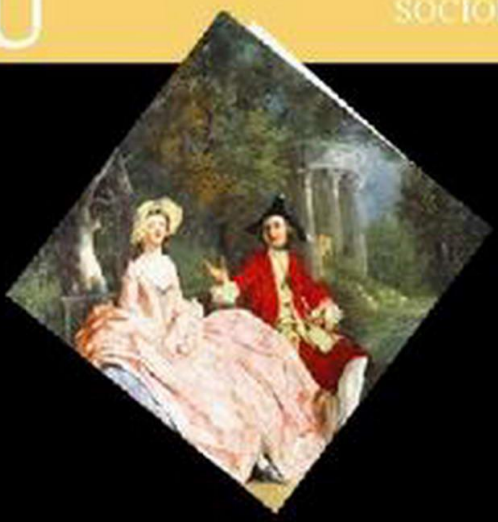

CĂLĂTORIE ÎN MAREA BURGHEZIE

MICHEL PINÇON
MONIQUE PINÇON-CHARLOT

INSTITUTUL EUROPEAN

Michel Pinçon
şi
Monique Pinçon-Charlot

CĂLĂTORIE ÎN MAREA BURGHEZIE

PREFAŢĂ

Lume înaltă, teren accidentat

Michel Pinçon şi Monique Pinçon-Charlot sînt sociologi, directori de studii la CNRS (Centrul Naţional pentru Cercetare Sociologică), în cadrul Centrului de Sociologie Urbană (Cultures et Sociétés Urbaines, IRESCO, Paris). Specializîndu-se de mai mulţi ani în domeniul studiilor asupra burgheziei si aristocraţiei franceze, au publicat între altele *Dans les beaux quartiers*, Seuil, 1989, *La Chasse à courre, ses rites et ses enjeux*, Payot, 1993, *Grandes fortunes. Dynasties familiales et formes de richesse en France*, Payot, 1996, *Sociologie de la bourgeoisie*, La Découverte (Repères), 2000. *Voyage en grande bourgeoisie – journal d'enquête*, PUF, 1997, cartea tradusă acum în româneşte, are meritul de a reconstitui itinerarul lor ştiinţific pe acest teren şi de a oferi un compendiu metodologic pentru cercetătorii tentaţi să urmeze aceeaşi cale. Motiv pentru care iniţiativa traducerii ei merită salutată.

În istoria sociologiei există cîteva lucrări fundamentale asupra claselor dominante, al căror nume se schimbă de altfel în funcţie de autori, de ţări şi de epoci. Michel Pinçon şi Monique Pinçon-Charlot nu-şi propun însă o abordare academic-erudită a problemei, ci, fideli angajamentului lor de sociologi de teren, investighează condiţia şi poziţia acestor clase în propria lor societate, cea

franceză contemporană. Un asemenea «pragmatism» reprezintă totodată o opţiune epistemologică şi, în ultimă instanţă, politică: înseamnă a opune «faptele» şi «datele» empirice, observabile, măsurabile, speculaţiilor ideatice şi modelor ideologice. A dispărut burghezia? – se întreabă ei în introducerea lucrării de sinteză care afirmă posibilitatea şi prezintă rezultatele unei «sociologii a burgheziei», ai cărei principali promotori sînt în cîmpul ştiinţei sociale franceze contemporane. Ideologia liberală şi meritocratică, a cărei dominaţie s-a impus în anii 1990, a răspîndit iluzia dispariţiei claselor sociale odată cu discreditarea politică a «luptei de clasă». Burghezia continuă însă să existe, fie că este vorba de micii acţionari (peste cinci milioane existau în Franţa în 1999) ori de marile familii, veritabile dinastii tot atît de prezente şi de recunoscute ca şi marile case nobiliare[1].

Spre deosebire de confruntarea ideologică, construcţia ştiinţifică a unui obiect precum «burghezia» presupune respectarea unor reguli metodologice, cărora autorii li se supun şi în a căror folosinţă demonstrează virtuozitate. Este vorba în primul rînd de circumscrierea proprietăţilor economice care asigură înaintea celorlalte poziţia dominantă a acestei categorii sociale. Bogăţia este însă ireductibilă la dimensiunea ei economică, şi analiza sociologică are meritul de a atrage atenţia asupra erorilor şi iluziilor simţului comun. Principala ei caracteristică este capacitatea cumulativă, felul în care asocierea diferitelor specii de capital constituie ceea ce în mod curent este desemnat drept «bogăţie»: capital social («relaţii»), cultural şi şcolar (studii, diplome, «cultură generală»), capital de prestigiu sau simbolic (frecventarea «lumii bune» şi a locurilor cotate, dimensiunea internaţională fiind aici privilegiată). Diversitatea speciilor de capital este chiar o condiţie a menţinerii şi transmiterii (reproducerii) «bogăţiei», care se perpetuează prin

[1] *Sociologie de la bourgeoisie,* p. 4.

schimbare. În sfîrşit, mobilizarea politică a acestei clase face să apară contradicţia flagrantă dintre «individualismul teoretic» şi «colectivismul practic» al burgheziei[1], a cărei solidaritate de clasă se manifestă activ ca o condiţie a exercitării dominaţiei sociale.

Demersul riguros al sociologilor constă în dezvăluirea sistematică a părţii ascunse a lumii sociale, care face posibilă deopotrivă acumularea şi reproducerea bogăţiei. Un asemenea demers se justifică nu doar din perspectiva cunoaşterii ştiinţifice «pure», ci şi ca fundament al intervenţiei sociale într-o societate tot mai inegalitară, în care acumularea bogăţiilor la una dintre extreme induce sărăcirea şi descalificarea socială la cealaltă extremă. Sociologia profesată de Monique Pinçon-Charlot şi Michel Pinçon este un bun exemplu de sociologie aplicată şi angajată pe o problemă acută a societăţii franceze contemporane.

În ciuda diferenţelor istorice, sociale şi economice dintre societatea românească şi cea franceză, fenomene similare, politic şi economic interdependente, s-au produs şi în România după 1989: fie că este vorba de efectele «globalizării» ori «mondializării», fie de apariţia «noii clase», de luptele şi coaliţiile dintre nou veniţi şi descendenţii vechii burghezii, consecinţele asupra societăţii în ansamblu sînt asemănătoare şi comparabile: polarizare, distanţare şi diferenţiere, acumulare şi ostentaţie pentru unii, deposedare şi sărăcire pentru alţii. Lectura cărţilor celor doi sociologi francezi poate constitui un prilej de reflecţie pentru publicul românesc, unul de inspiraţie pentru sociologi.

*

[1] Idem, pp. 102-112.

Nu aş vrea să închei aceste prea puţine rînduri de prezentare fără a evoca zilele în care traducătoarea cărţii de faţă şi cu mine i-am cunoscut pe Monique, pe Michel şi pe Clément, fiul lor, veniţi să ne întîlnească la Agapia în vara lui 1986. Amintirii acelor zile şi prieteniei care ne leagă de atunci le este dedicată această apariţie.

Mihai Dinu Gheorghiu

INTRODUCERE

Călătorie în marile case nobiliare

După zece ani de cercetare asupra familiilor bogate de aristocraţi şi de vechi burghezi ni s-a părut foarte util să consacrăm un studiu problemelor specifice acestui mediu social. Care sînt modalităţile concrete ale unei anchete ce ignoră regula esenţială prin care se protejează clasele privilegiate, aceea a discreţiei? Pentru care raţiuni şi în ce condiţii au acceptat aceste familii ca, în mod neaşteptat, să fie supuse investigaţiei sociologice? Care a fost specificitatea observaţiilor şi a dialogului în aceste medii care cumulează toate formele de capital prin raportare la familiile muncitorilor sau funcţionarilor, subiect aflat în centrul cercetărilor noastre precedente?

Am dorit să întreprindem aici o reflecţie epistemologică în act, o socioanaliză a unor cercetători aflaţi în situaţie de anchetă, rupînd astfel tăcerea obişnuită care domneşte asupra condiţiilor practice ale cercetării. Secretele de elaborare o dată dezvăluite cititorului, acesta ar trebui să dispună de elementele necesare pentru a aprecia datele şi analizele pe care le-am publicat deja[1]. Ar trebui să avem o

[1] Această revenire la munca de anchetă şi de teren care a început în 1987 va face referire la lucrările următoare:
• *Dans les beaux quartiers*, Seuil, col. «L'épreuve des faits», Paris 1989, 255p.
• *Quartiers bourgeois, quartiers d'affaires*, Payot, col. «Documents», Paris, 1992, p. 335p.

mai bună înţelegere a dificultăţilor cercetării, precum şi a procedeelor de a le evita. Nu este vorba de un manual de metodologie normativă şi schematică, ci de o lucrare de auto-analiză epistemologică a cărei transparenţă constă într-un du-te vino permanent între rezultatele acestei anchete şi condiţiile practice ale elaborării lor. Metodele de observare, mai mult sau mai puţin participative, şi acelea ale întrevederii semidirijate angajează o relaţie socială ai cărei parametri nu sînt fără consecinţe asupra materialului constituit astfel.

Originalitatea lucrării constă în aceea că acest ansamblu de reflecţii epistemologice demonstrează practic experienţa de cercetare cu toate dimensiunile ei. Va fi deci vorba de interviuri, observaţii, dar şi de redactare şi receptare de către comunitatea ştiinţifică, de familiile anchetate şi de presă. Fără a avea pretenţia exhaustivităţii şi fără a se dori abordarea tuturor problemelor pe care le-ar pune o serie de astfel de anchete, vom trata aici lanţul metodologic în integralitatea sa, raţiunile alegerii obiectivelor şi modalitatea de abordare a textelor publicate. De asemenea, fiecare problemă va fi abordată nu în sine, ci prin derularea globală a unui ansamblu de anchete pe teren. Încercăm să reconstituim o experienţă în afara unui proiect normativ, sperînd astfel să ajutăm studenţii şi specialiştii interesaţi să se lanseze într-o astfel de aventură, căci momentul trecerii la lucru nu este totdeauna uşor.

Lucrarea este organizată cronologic. Primul capitol indică originile acestei cercetări pe terenul marii burghezii, atît de puţin explorat de sociologie. Ultimul capitol pune problemele mediatizării cunoaşterii ştiinţifice şi difuzării sale. De la conceperea cercetării la receptarea sa de către

---

• *La chasse à courre, ses rites et ses enjeux*, Payot, col. «Documents», 1993. Reeditare în «Petite bibliothèque Payot», 1996, 308p.

• *Grandes Fortunes. Dynasties familiales et formes de richesse en France*, Payot, col. «Documents», Paris, 1996, 376p.

media vom trece prin construirea obiectului şi prin modalităţile concrete de anchetă. Un capitol va fi astfel consacrat distanţei sociale care separă marele burghez de sociolog şi consecinţelor acestei distanţe în situaţia dialogului. Observaţia participantă, această metodă etnologică ce constă în pătrunderea în mijlocul intervievaţilor pentru a-i observa mai bine, pune totodată probleme teoretice, metodologice şi readuce în discuţie frontierele arbitrare între două discipline apropiate ca sociologia şi etnologia.

Cercetările în familiile bogate suscită o anumită rezervă chiar din partea mediului ştiinţific. Această ostilitate mai mult sau mai puţin explicită îşi are sursa în faptul că analiza unui grup social ai cărui membri pot cumula orice fel de capital, economic, social dar şi cultural, şcolar şi simbolic, plasează cercetătorul în poziţia sa de dominant/dominat. Condiţiile receptării acestor lucrări despre clasele dominante de către comunitatea ştiinţifică introduc aspecte şi dificultăţi de redactare specifice, care ni s-au părut utile a le analiza.

Aceste reflecţii epistemologice sînt alimentate de anchetele noastre în interiorul marilor case nobiliare şi de contribuţii teoretice mai generale. A dezvălui coduri, a oferi chei poate să ajute la deblocarea angoaselor elevului sociolog şi poate contribui la democratizarea cunoaşterii. Nu este vorba de un tratat de metodologie conceput în abstracţiune, de o culegere de precepte elaborate *a priori,* căci nu există, în accepţia noastră, reflecţie metodologică valabilă decît în confruntarea permanentă cu munca de teren. Nu dorim să „disociem metoda de practică", cum s-a afirmat deja în avant-propos-ul volumului *Métier de sociologue*.[1]

[1] Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron, *Le métier de sociologue*, Mouton/Bordas, Paris, 1968. Autorii îl citează pe August Comte în sprijinul acestei intenţii. „Metoda, scria A. Comte în *Cours de philosophie positive*, nu ar trebui studiată separat de cercetările în care este folosită; sau,

Ceea ce s-a propus ţine aşadar mai mult de caracteristicile jurnalului de cercetare şi nu atît de manualul de metodologie. Nu ştim aproape nimic despre munca sociologului pînă la desăvîrşirea ei, pînă la cartea care, adesea, modifică asperităţile, unghiurile şi reconstruieşte dificultăţile *a posteriori*[1]. Dorim să dăm aici cea mai mare transparenţă posibilă muncii de obiectivare a cercetătorului în sociologie, această disciplină particulară care pretinde să studieze o lume, lumea socială, în care fiecare obiect sau subiect al cercetării, observator şi observat, anchetator sau intervievat, ocupă un loc şi construieşte, plecînd de la acest loc, propriile reprezentări şi dispoziţii. Orice sociologie ar trebui să înceapă prin a se analiza pe ea însăşi în curs de înfăptuire, iar ceea ce ne propunem aici ţine de analiza practicii metodologice, o încercare de a extrage cîteva lecţii din experienţa concretă.

---

atunci, nu este vorba decît de un studiu mort, incapabil de a fecunda un spirit care tocmai se dezvăluie".

[1] Cu excepţia anumitor jurnale de anchetă, ca acela al lui J. Favret-Saada. Vezi Jeanne Favret-Saada, Josée Contreras, *Corps pour corps. Enquête sur la sorcellerie dans le bocage*, Gallimard, col. „Témoins", Paris, 1981.

CAPITOLUL I

Originile obiectului

NOI INTREBARI SI NOI OPORTUNITATI

Lucrăm din 1970 la Centrul de sociologie urbană, a cărui denumire a devenit în 1996 «Cultures et sociétés urbaines»[1]. Cercetările noastre s-au ocupat mai întîi de elaborarea şi punerea în practică a politicilor urbane, a politicilor de dotare, precum şi a politicilor domiciliare[2]. Oraşul era atunci considerat un loc unde nu este bine de trăit. Fie că era vorba de marile ansambluri de la începutul anilor şaptezeci, apoi mai tîrziu de suburbiile pavilionare sau astăzi de cartierele defavorizate, oraşul era şi este adesea prezentat ca o problemă socială. Pentru a ieşi din această definiţie a oraşului nu există alt mijloc mai bun decît de a-l analiza sub toate aspectele. Aşadar, sub toate aspectele socialului, inclusiv acela despre care nu se vorbeşte niciodată, adică

[1] Despre istoria Centrului de sociologie urbană, vezi Christian Topalov, „Le Centre de sociologie urbaine", *Politix,* nr. 20, 1992, pp. 195-201.

[2] Vezi Monique Pinçon-Charlot, *Ségrégation urbaine. Classes sociales et équipements collectifs en région parisienne,* Anthropos, Paris, 1986, 291p. [publicat cu concursul CNRS] (în colaborare cu Edmond Preteceille şi Paul Rendu), şi Michel Pinçon, *Cohabiter. Groupes sociaux et modes de vie dans une cité HLM,* Plan Construction, col. «Recherches», Paris, 1982, 246p.

acela al claselor privilegiate. Cercetarea socială, aceea care este cerută de instanţele administrative, nu se interesează de clasele care nu suportă constrîngeri economice. Şi totuşi, oraşul este un ansamblu şi numai sesizarea simultană a diferitelor sale aspecte poate să permită avansarea cunoaşterii. Este vorba de o ţesătură vie, ale cărei părţi sînt în strînsă conexiune şi interacţionează într-un sistem de relaţii care dau sensul mediului de viaţă urban. Am fost întrebaţi cum de ne-a venit ideea de a lucra în cartierele pariziene bogate, dat fiind că acestea sînt absente din numeroasele lucrări finanţate de administraţiile centrale şi, în particular, de Ministerul Afacerilor. Cercetările asupra oraşului, din anii ’70, sînt focalizate cu prioritate pe locuinţa socială, pe formele de intervenţie ale statului în procesul de urbanizare, ba chiar pe promovarea privată, dar nu abordează decît foarte rar analiza formării cartierelor în care locuiesc clasele dominante şi modalităţile de viaţă socială şi urbană pe care le includ. Progresul intelectual ce a condus spre cutare sau cutare obiect de cercetare nu vine de la sine, iar factorii determinanţi sînt diverşi. Dar această ignorare a cartierelor bogate nu pare să-şi găsească o justificare propriu-zis sociologică. Continuarea cercetărilor asupra procesului de segregare urbană cerea o analiză a acestor spaţii ieşite din sfera comunului, căci preţurile practicate aici pentru bunurile imobiliare constituie plafonul pieţei. Unul dintre motoarele segregării se află deci în acest sector imobiliar: se poate presupune că toată această mecanică segregaţionistă se datorează într-o oarecare măsură intereselor acelora care aleg să plătească preţurile cele mai ridicate pentru a locui şi trăi acolo unde le convine.

Dar n-am dori să reducem decizia de a extinde investigaţia la aceste cartiere uitate la o conştientizare a unei lacune în sociologia urbană. Să spunem că această conştientizare ne-a permis să profităm de o oportunitate oferită de componenţa socială foarte eterogenă a chiar mediului cercetătorilor. Colaborarea pe care am angajat-o cu

Paul Rendu, şi el membru al CSU, a fost un element esenţial în această redefinire a obiectului cercetărilor noastre. El ne-a provocat cu adevărat să lucrăm asupra mediului social din care provenea el însuşi, adică vechea burghezie[1]. Paul Rendu a fost de asemenea de un ajutor real prin faptul că ne-a oferit cîteva chei de intrare în acest mediu relativ închis, iniţiindu-ne, în acelaşi timp, în unele dintre modalităţile sale de funcţionare. Datorită lui a fost începută seria de întrevederi, prin recomandările pe care ni le-a furnizat pe lîngă familiile marii burghezii.

SPAŢIU SOCIAL ŞI SPAŢIU GEOGRAFIC

Pentru a aborda oraşul ca un întreg structurat, ca spaţiu de relaţii, am aplicat sistemul teoretic al lui Pierre Bourdieu. Conform acestui sistem, socialul este văzut ca un spaţiu pe ale cărui axe se repartizează diferitele forme de capital. Pe verticală se merge de la un minimum de capital economic la un maximum. De la dreapta la stînga, se merge de la minimum de capital cultural la maximum. Ceea ce devine important aici este faptul că agenţii sociali şi grupurile se repartizează astfel în spaţiu, fără îndoială în spaţiul teoretic, construit conceptual, însă cu uşurinţă adaptabil să funcţioneze la fel de bine în parametri geografici, de la care nici chiar P. Bourdieu nu se sustrage. În studiul său asupra vestimentaţiei, opoziţia *rive droite/rive*

[1] Despre familia Rendu, vezi *Recueil de la bourgeoisie ancienne*, publicată sub direcţia lui André Delavenne, cu o prefaţă a ducelui Brissac, SGAF, Paris, 1954, şi Marc Ambroise-Rendu, *Les Rendu, ou comment accéder à la bourgeosie*, cu o prefaţă de Paul Rendu, Éditions Christian, Paris, 1989.

gauche[1] funcţionează ca o metaforă geografică care redublează caracteristicile sociologice ale croitorilor de lux care au constituit obiectul studiului[2]. De asemenea, cu analiza sa despre Parisul din *L'Éducation sentimentale,* P. Bourdieu pune în evidenţă faptul că „în acest *spaţiu structurat şi ierarhizat, traiectoriile* sociale ascendente şi descendente se disting în mod clar: din sud spre nord-vest pentru primele [...], din vest în est şi/sau din nord spre sud pentru celelalte [...][3]". Altfel spus, structurile spaţiului social sau ale cîmpurilor specifice din interiorul acestui spaţiu, precum cîmpul croitoriei de lux, se pot citi în spaţiul geografic, el însuşi ierarhizat şi structurat prin analogie cu sistemul poziţiilor sociale ale agenţilor. Spaţiul urban este deci un spaţiu de relaţii în care locurile, cartierele şi resursele sînt în dialog, se aprobă şi se înfruntă[4].

Oraşul oferă opoziţia dintre cartierele bogate şi periferiile populare. Contrastele sînt suficient de bine marcate în regiunea Ile-de-France pentru a reuşi, cutreierînd străzile de la Neuilly la Aubervilliers, să trecem prin toate categoriile, de la conducători de societăţi la muncitori, de la inspectori de Finanţe la mici funcţionari. Parcursuri iniţiatice care, prin simbolismul pletoric al străzii, te învaţă să distingi limbajul pietrelor, al vitrinelor, al atitudinilor corporale, accentelor, tot ceea ce, trecînd adesea neobservat, nu încetează totuşi să sublinieze diferenţele şi inegalităţile.

---

[1] „Malul drept" respectiv „malul stîng" al Senei, reprezentînd cele două jumătăţi geografice, dar nu numai, în care fluviul împarte marea capitală franceză. (*n. ed.*)

[2] Pierre Bourdieu şi Yvette Delsaut „Le couturier et sa griffe: contribution à une théorie de la magie", *Actes de la recherche en sciences sociales,* 1975/1, pp. 7-36.

[3] Pierre Bourdieu., „L'invention de la vie d'artiste", *Actes de la recherche en sciences sociales,* 1975/2, pp. 67-93.

[4] Vezi articolul nostru: „De l'espace social à l'espace urbain. Utilité d'une méthaphore", *Les Annales de la recherche urbaine,* nr. 64, sept. 1994, pp. 50-53.

De aceea nu este indiferent unde locuieşti. Putem deci să analizăm oraşul drept unul dintre parametrii definiţiei complete a poziţiei sociale. Nu există reuşită socială demnă de acest nume care să nu fie însoţită de o reşedinţă ce o exprimă şi o manifestă. Oraşul este şi un profesor perseverent în ucenicia socială, care vă spune unde sînteţi născut, în oraş dar şi în societate, şi care vă învaţă manierele, gusturile, speranţele sau disperările care vor da tonalitatea în ceea ce aveţi de trăit. Oraşul este societatea deja constituită, el este deci divers, contrastant, multiplu şi semnificativ într-un mod exemplar. Totul vorbeşte în stradă, în imobile, în locurile publice. Cum agenţii nu se pot desprinde de propriul lor *hexis*-corporal, care prin definiţie li se potriveşte perfect, cartierele, străzile sînt produse involuntare ale multitudinii de gesturi mari şi mărunte proprii vieţii cotidiene. Nimeni nu scapă logicii urbane, iar ceea ce sînt indivizii se datorează în parte spaţiilor în care au vieţuit cîndva sau în care trăiesc acum.

Cum altfel s-ar putea înţelege interacţiunea dinamică între spaţiul social şi spaţiul urban fără a lua în considerare cartierele bogate? Dacă oraşul este un sistem urban, analog sistemului social, dacă el este o cristalizare spaţială de raporturi sociale, cercetarea nu poate ignora nici una dintre părţile componente ale acestui sistem de relaţii. Dar ceea ce este o evidenţă sociologică se opune logicii politice şi administrative a cererii sociale de studii sociologice asupra oraşului. De unde efectul de autocenzură. Există prea puţine lucrări legate de clasele privilegiate, şi încă şi mai puţine în raportul lor cu oraşul. Datorită finanţărilor Planului urban, ne-am adus contribuţia la depăşirea acestei lacune[1]. Astfel s-a putut demonstra că marile familii pariziene ale aristocraţiei şi ale burgheziei practică în mod privilegiat un *entre-soi* fără

[1] Planul urban a contribuit la finanţarea lucrării *Quartiers bourgeois, quartiers d'affaires* şi a finanţat în întregime *Grandes Fortunes*. Dar pentru *Dans les beaux quartiers*, prima lucrare a seriei, nu am obţinut credite.

cusur. Deşi ar putea să-şi aleagă domiciliul oriunde, în regiunea Ile-de-France, dat fiind că nu se supun nici unei constrîngeri economice, aceste familii îşi au, de fapt, reşedinţa în cîteva arondismente din vestul Parisului, al VII-lea, al VIII-lea, nordul celui de al XVI-lea şi sudul celui de al XVII-lea arondisment, precum şi în cîteva comune din vestul rezidenţial, dintre care Neuilly constituie arhetipul. Constrîngerile sociologice nu le lasă aşadar nici o altă adresă posibilă în celelalte zone. Argumentele care conduc la o alegere atît de strictă ţin deopotrivă de legătura cu un proces de agregare, de căutarea acestui *entre-soi*, precum şi de procesele de segregare, însoţite de strategiile explicite de evitare a celorlalte grupuri sociale.

Analiza oraşului nu trebuie să eludeze aceste spaţii privilegiate în care vieţuiesc cei cărora norocul le-a surîs. În acelaşi fel în care nu se poate face abstracţie de clasele dominante în construcţia teoretică a spaţiului social, cartierele lor nu pot fi lăsate în umbră dacă vrem să înţelegem sistemul urban şi principiile de omologie care schimbă sistemul de relaţii între grupurile sociale cu acela care uneşte şi divide în acelaşi timp spaţiul urban.

Originea proiectului nostru de lucru asupra înaltei societăţi îşi are rădăcinile în această abordare a oraşului şi a inegalităţilor sale. Dar în mod progresiv demersul s-a lărgit, segregarea urbană apărînd, din punctul de vedere al claselor superioare, ca un aspect al unui proces mai larg de agregare-segregare care-şi cîştigă sensul prin raportare la reproducerea socială şi la transmiterea de poziţii dominante între generaţii.

CAPITOLUL II

Populaţia studiată

AVERI STRĂVECHI

Pentru a analiza mizele segregării urbane, procesele cooptării sociale în anumite sfere sau condiţiile de transmitere a patrimoniului, ne-am interesat exclusiv de familiile bogate din rîndul vechii aristocraţii şi burghezii. Prin alegere metodologică, procedeul este acela de a fixa ancheta pe lîngă o populaţie care cumulează diferite forme de capitaluri, şi care adaugă averii o străveche apartenenţă la clasele înalte. Am dorit nu numai ca restricţiile economice să apese cît mai puţin posibil asupra acestor familii, pentru a avea într-un anume fel opţiuni dictate numai de constrîngeri de ordin sociologic, dar şi ca ele să aparţină unor ramuri care de mai multe generaţii ocupă poziţii sociale dominante. Vechimea apartenenţei şi bogăţia au fost aşadar cele două criterii de selecţie a familiilor anchetate.

Ne putem pune, *a posteriori*, întrebări asupra raţiunilor pentru care ne-am limitat eşantionul la familiile dinastice. Pe scurt, am fi putut admite necesitatea de a interoga şi cîţiva reprezentanţi dintre parveniţii atît de defăimaţi de către aristocraţie şi vechea burghezie. Chiar şi numai pentru a verifica afirmaţiile făcute de reprezentanţi ai aristocraţilor şi burghezilor şi a le supune unor confruntări critice în cadrul unui discurs, după toate probabilităţile, în

mod sensibil diferit. Trebuie deci să conchidem că ne-am focalizat pe cel mai legitim discurs la care puteam spera? Că am reluat, în numele nostru, ierarhia pe care cei dinainte au înţeles să o stabilească în profitul lor între vechi şi nou? Originile noastre modeste nu ne-au supus oare unui fel de fascinaţie pentru ceea ce, oricare ar fi viitorul nostru social, este prin definiţie ceva la care nu avem acces, anume durata, timpul, un bun inestimabil pe care nu-l putem cumpăra? Mult în afara mediului anchetat, nu sîntem oare constrînşi a relua categoriile de clasament, neavînd posibilitatea să relativizăm criteriile?

Într-adevăr, originile noastre sociale sînt foarte îndepărtate de acest mediu al marilor familii pariziene. Fiică de magistrat, nepoată de mic industriaş şi de medic, unul dintre noi provine deci din mica burghezie provincială (Saint-Etienne, şi respectiv un oraş din acelaşi departament al Loarei, Boën-sur-Lignon), şi şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa la Mende, prefectura din Lozère. Celălalt, fiul unui lucrător la polizor, devenit încasator într-o agenţie bancară din Charleville-Mézières, capitala regiunii Ardennes, avea ca bunici, pe care de altfel nici nu i-a cunoscut, un lucrător la polizor din valea Meuse şi un modest proprietar de garaj de ţară. Prin urmare, la mare distanţă socială faţă de populaţia marii burghezii, mai semnificativă pentru fiul şi nepotul unor muncitori, dar departe de a fi neglijabilă pentru autoarea ce descinde din mica burghezie a Loarei. Mai cu seamă dacă se ţine cont de faptul că cercetarea trebuia dirijată spre familiile de aristocraţi bogaţi şi de vechi burghezi *parizieni*, adică spre mediul celor mai de vază segmente ale claselor dominante.

RECOMANDĂRI ŞI PREZENTARE

A însemnat aceasta oare că am ales ţinta cea mai dificilă? Experienţa tinde să dovedească că nu! Curtoazia

fiind o calitate cultivată în aceste medii, a contribuit la acceptarea principiului interviului. Cu atît mai mult cu cît contactele au fost stabilite prin recomandare, condiţie cert indispensabilă pentru ca interviul să fie acordat, dar care, pentru că recomandarea angajează de fiecare dată relaţii între familiile aliate sau prietene, determină un răspuns pozitiv, pentru a nu obliga persoana din partea căreia vine acea recomandare[1]. Recomandare care, graţie însemnătăţii regulilor de curtoazie, graţie magiei exercitate de un nume cunoscut, de care ne puteam folosi, graţie, de asemenea, condescendenţei amuzate faţă de întreprinderea cercetătorului cu care nu aveau, de obicei, prea multe ocazii de a se întîlni, a funcţionat ca un adevărat sesam, deschizînd porţi greu de trecut, ca de exemplu acelea ale cercurilor cu grijă protejate de cei nepoftiţi[2].

Oricum s-ar derula lucrurile, recomandarea personală este necesară pentru a obţine acceptarea interviului ca metodă de lucru. În prima noastră cercetare asupra cartierelor bogate nu am fost tentaţi să luăm direct contact cu persoanele pe care am fi dorit să le intervievăm, poate pentru că aveam îndoieli în ceea ce privea buna desfăşurare a anchetei noastre într-un mediu pe care nu-l cunoşteam şi pe care-l estimam *a priori* ca fiind puţin favorabil demersului sociologic ori, în orice caz, disciplinei înseşi, considerate mai degrabă de stînga. În a doua lucrare, publicată sub titlul *Quartiers bourgeois, quartiers d'affaires*[3], am îndrăznit să

[1] Paul Rendu, Nicole Sarda şi Pascal Ramadier au ştiut întotdeauna să ne deschidă, cu multă gentileţe şi generozitate, carnetele lor de adrese. Le reînnoim aici mulţumirile noastre.

[2] Vorbim aici de marile cercuri şi cluburi, cum ar fi Jockey Club, Le Cercle de l'Union Interalliée, L'Automobile Club de France, Le Cercle du Bois de Boulogne, care reunesc elita aristocraţiei şi a marii burghezii pe baza unei cooptări pe criterii sociale riguroase. Vezi*: Dans les beaux quartiers,* pp. 193-252.

[3] Este vorba de ideea de a analiza concurenţa între afaceri, comerţul de lux şi marile familii pentru ocuparea cartierelor din

scriem sau să telefonăm unor persoane cărora nu le-am fost recomandate, obţinîndu-le numele şi adresele prin intermediul listei *Bottin Mondain*, fără îndoială încurajaţi de succesul demersurilor noastre. Nu întîmpinaserăm (pentru ancheta din *Dans les beaux quartiers*) decît un singur refuz între mai bine de treizeci de interviuri solicitate pe lîngă diverse familii. Rezultatul a fost în felul său concludent, pentru că, din cincisprezece scrisori trimise pentru a obţine o întrevedere, am înregistrat zece refuzuri; patru familii, mereu absente, n-au putut fi contactate şi în final un singur interviu a fost realizat... prin telefon. Ceea ce ne-a condus la strategia de a relua principiul recomandării pentru a ne constitui eşantionul. Eşantionul s-a stabilit din aproape în aproape. Pentru a obţine o anume diversificare a familiilor implicate, din punctul de vedere al originii averii lor, al apartenenţei lor confesionale etc., ceram la sfîrşitul fiecărei întrevederi o recomandare pe lîngă o altă familie.

Totul se petrece ca şi cum sociologul, de origine modestă, este el însuşi nevoit să treacă prin ritualul prezentării. Fără să aparţină înaltei societăţi, este important totuşi ca onorabilitatea sa să fie certificată de persoanele cu care a intrat în contact şi care fac parte în mod legitim din înalta societate. Fracţiunile dominante ale claselor dominante au totdeauna nevoie să primească asigurări asupra personalităţii sociale a indivizilor cu care intră în contact. Ritualul prezentării îl situează pe noul venit în reţelele de relaţii deja cunoscute şi elimină acea noutate întotdeauna uşor neliniştitoare legată de necunoscutul care nu a fost prezentat. Introducerea noului venit, de regulă în toate marile cercuri, este una dintre formele codificate ale acestui ritual, cei ce îşi asumă prezentările avînd misiunea de a aminti membrilor în necunoştinţă de cauză că noul candidat este o persoană de încredere, nu numai prin calităţile proprii,

---

vestul Parisului, îndeosebi arondismentul VIII şi Triangle d'or delimitat de străzile Montaigne, George V şi Champs-Élysées.

ci, mai cu seamă, prin familia din care provine şi care este ea însăşi o garanţie de calitate, pedigree-ul social constituind garanţia cea mai puternică. Principiul de cooptare este esenţial funcţionării acestui mediu social. El primează în organizarea cluburilor pentru tineri, dar şi la alegerea locatarilor şi în faptele cotidiene cele mai obişnuite, cum ar fi stabilirea invitaţilor la dineu[1].

Desigur, prezentarea este o procedură folosită în diverse alte medii, inclusiv cele populare. Dar ea nu atinge niciodată bogăţia de conţinut proprie înaltei societăţi, pentru că aici este chiar locul unde reţelele sînt cele mai dense, iar prezentarea trimite la multiplicitatea alianţelor fiecărui rang. Alianţe de care sociologul este lipsit cu desăvîrşire, nereuşind să valorifice decît unica recomandare, care nu stabileşte pătrunderea în reţea. De altfel, problema nu este legată de imaginea sa pe lîngă persoanele solicitate pentru interviu. Parţial, tocmai prin descoperirea importanţei capitalului social al familiilor studiate sociologul poate măsura distanţa socială ce-l separă de obiectul său. Impresionat de ceea ce ştia deja despre mediul unde trebuie să se deruleze cercetarea, sociologul îşi vede temerile întărite de confirmarea a ceea ce el nu cunoştea decît în mod abstract, concentrarea puterii în mediul restrîns în care va fi nevoit să lucreze.

Această situaţie se probează doar în contextul unor origini modeste. Se înţelege de la sine că originea burgheză a cuiva nu l-ar lăsa atît de neajutorat şi fără de cuvinte în faţa

[1] Aceste cluburi pentru tineret (*rallyes* în limba franceză, avînd sensul de reuniuni dansante organizate în înalta societate pentru tineri, de regulă cu scopul favorizării unor contacte în vederea căsătoriei – *n. ed.*), fondate de către una sau mai multe mame avizate, al căror nume îl poartă, cel mai adesea (clubul *La Bretesche-Broglie-Montmorin*, clubul Schlumberger), regrupează, în mod exclusiv, constituind liste închise, adolescenţi aparţinînd aceleiaşi lumi, înalta societate. Vezi *Dans les beaux quartiers*, pp. 145-192.

acestei verificări practice a ceea ce a putut fi citit în cărţi. Sau, chiar cînd originea unei persoane se leagă de fracţiunile dominate ale claselor dominante, adică în cazul unei familii cu un puternic capital cultural, parizian de preferinţă, e iarăşi de la sine înţeles că aceasta s-ar fi putut înarma cu o contra legitimitate faţă de agenţii sociali care îşi datorează poziţia, mai presus de orice, moştenirii de capital economic şi de capital social.

Atitudinea adoptată de sociologul de origine modestă este, în mod necesar, aceea a deferenţei. În alte circumstanţe, el ar putea să manifeste o anume complicitate cu un mediu din care el însuşi este ieşit, chiar o atitudine condescendentă faţă de familiile mai umile social decît aceea din care provine el. Condescendenţă care pare să-l autorizeze cîteodată în a merge, în interviurile sale, pînă la a se adresa folosind prenumele persoanelor participante la interviu, indiferent de vîrstă. Familiaritate pe care nici un sociolog nu şi-ar permite-o atunci cînd va reda cuvintele unui Consilier de Stat sau administrator de societăţi, membru într-un mare club parizian.

ANCHETA PREALABILĂ

Pentru a alege familiile participante, ca şi pentru a pregăti întrevederea, sociologul este departe de a fi deposedat de armele proprii cînd munca sa se axează asupra claselor dominante. Marile familii şi membrii lor au numeroase ocazii să figureze pe cele mai diverse documente, anuare cu foşti elevi din marile şcoli, listele membrilor unor cluburi, lista *Bottin Mondain*[1].

[1] Înscrierea în acest anuar al înaltei societăţi este lăsată la iniţiativa persoanei sau familiei care doreşte să figureze aici. Dar condiţiile cer, în afara abonării obligatorii la un exemplar al următoarei ediţii a publicaţiei, susţinerea cererii de către două persoane care

Prezenţa simultană în lista mondenă a părinţilor, ascendenţilor, copiilor şi colateralilor constituie o punere în evidenţă a unui capital familial important, forma specifică a unui capital social. În listele cluburilor pentru tineri, în anuarele cercurilor, în dicţionarele nobilimii sau ale dinastiilor burgheze, aceleaşi patronime revin în repetate rînduri. Numele este astfel pus în valoare prin chiar repetarea sa şi prin învecinarea cu alte patronime ilustre. Dacă aceste date sînt de natură să faciliteze munca sociologului, dîndu-i primele puncte de reper despre familiile pe lîngă care se organizează ancheta, această informare prealabilă nu face decît să-i creeze un anume confort în ideea că urmează să se confrunte cu o lume cu imbricări sociale şi familiale considerabile. Munca de cercetare este cu certitudine facilitată prin existenţa tuturor acestor documente, mai rare şi chiar absente în cazul celorlalte grupuri sociale, dar în acelaşi timp supraabundenţa de informaţie, care nu acoperă decît unele aspecte ale vieţii acestor familii, ne dezvăluie un mediu în realitate foarte bine structurat, în timp ce sociologul putea să nu aibă decît o idee abstractă asupra aristocraţiei şi burgheziei. Aceste liste mondene sînt alcătuite pentru uz intern şi pentru a facilita susţinerea şi acumularea de capital social în chiar interiorul claselor dominante. Sociologul poate să nu descopere decît cu ocazia cercetării sale densitatea şi calitatea reţelei de relaţii pe care o oferă aceste liste ca şi miile de nume ce le conţin. Aceste liste permit de asemenea cunoaşterea

figurează deja pe listă. Dacă această recomandare pare mult mai puţin riguroasă decît în cazul cluburilor, căci nu îi angajează în acelaşi grad pe cei care recomandă şi care, aici, nu figurează în mod explicit drept garant pentru persoana candidată, demersul lor presupune totuşi un minimum de capital social. Acesta reia astfel, încă o dată, ritualul fundamental de prezentare în cadrul grupului a celui care este nou venit, dar care totuşi face deja parte, prin naştere, din familie. Vezi Cyril Grange, *Les gens du Bottin Mondain. Y être c'est en être,* Paris, Fayard, 1996.

titlurilor, o apreciere corectă a importanţei reţelelor familiale şi furnizarea de date asupra apartenenţei la marile cluburi. Adresele au de asemenea, ele însele, un efect de impunere a dominaţiei, cînd, de exemplu, la apartamentul din strada Victor Hugo sau strada Foch, se adaugă menţiunea unui castel din provincie.

Din toate aceste investigaţii prealabile şi mai apoi din interviuri se desprinde o uimire crescîndă. Uimire în faţa excepţionalului pe care aceste existenţe îl ascund: educaţia dobîndită în cele mai mari instituţii şcolare publice sau private, în Franţa, dar foarte adesea şi în străinătate; călătorii diverse şi îndepărtate; reţele familiale şi amicale reunind o mulţime de personaje importante; experienţe legate de reşedinţe, de la hotelurile particulare ale bunicilor la vastele apartamente din cartierele privilegiate; castelul sau măcar impunătoarea vilă din provincie, care conservă între pereţii lor venerabili faima familiei; poveştile înduioşătoare care vorbesc despre relaţiile magice cu bătrînii servitori, care, desigur, «făceau parte din familie». Ar trebui să fii naiv să crezi că este posibil, pentru cine n-a cunoscut o astfel de copilărie, nici o astfel de adolescenţă, să aduni asemenea poveşti cu totală indiferenţă. Dimpotrivă, descrierile acestea de vieţi care, pare-se, nu au înfruntat dificultăţi majore, au darul de a reda viaţă, în oglindă şi în mod involuntar, privaţiunilor, golurilor, lipsurilor materiale ale copilăriilor şi adolescenţelor celor care n-au cunoscut aceeaşi vădită plenitudine. Cu atît mai mult cu cît, în cazul în speţă, este vorba despre copilării modeste sau sărace şi foarte provinciale, care ascultă acum poveşti despre copilăriile fericite din Paris. Sentiment de excludere de la un mod de viaţă, faţă de care în mod cert se pot menţine distanţele relativizîndu-i perfecţiunea aparentă, dar care – în ciuda tuturor rezervelor, luate chiar şi ca reacţie de apărare împotriva a ceea ce constituie, într-o anumită măsură, o agresiune socială – nu poate să nu ne amintească şi reamintească lipsurile pe care viaţa noastră le-a resimţit atît

din punct de vedere material, dar şi – şi poate mai ales – din punct de vedere simbolic.

Căci există un întreg raport referitor la cultură angajat în aceste povestiri, precum şi în sentimentul de excludere resimţit de cel care intervievează. Ca atunci cînd, participînd la un spectacol de seară la Operă sau teatru, actorii îţi vin să cineze acasă. Referinţe la o cultură care făcea aşadar parte din viaţa familială şi pe care sociologul a trebuit cîteodată să o dobîndească, chiar împotriva gusturilor şi preferinţelor sale proprii. Această osmoză între un mediu social şi cultură, cel puţin în formele sale cele mai legitime, se regăseşte astăzi ilustrată în mod exemplar în practica întrunirilor culturale care reunesc adolescenţii în jurul unei activităţi colective regulate consacrate fie vizitelor la muzee, biserici, castele, fie la sediul vreunei ambasade care ocupă o clădire de interes istoric şi artistic[1]. Or, aceste vizite, care fac parte din instruirea mondenă a acestor tineri aparţinînd marii burghezii, se realizează totdeauna sub egida unei persoane competente care îi primeşte, cu respectul cuvenit, pe aceşti turişti mai puţin obişnuiţi. Acesta poate fi conservatorul muzeului, preotul parohiei, ambasadorul însuşi, proprietarul castelului, care, aproape întotdeauna, este unul din membrii familiei sau dintre prietenii personali ai unora dintre părinţii copiilor, astfel iniţiaţi în practicile culturale cele mai importante. A descoperi aceste practici nu poate să creeze decît indispoziţie sociologului, care ştie că nu va putea niciodată să ofere condiţii de educaţie similare propriilor săi copii. Or, nu se ştie prea bine în ce măsură acest raport

[1] Întrunirea culturală constituie prima etapă a acestor reuniuni a tinerilor. Tinerii au între 11 şi 14 ani. În cadrul unui proiect explicit de socializare, etapele următoare privesc învăţarea bridge-ului şi a dansului. Reuniunile vor culmina cu marile serate dansante şi se vor termina cînd tînăra pentru care s-a organizat respectivul program de reuniuni împlineşte 20 de ani. Tinerii vor fi astfel formaţi să-şi recunoască fără ezitare semenii şi să evite astfel rătăcirile inimii, totdeauna susceptibile să conducă la mezalianţe.

familiar-savant cultura este un factor favorabil de reuşită socială şi mai ales de succes în competiţia şcolară. Există un efect destabilizant al acestei descoperiri, a bogăţiei culturale, strîns legată de bogăţia materială. Singurele resurse semnificative ale cercetătorului de origine modestă ţin de capitalul său cultural, acumulat uneori printr-o ruptură de mediul său familial, şi există aici o oarecare cruzime, obiectivă, în a constata că aceste resurse, cert diferite în alcătuirea lor, sînt mult mai bogate la aceia care dispun deopotrivă de un capital economic important.

CAPITOLUL III

Interviul şi condiţiile sale specifice

Situaţia de interviu pune faţă în faţă anchetatorul şi anchetatul într-o interacţiune generatoare de efecte asupra conţinutului discursului cules. Interacţiunea între doi agenţi sociali antrenează societatea, etnometodologii ar susţine chiar că întreaga societate, care nu are altă viaţă decît prin aceste relaţii în curs de a o construi continuu. Interacţiunea este în orice caz un raport social, a cărui incertitudine privind poziţia exactă a interlocutorilor, privind mizele lor, nu face decît să intensifice o relaţie ce nu merge niciodată de la sine.

În munca de analiză a interviurilor sale, sociologul ar trebui să introducă în mod sistematic o reflecţie asupra acestei situaţii sociale, definite prin relaţia între doi agenţi sociali, intervievatul şi intervievatorul. Această situaţie de cercetare este specifică ştiinţelor umaniste, unde obiectul are o opinie sau cel puţin reacţii şi sentimente, simpatii şi antipatii faţă de un membru al aceleiaşi societăţi, căruia îi este recunoscut dreptul de a-l supune chestionarului[1].

[1] Vezi Gérard Mauger, „La situation d'enquête", *Informations sociales*, nr. 47, 1995, pp. 24-31. Subtitlul explică clar afirmaţia: „Departe de a se reduce la o simplă întreprindere de culegere de informaţii, situaţia de anchetă se derulează între un observator şi un observat. Dar observatul îl observă pe observator. Şi observă de asemenea observaţia! Apropo de strategiile adoptate de fiecare". Gérard Mauger şi Fabienne Pavis au citit acest capitol în prima sa

Această relaţie începe de la primul contact, direct sau indirect, prin care a fost solicitat acordul pentru interviu. Este momentul stabilirii raportului ce se va instaura în timpul interviului, raport fluctuant de altfel: relaţia de încredere se poate construi în mod progresiv sau, dimpotrivă, poate fi brusc ruinată printr-o întrebare inoportună sau printr-o relansare stîngace ce întrerupe farmecul empatiei. Dacă fiecare situaţie de dialog este specifică, căci ea reprezintă întîlnirea a două istorii singulare, există, ca şi pentru habitusuri, clase de situaţii în funcţie de configuraţiile sociale aduse faţă în faţă. Adică în funcţie de habitusurile astfel confruntate[1].

Vom aborda aici, prin urmare, conjunctura, atît de rară, care îi pune faţă în faţă pe membrii claselor mijlocii, cu origini mai mult sau mai puţin modeste şi în plus provinciale, adică noi înşine, cu intervievaţi care ocupă poziţii mult mai înalte. Aceste poziţii pot să se definească prin activitatea profesională, de exemplu, cînd este vorba de un bancher, de un mare proprietar forestier sau de fostul preşedinte al unei importante societăţi de distribuţie. Ele se definesc ca atare mai cu seamă prin originile sociale excepţionale şi prin înscrierea persoanei în reţelele familiale, instituţionale şi de relaţii care permit o concentrare de forţe şi de prestigiu fără măsură comună cu acelea în care se înscriu cercetătorii. Sociologul se găseşte astfel într-o poziţie socialmente dominată, încît deferenţa, politicoasă şi oarecum condescendentă, faţă de presupusele sale competenţe ştiinţifice nu răstoarnă situaţia ci, în mod paradoxal, oferă un anume confort. Într-adevăr, interesul arătat de soţia bancherului, moştenitoarea unui mare titlu de nobleţe, faţă

---

versiune, iar noi le mulţumim pentru remarcile şi criticile lor constructive.

[1] Vezi Georges Devereux, *De l'angoisse à la méthode dans les sciences du comportement,* Paris, Flammarion, 1980. Una din temele abordate priveşte „realitatea şi importanţa interacţiunilor atît conştiente, cît şi inconştiente între observator şi subiect".

de demersul cercetătorului nu depăşeşte niciodată curiozitatea politicoasă şi de bun gust pe care o manifestă şi faţă de competenţa decoratorului, a grădinarului sau profesorului de solfegiu al copiilor. Deşi neagă acest lucru, aceşti agenţi sociali, care datorează esenţialul poziţiei lor originii pe care o au, se situează deasupra valorii personale, căci valoarea lor socială este mai întîi cea a familiei lor şi a grupului din care fac parte. Ne găsim astfel în structura inversă celei ce pune faţă în faţă doctorul în sociologie şi muncitorul necalificat, intelectualul parizian şi lucrătorul manual dintr-un tîrguşor industrial provincial. Acest tip de situaţie, prin care am trecut şi noi, a fost mai adesea analizată decît aceea abordată aici. Dat fiind că este necesar să explorăm totalitatea fragmentelor spaţiului social, şi deci şi pe acelea unde se găsesc clasele privilegiate, prezentarea condiţiilor de anchetă în care sociologul a pierdut poziţia dominantă ar trebui să contribuie la completarea tabloului activităţilor de cercetare şi prin aceasta să faciliteze munca sociologică, indispensabilă în domeniul sociologiei.

1. SOCIOLOGUL ÎN POZIŢIE DOMINATĂ

Intervievaţii provocaţi să descrie averea şi condiţiile favorabile ale existenţei lor creează o situaţie originală, în care sociologul se regăseşte, cu sau fără voia lui, într-o poziţie dominată. Ideile publicate despre situaţiile de interviu tratează în general o configuraţie în care sociologul se află în poziţie dominantă[1].

[1] Vezi Liliane Kandel, „Réflexions sur l'usage de l'entretien notamment non directif et sur les études d'opinion", *Epistémologie sociologique*, nr. 13, primul semestru 1972. Mai recent, autorii lucrării *La Misère du monde* au analizat, plecînd de la discuţiile privind suferinţa şi nenorocirile, raportul de forţe care se creează în favoarea anchetatorului (Pierre Bourdieu, dir., *La Misère du*

A dori să analizezi dificultăţile anchetei sociologice în clasele înalte nu înseamnă a ignora dificultăţile proprii anchetei în celelalte medii sociale. Fiecare situaţie de dialog angajează, într-o inter-relaţie delicată, poziţia socială a unuia şi altuia, a intervievatului şi a intervievatorului. Este vorba aici de a încerca să surprindem ceea ce pot avea specific aceste dificultăţi în cazul unui studiu asupra claselor înalte, şi poate asupra fracţiunilor cel mai bine asigurate prin poziţia lor şi legitimitate, anume aristocraţia bogată şi vechea mare burghezie[1].

Bogăţia şi formele ei diverse

Raritatea cercetărilor realizate în înalta societate face improbabilă punerea faţă în faţă, în situaţie de interviu, a unui sociolog şi a unui aristocrat sau a unui mare burghez. Cel puţin asupra temelor referitoare la moduri de viaţă, organizarea vieţii cotidiene, practici familiale, constituirea patrimoniilor. Sociologul nu întîlneşte aproape deloc clasele dominante pe terenul cercetării sale, decît în calitate de şefi de întreprindere sau de înalţi funcţionari, adică în cadrul rolului lor social. Deci, în final, în calitate de cadre superioare. Această apropiere de persoana socială este o reducţie a poziţiei sale reale: un mare burghez reprezintă întotdeauna mult mai mult decît poziţia sa profesională. Şi tocmai acest fapt îl defineşte cel mai bine: o acumulare excepţională de capitaluri, sub toate formele posibile,

---

monde, Paris, Seuil, 1993). Vezi de asemenea Gérard Mauger, „Enquêter en milieu populaire", *Genèses*, 6 dec., 1991, pp. 125-143.

[1] Vezi articolul nostru „Pratiques d'enquête dans l'aristocratie et la grande bourgeoisie: distance sociale et conditions spécifiques de l'entretien semi-directif", *Genèses*, nr. 3, martie, 1991, pp. 120-133.

economice, culturale, sociale, simbolice, care fac poziţia socială ireductibilă la poziţia ocupată în sistemul productiv.

Sîntem departe, în cazul marii burghezii, de o aşezare a sinelui la modul absolut, care poate caracteriza straturile intelectualităţii mijlocii în goana lor angoasată după unicul capital care le este la îndemînă, capitalul cultural şi şcolar, după cum demonstrează Jean-Pierre Faguer despre cei ce se pregătesc pentru Şcoala Normală Superioară, care centrează totul, viaţă şcolară, casă şi distracţia spre un scop unic, reuşita la concursul de admitere[1]. Astfel încît, în ritualul prezentării este suficient doar numele persoanei, fără a mai fi nevoie să se adauge descrierea funcţiilor sale. Patronimul condensează cu adevărat toate tipurile de capital. Şi invers, un cercetător, necunoscut în acest mediu, va fi totdeauna prezentat ca sociolog al CNRS[2]. Noi am putut să experimentăm adesea această situaţie, în timpul cocteilurilor sau dineurilor, această diferenţă de tratament în privinţa ritualului părînd să meargă perfect de la sine. De fapt, totul se petrece ca şi cum ar fi evident că numele membrilor, în interiorul grupului, sînt cunoscute de toţi, în mod exhaustiv. De unde utilitatea multiplelor anuare şi în particular a publicaţiei *Bottin Mondain*. Această presupusă cunoaştere a celor asemenea sieşi este, de altfel, regula cvasiexplicită la Jockey Club: ar fi cea mai vulgară necuviinţă să întrebi numele unui membru. Fiecare trebuie să cunoască şi să recunoască pe toată lumea şi să salute cu dezinvoltură chiar şi pe acela a cărui identitate îi scapă. E adevărat că în acest domeniu, a-ţi mărturisi ignoranţa înseamnă a-ţi mărturisi o apartenenţă imperfectă la grup.

Acumularea aceasta caracterizată prin diversitatea formelor de capital devine sensibilă în situaţiile de anchetă în care, avînd în vedere tema de cercetare, chiar persoana

[1] Jean-Pierre Faguer, *Khâgneux pour la vie. Une histoire des années soixante*, Paris, CEE, Dossier 5, serie nouă, 1995.

[2] CNRS (Centre National de la recherche scientifique) – Centrul Naţional de cercetare ştiinţifică.

anchetatului, viaţa sa familială şi biografia sa se află în centrul investigaţiei. Discuţia derulîndu-se la domiciliu, sînt îndeplinite toate condiţiile pentru ca persoana interogată să ajungă să pună în evidenţă capitalurile de care dispune. Sociologul se află într-o poziţie dominată chiar şi atunci cînd intervievatul nu intenţionează, în mod deliberat, să exerseze un anume raport de dominare. Acel raport se stabileşte de altfel cu atît mai bine, cu cît curtoazia şi condescendenţa semnifică contrariul, de această dată în mod deliberat şi transmis prin educaţie, o egalitate de principiu şi un respect faţă de persoana anchetatorului, în timp ce totul vine să sublinieze diferenţa şi inegalitatea poziţiilor, resurselor, formelor de capital de care dispun unul şi celălalt.

Astfel, în iulie 1994: după un tur de observaţie în sat, am oprit maşina în faţa castelului, o impunătoare clădire de secol XIX. Un şef de personal, unul dintre servitori, ar spune alţii, tocmai ne deschide şi ne introduce într-un salon imens cu mezanin de jur-împrejur. Acest mezanin este ocupat de o bibliotecă care, aflăm îndată, numără aproape 20.000 de volume. Proprietarul castelui, tînăr, apare şi el şi conversaţia nu începe fără a ni se propune o băutură răcoritoare. Se simte o anume rezervă, o prudenţă în afirmaţii, care însă se va atenua pe parcursul interviului, şi care nu va exclude bunele maniere. Această curtoazie însoţeşte în mod eficace o negare a bogăţiei capitalurilor posedate. Dar acestea se impun prin ele însele. Locuinţa în care ne aflăm, apartamentul de la Paris, bunurile funciare în inima cărora este construit castelul şi care fac obiectul unei operaţiuni de valorizare de mare amploare: capitalul economic este important. Capitalul simbolic se manifestă deja prin formele luate de bogăţiile materiale. Apare peste tot de-a lungul discuţiei. Anchetatorii află astfel că blazoanele care figurează pe clădirea primăriei şi a şcolii din sat sînt cele ale familiei, sătenii mulţumind astfel unui străbun pentru donaţia care le-a permis să construiască aceste clădiri comunale. Acest capital simbolic este pus în evidenţă şi prin

capitalul cultural obiectivat în operele de artă care decorează pereţii salonului sau în spusele stăpînului casei care, în trecere, aminteşte de vizita unuia sau altuia dintre musafirii iluştri: scriitori, artişti sau oameni politici.

În asemenea situaţii de anchetă, ar fi dificil să negăm relaţia de dominaţie care se instalează chiar împotriva voinţei agenţilor prezenţi. Aparţinînd aceleiaşi formaţii sociale, sînt şi unii şi alţii socializaţi suficient pentru a recunoaşte în ceea ce posedă sau în ceea ce le lipseşte semnele poziţiei dominante şi ale puterii sociale. Cum să nu admiţi această disimetrie, această ierarhizare a poziţiilor? De altfel, contestarea acestor ierarhii obiective participă la discursul azi dominant asupra disoluţiei elitelor posesoare în profitul tehnocraţilor şi al înalţilor funcţionari. Ca şi cînd burghezia ar fi dispărut deoarece cîteva milioane de mici comisionari au putut să-şi constituie mici portofolii de valori mobiliare, foarte utile marilor speculanţi, dar fără nici o putere asupra întreprinderilor, băncilor, deciziilor. Contestarea nu este decît o formă de recunoaştere a dominaţiei, cea mai redutabilă, fără îndoială, pentru că ea procedează ca şi cum problema ar fi fost rezolvată, ca şi cum nici nu ar fi existat. Munca şi experienţa noastră vin în opoziţie cu această atitudine, care nu este de altfel posibilă decît la adăpostul contactului cu cei de pe poziţia dominantă. Analizele noastre subliniază realitatea puterii categoriilor considerate, puţin cam pripit, ca depăşite sau dispărute, şi repun la locul cuvenit mitologia egalităţii şi meritocraţiei republicane.

Întîlniri improbabile

Remarcăm faptul că tratatele de metodologie şi articolele despre situaţia interviurilor insistă asupra conjuncturilor, e adevărat de departe cele mai frecvente, în

care sociologul se află în mod obiectiv în poziţie dominantă, măcar datorită nivelului de instruire la care se află. Există atunci o anume complezenţă de dezvoltat în ceea ce priveşte necesitatea de a eufemiza distanţa socială, formă de condescendenţă epistemologică, în timp ce situaţia simetrică este trecută sub tăcere. Vedem aici o dificultate din partea cercetătorului în ştiinţe sociale, de a admite ceea ce cu alte ocazii demonstrează sau recunoaşte de bună voie, anume că societatea este ierarhizată, că formele de bogăţie se cumulează ca şi formele de sărăcie. Am fost surprinşi de numărul reacţiilor colegilor şi studenţilor care n-au acceptat descrierile noastre legate de aceste situaţii de anchetă şi recunoaşterea noastră în poziţia dominată a sociologului în aceste circumstanţe. Fără îndoială trebuie văzută aici o formă de revendicare simbolică, după noi mistificată, a supremaţiei culturalului asupra materialului şi a incompatibilităţii între economic şi cultură. Un înalt nivel de cultură ar asigura întotdeauna supremaţia asupra unei poziţii bazate numai pe putere economică, ceea ce, corolar obligatoriu, ar funcţiona practic de la sine, dat fiind că marea bogăţie materială ar fi sinonimă cu mediocritatea culturală. Sociologul nu scapă acestei logici sociale care vrea ca fiecare agent să tindă a face recunoscută supremaţia formei de capital de care dispune.

Deşi ancheta sociologică nu se limitează la interviu, acesta condensează cele mai mari dificultăţi prin întrevederile pe care le implică. Se poate presupune că această relaţie este cu atît mai delicat de stăpînit cu cît este mai implicată proximitatea fizică, tot aşa cum este adevărat că proximitatea spaţială nu reuşeşte decît să facă mai tangibilă distanţa socială. Este aici, fără îndoială, o lege generală a funcţionării sociale asupra căreia Jean-Claude Chamboredon şi Madeleine Lemaire insistaseră într-un articol care a exercitat o oarecare influenţă şi care a servit ca punct de plecare uneia dintre cercetările noastre asupra efectelor coabitării grupurilor sociale eterogene într-un

acelaşi ansamblu imobiliar[1]. Această cercetare a pus bine în evidenţă, la scara unui ansamblu de locuinţe sociale la periferia oraşului Nantes, faptul că acest contact între categorii sociale distanţate în cadrul ierarhiei sociale şi profesionale descoperă şi exacerbează diferenţele[2]. Este adevărat că în mod conjunctural se poate produce un efect invers: o apropiere spaţială poate duce la descoperirea unei proximităţi mai importante decît aceea care era aprioric presupusă. Dincolo de variaţiile sociale şi culturale pot fi resimţite anumite afinităţi, împotriva tuturor aşteptărilor. Dar aceste afinităţi se spulberă repede, pe măsură ce se aprofundează cunoaşterea celuilalt. Astfel, o anume apropiere resimţită faţă de moştenitorul unei familii de bancheri, care surprinde deoarece vine în contradicţie cu o distanţă socială supraevaluată aprioric, suferă o eroziune progresivă pe parcursul întîlnirilor şi contactelor, care permit să se înţeleagă, altfel decît în reprezentările preconstruite, măsura reală a distanţei în modurile de viaţă, resurse, biografii. Proximitatea poate astfel corecta ceea ce imaginarul social construise în mod aproximativ, însă ea nu ar putea să reducă distanţa obiectivă ireductibilă.

Dar despre ce distanţă vorbim? Poziţia socială a sociologului nu se poate rezuma la gradul atins pe scara clasificărilor CNRS. Sociologia practicii sociologice, la rîndul ei, nu poate face abstracţie de originea socială a sociologului, fie că acesta are ca obiect de studiu lumea muncitorească, clasele mijlocii sau marea burghezie. Este paradoxal faptul că tăcerea menţinută asupra acestei origini, asupra cursului şcolar şi celorlalte elemente ale biografiei, în special profesionale, să fie firească, dat fiind că este vorba, luînd în calcul rezultatele cele mai de necontestat ale disciplinei înseşi, de o dimensiune esenţială a reflecţiei

[1] Jean-Claude Chamboredon şi Madeleine Lemaire, „Proximité spatiale et distance sociale. Les grands ensembles et leur peuplement", *Revue française de sociologie*, 11(1), 1970, pp. 3-33.
[2] Michel Pinçon, *Cohabiter, op. cit.*

epistemologice. De aceea, pentru a fi mai clari în prezentarea discuţiilor noastre din teren, ni s-a părut indispensabil, chiar de la începutul acestei lucrări, să declarăm, cel puţin succint, de unde venim. Fără îndoială, tăcerea de uzanţă se justifică prin necesitatea de a conferi demersului sociologic toate aparenţele demersului ştiinţific, şi deci de a nega, măcar prin omisiune, impactul originii şi a traseului social parcurs în practică. Dacă sociologia este o ştiinţă, ea ar trebui să fie aceeaşi pentru toţi sociologii, oricare ar fi itinerariile lor sociale. Aşa încît originea are mică importanţă, a o declara înseamnă a-i recunoaşte influenţa, pe care tăcerea are cel puţin meritul de a o păstra secretă. Sociologul trebuie să se dovedească a fi spirit pur, detaşat de orice contingenţă socială.

Chiar dacă el nu este aşa niciodată, ar trebui să se poarte ca şi cum ar fi. A face abstracţie de această îndatorire naşte cu siguranţă un inconvenient, care, de altfel, este aproape vulgar, ca orice eludare a regulilor jocului social. Rezultă că a furniza ca pe o informaţie brută datele despre origine sau alte elemente biografice din existenţa cercetătorului, fără să elaborezi vreo analiză în domeniu, poate să servească şi ca alibi metodologic. Ca şi cum a declara de pe ce poziţie se vorbeşte ar fi suficient pentru a stabili ceea ce cercetarea datorează locului de la care a pornit şi itinerariilor pe care le-a urmat. Ne vom strădui deci să clarificăm, atît cît vom reuşi, ceea ce în raportul cu obiectul de studiu se relevă a fi, cel puţin în parte, legat de aceste origini şi de aceste itinerarii.

2. CUM NE PREZENTĂM

A prezenta ancheta şi a se prezenta

Pentru a nu se alege cu un discurs preconstruit destinat unui intelectual, sociologul este dator să reflecteze asupra înfăţişării pe care ar fi oportun să o adopte în situaţia ce urmează să o înfrunte. Căci, dacă este adevărat că nu poate fi vorba de un discurs care să facă abstracţie de relaţia de anchetă, deci de prezenţa sociologului ca destinatar al discursului, rămîne posibil să prelucrăm parametrii raportului într-o manieră care să reducă obstacolele expresiei, într-un discurs independent de condiţiile de enunţare. Pentru aceasta este necesar să dispui de o cunoaştere suficientă a unei anumite obiectivităţi, în aşa fel încît să fie posibil a evalua şi a analiza ceea ce discursul cules introduce ca distorsiune semnificativă a acestei obiectivităţi. Convorbirea are, de asemenea, în protocolul de cercetare, funcţia de a furniza informaţii, descrieri de practici, inventare a unor bunuri, descrierea traseelor parcurse de-a lungul spaţiului social. Este deci necesar, atît cît se poate, să reducem reticenţele intervievatului de a furniza aceste elemente informaţionale unui necunoscut care nu se ştie cum le va utiliza. De aceea este indispensabilă prezentarea cercetării şi a finalităţii ei, menajînd astfel susceptibilităţile sociale ale interlocutorului. Tactul şi controlul lexicului utilizat sînt elemente decisive: nu ar fi înţelept să definim obiectivul muncii noastre ca fiind elucidarea proceselor de generare a inegalităţilor. Este suficient să vorbim despre transmiterea patrimoniilor şi despre datoriile moştenitorilor faţă de generaţiile următoare, pentru ca dificultatea să fie eliminată. Reacţia intervievaţilor noştri faţă de analizele publicate arată că problema se pune mai adesea în privinţa formulării decît a fondului. Un text redactat cu o anume rigoare, care-şi interzice frivolitatea ironiei sau a sarcasmului, trece fără dificultate chiar şi atunci cînd sînt în mod clar legate motivaţiile cercetării de locurile de reşedinţă sau de timpul liber. Această excludere socială a putut fi descrisă şi numită fără ca uşile să fie închise pentru investigaţia următoare.

Este important să reflectăm asupra imaginii pe care o prezentăm intervievatului şi să facem în aşa fel încît ea să fie în cea mai mică măsură agresivă. Scopul convorbirii nu este de a-l şoca pe burghez, aşa după cum el nu este nici de a-l epata pe muncitor, în alte situaţii de anchetă. Deşi această atitudine ne-a fost deja reproşată, drept căutare a unui mimetism naiv, noi continuăm să credem că efortul nostru de a arăta o anume bunăvoinţă, un respect faţă de manierele celuilalt, prin ţinuta noastră vestimentară şi prin întreg *hexis*-ul corporal controlat şi stăpînit, pe cît posibil, este unul din argumentele care au contribuit la buna desfăşurare a anchetelor despre care vorbim aici. A dispreţui acest tip de precauţie metodologică indică de fapt o subestimare foarte puţin sociologică a ceea ce felul în care ne prezentăm furnizează ca informaţie în ceea ce priveşte poziţia persoanei, intenţiile sale sau reprezentările sale în legătură cu celălalt. Ţinuta neglijentă, într-o situaţie în care sîntem în poziţia persoanei ce pune întrebări, va fi văzută ca o provocare şi va fi tratată ca atare de persoana chestionată. Această ipostază, ţinîndu-se cont de raportul de forţă obiectiv, în funcţie de poziţiile sociale ale unuia şi altuia, ar fi defavorabilă demersului cercetării. După cum spune Bernard Lahire, „suprafaţă de înregistrare a indicatorilor poziţiei sale sociale, corpul anchetatorului poate limita numărul semnalelor de legitimitate pe care le emite şi care sînt imediat captate de cel anchetat: el îşi poate modifica prezentarea vestimentară, îşi poate stăpîni posturile, gesturile, coafura, registrul lexical şi sintactic etc.”. Şi acelaşi autor mai adaugă într-o notă că „manualele metodologice de sociologie abordează rar în mod *concret* aceste probleme reale ale «felului în care ne prezentăm»”[1]. A obiectiva situaţia de anchetă, adică a stăpîni parametrii

[1] Bernard Lahire, „Variations autour des effets de légitimité dans les enquêtes sociologiques”, *Critiques sociales,* nr. 8-9, iunie 1996, nr. special despre „Uzanţele sociale ale întrevederii sociologice”, p. 93.

sociali şi mizele posibile între agenţii puşi faţă în faţă, presupune să ne oprim asupra „problemelor în mod inseparabil şi practice şi teoretice care fac să apară situaţia particulară de interacţiune între anchetator şi cel sau cea care este chestionat(ă)”[1].

Unul dintre demersurile cele mai spontane ale sociologului, înainte de a pleca la întîlnirea fixată pentru interviu, va fi să-şi adapteze ţinuta la ceea ce anticipează el în privinţa celor ce urmează să-i fie interlocutori. În funcţie de mizele situaţiei, fiecare va fi tentat să-şi adapteze înfăţişarea la ceea ce poate anticipa despre criteriile de apreciere a ţinutei şi despre felul de a fi al persoanelor pe care urmează să le contacteze[2]. Calitatea materialelor adunate, în particular cele colectate plecînd de la interviuri, datorează mult autoanalizei permanente în situaţii de anchetă, oricare ar fi grupul la care se raportează acestea. Atenuarea distanţei sociale, ca urmare a recomandării de care putem face uz şi acordînd mare grijă felului în care ne înfăţişăm, este o necesitate, dacă dorim desigur să admitem, precum Jean-Paul Sartre, că sociologul „seamănă cu acei agenţi de poliţie pe care filmele ni-i propun adesea ca model şi care cîştigă încrederea unui grup de răufăcători ca să-i poată denunţa mai sigur”[3]. Formulă abruptă, dar care

[1] Pierre Bourdieu, „Comprendre”, în *La misère du monde, op. cit.*, p. 903.

[2] Vezi Erwing Goffman, *La Mise en scène de la vie quotidienne*, vol. 1, „La présentation de soi”, Paris, Minuit, coll. „Le Sens commun“, 1973. Plecînd de la elemente în aparenţă anodine şi prinse în cotidian, Erwing Goffman propune analize ale muncii de reprezentare, agentul social fiind considerat un actor care se dă în spectacol cu intenţia de a-şi modela imaginea în funcţie de ceea ce presupune el că sînt interesele sale şi aşteptările şi criteriile agenţilor cu care intră în interacţiune.

[3] Jean-Paul Sartre, *Questions de méthode*, Paris, Gallimard, coll. „Idées”, 1967, p. 99 (prima ediţie în *Critique de la raison dialectique*, Paris, Gallimard, 1960). Pierre Bourdieu, care citează acest text, adaugă că, în consecinţă, nu e acelaşi lucru „a lua ca

exprimă bine necesitatea de a nu trezi neîncrederea intervievatului, şi odată cu ea pe aceea de a se apropia cît mai bine de criteriile sale sociale, respectînd un minimum de autenticitate. În realitate nu este vorba de a imita stîngaci mediul în care se desfăşoară ancheta, stîngăcie nostim împrumutată de Hergé[1] celor din familia Dupondt care, deghizaţi în mateloţi sau în chinezi, nu fac decît să pună în evidenţă incongruenţa prezenţei lor într-un anumit mediu. Totodată, a nu satisface cîteva exigenţe elementare înseamnă a te condamna la a nu culege decît cuvinte adaptate pentru un interlocutor în care nu ai încredere sau, şi mai rău, a nu reuşi să intri în contact decît cu marginalii mediului, elemente în ascensiune sau în declin şi, prin aceasta, socialmente mai aproape de sociolog.

Hexis corporal ca marcă socială

De la primele contacte cu străzile din cartierele selecte, am înţeles repede că ne-am angajat într-o muncă centrată pe grupuri sociale foarte preocupate de aparenţă, de maniere, de reguli sociale. Dincolo de estetica urbană a cartierelor selecte, de calitatea arhitecturală a imobilelor lor, de grija purtată amenajării şi întreţinerii spaţiilor publice, de specificul comerţului local, care merge de la anticariate pînă la băcănii de lux, dincolo de toată această simbolistică socială a străzii, mută dar extraordinar de sugestivă, aceste bogate cartiere mai înseamnă şi locuitori. Compleuri croite

---

obiect de studiu clasele dominante sau clasele dominate (dacă putem defini o anchetă sociologică prin astfel de obiective preconstruite)". *Esquisse d´une théorie de la pratique*, Geneva-Paris, Librairie Droz, 1972, p. 244, nota 2.

[1] Hergé (1907-1983), Georges Rémi pe numele său adevărat, unul dintre cei mai importanţi creatori belgieni de benzi desenate (*n. ed.*)

impecabil, serviete din piele de porc, taioare elegante, un întreg ansamblu de semne vestimentare şi corporale vin să anunţe excepţia, refuzul neglijenţei în ţinută, grija pentru controlul de sine şi al înfăţişării. În cartierele bogate, ţinuta de oraş este aceea a civilităţii, a civilizaţiei. Întreaga atitudine tinde să semnifice distanţarea de primitiv, caracterul civilizat al comportamentului. Putem desigur contesta sau respinge acest gust, aceste maniere care, ca oricare altele, sînt arbitrare şi social construite. Aceasta nu înseamnă că ele nu rămîn manierele dominante în mediul studiat. O manifestare mondenă precum *Grand prix de Diane* este o expresie perfectă a acestei griji pentru o atitudine demnă şi stăpînită: se merge la picnic, dar în cravată şi pantofi decoltaţi, şi nu se abandonează vesta nici sub soarele cel mai fierbinte. Neglijenţa este antinomică eleganţei, şi aceasta din urmă reprezintă o afirmare permanentă a raportului cultivat cu lumea şi cu propriul corp, într-un fel o manifestare publică a propriei forţe şi hotărîri, ca şi cum refuzul destinderii ar fi inerent poziţiilor socialmente dominante, primul loc trebuind de asemenea să se justifice prin distanţarea faţă de comun. Perceperea ierarhiilor sociale trece deci prin perceperea ţinutei, a *hexis*-ului corporal. Maniera de a administra corpul, atitudinea, este imediat descifrată ca expresie a locului în lume, a raportului întreţinut cu această lume şi cu cei care o populează.

Percepînd în acest mod universul în care urma să lucrăm, era inevitabil să facem un efort pentru a nu ne deosebi în mod prea brutal de aceia care urmau să ne devină interlocutori. Această preocupare am fi avut-o şi cu ocazia anchetelor în alte medii sociale, în care respectul celui intervievat şi grija de a obţine o întrevedere care să nu se constituie într-o ţesătură de banalităţi convenţionale au fost indisociabile. O astfel de situaţie am întîmpinat-o în valea Meuse, într-un univers muncitoresc, unde ar fi fost nepotrivit să afişăm o prea vizibilă relaxare sau o eleganţă şocantă într-

un ambient sărac şi auster, cel puţin din unghiul ţinutei vestimentare[1]. La fel, în ancheta despre vînătoarea cu gonaci, fără a ne gîndi să o facem pe vînătorii experimentaţi, ar fi fost absurd ca la o astfel de întîlnire să fi apărut cu pantofi de oraş şi îmbrăcaţi altfel decît în kaki sau cel puţin în culori închise, puţin vizibile. Prin abordarea acestei atitudini încercăm să nu complicăm lucrurile, făcînd şi mai delicat un *tête-à-tête* care va fi oricum dificil de administrat. Aici motivaţia esenţială este mai întîi de a crea şanse favorabile pentru a obţine un discurs sincer, pe cît posibil. Este vorba, într-un anumit fel, de a te arăta demn de interes şi de a convinge în legătură cu seriozitatea demersului. În cazul marii burghezii, atenuarea distanţelor trebuie să combată ceea ce sociologia ar putea să trezească ca imagine negativă într-un mediu fundamental conservator. Este o condiţie, dacă nu necesară, cel puţin favorabilă bunei desfăşurări a întrevederii cu familii care nu apreciază deloc lipsa convenienţelor, fie ele chiar şi vestimentare.

Ancheta a confirmat, de altfel, importanţa grijii acordate propriei înfăţişări, prin vestimentaţie sau, mai general, prin *hexis* corporal. Intrînd în relaţie cu acest grup, este necesar ca, într-un anume fel, să ai „clasă“, altfel spus, să arăţi prin înfăţişare, prin ţinută, că faci parte dintr-o anume elită, din clasa dominantă. Adevărată carte de vizită, această prezentare este rezultatul unei educaţii, al unei discipline a corpului, care, în formele ei desăvîrşite, permite remarcarea unei eleganţe „naturale”, modalitate somatică a acestui miracol social care transformă caracteristicile dobîndite în calităţi înnăscute, alchimie esenţială în legitimarea raporturilor de dominare. Sociologul chiar îmbrăcat pedant este cu totul incapabil de acest miracol. Rigid şi total nenatural într-un costum care-i este impus de

[1] Michel Pinçon, *Désarrois ouvriers. Familles de métallurgistes dans les mutations industrielles et sociales*, Paris, L'Harmattan, coll. «Logiques sociales» , 1987.

circumstanţe, el nu poate înşela aristocratul sau pe marele burghez, dezinvolt în costumul său impecabil.

Or, aceste aspecte vestimentare sînt departe de a fi neglijabile din punctul de vedere al rezultatelor cercetării. Dacă se admite că, în situaţia interviului, răspunsurile furnizate sînt totdeauna „răspunsuri specifice adaptate interlocutorului, aşteptărilor pe care le avem faţă de el, sau, pe care le are el însuşi faţă de situaţie”[1], precum şi faptul că această adaptare la interlocutor depinde de modul în care el este perceput, deci de aparenţa lui, atunci o parte a rezultatelor anchetei vor depinde de felul în care este perceput cel care intervievează de către intervievat.

Astfel, anumite discursuri despre cei care se plimbă pe Champs-Elysées, despre „fauna” pe care ei o constituie, n-ar putea fi ţinute unor anchetatori în blue-jeans, pentru că stigmatul care permitea caracterizarea acestei mulţimi drept „faună” era tocmai purtarea acestui tip de pantalon şi, la modul mai general, ţinuta neglijentă. Între opiniile înregistrate de la ultimii locuitori din cartierul Champs-Elysées, în cadrul anchetei asupra transformării cartierelor burgheze în cartiere de afaceri, referirea implicită la o anume prestanţă corporală este totdeauna prezentă pentru că ea permite judecarea corectitudinii unei ţinute, şi deci apartenenţa sau nu la aceeaşi lume. Referirile la neglijenţa ţinutei, sub raportul demnităţii alurei, care trebuie să se exprime prin refuzul de a îngenunchea, de a ocupa o poziţie umilitoare, la nivelul de jos, apare în interviuri: „Sînt tipi acolo jos care vînd tot felul de lucruri... Toţi aceşti vînzători de trotuar fără autorizaţii ar trebui să dispară, toţi aceşti tîrîie-brîu, ar trebui ridicat un pic nivelul… Sînt cerşetori peste tot, ghemuiţi pe sub portaluri. Seara este plin de oameni care se tîrîie pe aici, oameni care se aşază pe jos. Oamenii nu mai ştiu să rămînă în picioare”. Perceperea

[1] Liliane Kandel, „Réflexions sur l’usage de l’entretien notamment non directif et sur les études d’opinion”, *op. cit.,* p. 36.

ierarhiilor sociale trece deci prin ţinuta trupului, iar opoziţia între jos şi sus din lumea socială trimite la opoziţia la pămînt/în picioare, îngenuncheat/demn. Această sensibilitate pentru *hexis*-ul corporal, care nu este fără îndoială specifică claselor înalte, dar care diferă în criteriile de apreciere, ea însăşi interzice, cu excepţia cazului în care acceptăm să riscăm culegerea unui discurs perfect sterilizat, destinat unui auditoriu în care nu ai încredere, să ne prezentăm la un interviu înveşmîntaţi cu armura intelectualului.

Stabilirea contactului

În situaţiile de interacţiune socială, poziţiile şi traseele sociale ale agenţilor sînt totdeauna prezente. În cursul convorbirii, posibilitatea de a se stabili dominaţia intervievatului asupra celui care ia interviul sau dominaţia inversă în alte situaţii sociale este reală. Studenţii, confruntaţi cu nevoia de a conduce dialoguri cu persoane care ocupă poziţii înalte în ierarhiile profesionale, au descris şi analizat dificultăţile lor în a stăpîni situaţia de interviu[1]. Dar, după cum ei înşişi remarcă într-o notă, ideea de interviu reuşit „se clădeşte pe o viziune foarte restrictivă […], pe aceea a debutantului care caută o «productivitate» imediată a materialului şi care nu-şi imaginează că, de fapt, nu stăpîneşte derularea întrevederii. O întrevedere judecată ca ratată poate fi cu atît mai bine exploatată, cu cît cercetătorul va fi mai experimentat în metodă[2]".

Preocuparea noastră nu a fost de a controla de la un capăt la altul interacţiunea şi de a dori cu orice preţ „să avem întrevederi reuşite". Dar totuşi nu am putea să fim mulţumiţi

[1] Hélène Chamboredon, Fabienne Pavis, Muriel Surdez, Laurent Willemez, „S'imposer aux imposants. A propos de quelques obstacles rencontrés par des sociologues débutants dans la pratique et l'usage de l'entretien", *Genèses*, nr. 16, iunie 1994, pp. 114-132.
[2] *Ibidem*, nota 25, p. 124.

cu o serie repetată de interviuri care n-ar face decît să reproducă un acelaşi discurs convenit pentru că intervievaţii, neîncrezători, ar rămîne de fiecare dată cu rezervele lor. Astfel, în ancheta despre vînătoarea cu cîini, a fost necesar să cîştigăm încrederea vînătorilor pentru a dobîndi altceva decît o pledoarie destinată ecologiştilor, ai căror reprezentanţi am fost bănuiţi a fi pentru moment, infiltraţi graţie prezenţei etichetei CNRS. Dacă asemenea discursuri au putut fi utilizate, deoarece erau revelatorii în privinţa manierei în care vînătorii cu copoi îşi reprezintă adversarii, adică drept nişte citadini avînd despre natură o reprezentare abstractă şi idilică, a rămîne la nivelul acestor pledoarii ar fi lăsat în umbră esenţialul, adică logica proprie practicii, mizele sale, semnificaţiile sale simbolice. Orice întrevedere aduce informaţie, chiar dacă ea se reduce la constatarea refuzului de a vorbi. În plus, este necesar ca parametrii situaţiei de interviu să fie suficient de concludenţi pentru ca aceste tăceri sau cuvinte convenite să fie lizibile ca produse ale unei interacţiuni specifice ce trece prin reprezentările pe care şi le-a construit intervievatul.

Într-adevăr, efortul cercetătorului trebuie să fie cu prioritate orientat asupra necesităţii de a-şi asuma teama, „stresul" sau tracul care sînt totdeauna mai mult sau mai puţin legate de realizarea întrevederilor, oricare ar fi vîrsta şi experienţa în acest domeniu. Că cercetătorul este în poziţie dominantă sau dominată, aceasta nu schimbă nimic din neplăcerile inerente situaţiei în care un necunoscut cere intervievatului să-i încredinţeze elemente din biografia sa, pe care acestuia nu i-ar veni niciodată ideea de a le mărturisi, la întîmplare, unui oarecare. Chiar dacă informaţiile cerute, poveştile obţinute, nu au în mod necesar un caracter confidenţial, ele au totdeauna o dimensiune personală care este foarte aproape de confidenţă. Relaţia care trebuie stabilită este neobişnuită, delicată, şi cere totdeauna un efort specific în stabilirea contactului, explicitarea demersului, persuasiunea necesară, dat fiind că intervievatul nu este

niciodată constrîns din punct de vedere social să acorde acest interviu.

Este necesară şi empatia, adică crearea posibilităţii unei întîlniri, a unui schimb de informaţii ale unuia despre celălalt, chiar dincolo de cuvinte. În modul în care Patrick Pharo vorbeşte despre posibilitatea de a-l conceptualiza pe celălalt, adică de a ţi-l reprezenta, de a-l gîndi, de a-l imagina.[1] Întrevederea presupune un dialog minim. Deci un embrion de înţelegere mutuală. Ceea ce nu însemnă acord, ci cel puţin respect faţă de cuvîntul celuilalt. „Or, «neutralitatea» anchetatorului este un mit care are viaţă dură, scrie Stéphane Beaud. Pe de o parte, în situaţia de întrevedere sociologul este adesea invitat să-şi spună părerea, uneori să întărească punctul de vedere al interlocutorului. Cel mai adesea el nu poate să se sustragă de la diversele forme discrete de presiune ale celui anchetat; a-şi da acordul constituie, cel puţin într-o primă etapă, singurul mod de a continua schimbul care funcţionează ca un fel de carburant al întrevederii. Resortul întrevederii rezidă chiar din capacitatea anchetatorului de a găsi unghiurile favorabile de atac, liber să-şi dea acordul în privinţa unor afirmaţii care uneori pot să-l şocheze atît ca persoană, cît şi ca cetăţean”[2].

Nu este vorba de a imita manierele, comportamentele, limbajul intervievatului, nici de a ne concentra toate eforturile pentru a evita să facem vreo „gafă”, cum remarcă

[1] „A se reprezenta nu înseamnă a se pune fizic în locul persoanei. Căci, cum am putea schimba pielea sau corpul nostru propriu cu al altuia? Reprezentarea are mai curînd loc plecînd de la anumite inducţii imaginative care organizează înţelegerea faptelor”. Patrick Pharo, *L`Injustice et le mal,* Paris, L’Harmattan, coll. *Logiques sociales,* 1996, p. 142.

[2] Stéphane Beaud, „L’usage de l’entretien en sciences sociales. Plaidoyer pour «l’entretien ethnographique»”, *Politix,* nr. 35, 1996, p. 244.

G. Mauger[1], ci de a stabili o relaţie pe cît posibil nedramatizată, prin care să se poată stabili un flux al comunicării, fiecare ştiind bine că situaţia este excepţională, în afara relaţiilor obişnuite din viaţa cotidiană, dar că ea se poate stabili datorită interesului purtat de sociolog experienţei pe care el vă invită să o relataţi, datorită plăcerii, rare pe care intervievatul poate să o capete de a se gîndi la el însuşi, de a reflecta cu voce tare asupra destinului său. Interviul este un exerciţiu prea exigent pentru ca să putem lăsa ca reprezentările banale să invadeze o relaţie care trebuie construită prin căutarea unui respect mutual, care presupune manifestarea unui minimum de consideraţie pentru conduita aceluia care urmează a fi supus chestionării.

Limba de lemn

Deontologia şi valoarea euristică ale demersului sînt legate: prin calitatea relaţiei putem atinge o anumită calitate a discursului obţinut. Monique Pinçon-Charlot realizase un interviu cu o mamă fondatoare şi organizatoare a unui club de tineret şic şi reputat la Paris[2]. Această femeie, căsătorită cu un industriaş bogat, indicase modalităţile sociale ale alegerii adolescenţilor chemaţi să formeze această organizaţie. Ea expusese valorile morale şi educative pe care înţelegea să le inculce tinerilor regrupaţi astfel în funcţie de diferitele activităţi organizate. I se părea cu totul justificat să consacre o parte importantă din timpul de care dispunea,

[1] „Primul obstacol în aceste tehnici de neutralizare este în mod evident pericolul permanent al „gafei", capabilă să volatilizeze într-o clipă toate eforturile depuse pentru a reduce distanţa socială între anchetator şi anchetat". Gérard Mauger, „Enquêter en milieu populaire", *op. cit.,* p. 128.

[2] Vezi cap. 10 din *Dans les beaux quartiers*, „Les rallyes ou la mise en ordre du hasard des rencontres amoureuses". Este vorba de doamna Servière.

neavînd activităţi profesionale, socializării acestor adolescenţi. Se arăta entuziastă în privinţa activităţii ca atare. Celelalte mame, după exemplul ei, se angajau cu multă bunăvoinţă în această activitate. Astfel ele organizaseră şi finanţaseră „seara băieţilor" care s-a ţinut la Régine's. „A avut loc un dineu şi o seară fabuloasă, povesteşte D-na Servière. Cu o demonstraţie de dans, de rock acrobatic. Băieţii le-au primit pe tinerele fete în mod fabulos. A fost o muzică ca la Césars la Hollywood, cînd fetele coborau scara, iar băieţii le aşteptau jos în smoching. A fost o nebunie". Chiar dacă D-na Servière nu excludea o anumită fantezie în ţinuta vestimentară a celor două fiice ale sale, membre ale organizaţiei, preciza cu insistenţă că pentru ea, „în viaţă, frumosul este o motivaţie, trebuie să te străduieşti un pic. Este mai simplu să ieşi în jeans şi tricou".

Or, un realizator al unui canal radiofonic, după ce a citit cartea, a dorit să dedice o emisiune tinerilor din înalta societate şi ne-a contactat pentru a obţine recomandări pe lîngă persoanele pe care le intervievasem. Monique Pinçon-Charlot l-a însoţit la D-na Servière, în apartamentul său de cinci sute de metri pătraţi din arondismentul XVI, pentru a realiza aici un interviu. Jurnalistul şi tehnicianul care îl însoţea nu au considerat util să-şi schimbe obiceiurile lor vestimentare, astfel încît ei erau obiectiv în dezacord cu atmosfera din imensul salon, mobilat în stil Empire şi plin cu obiecte de artă. Interlocutoarea a ţinut un discurs care părea clar ajustat pentru acest public nou, care nu părea deloc a şti unde se află. „Întrunirile organizate de mine erau în realitate un amestec total, spune ea. Oameni din toate mediile şi din toate confesiunile, o reflectare a lumii şi societăţii noastre. Ele trebuie să se adapteze epocii noastre, căci aceste cluburi sînt cîteodată un pic afectate. Noi, dimpotrivă, am vrut să ne deschidem lumii. Eu am întîlnit femei care lucrau şi care mi-au spus: «nu avem bani». Iar eu le-am răspuns: «şi ce dacă?» Banul nu este un criteriu. Ceea ce contează este nobleţea sufletului şi a sentimentului!" Jurnalistul întrebîndu-o dacă

ar fi gata să reînceapă această experienţă, D-na Servière se arătă foarte dezamăgită şi aproape deloc coerentă în raport cu conţinutul primei întrevederi. „Vreţi să vă spun adevărul?, întreabă ea. Nu serveşte la nimic! Este chiar rău, căci tinereţea este totuşi foarte ingrată. Şi apoi aceste cluburi de tineret sînt totuşi puţin cam demodate, făceau cîndva parte dintr-o tradiţie. Sînt un vestigiu al societăţii noastre!" Sociologul a fost surprins de acest schimb de registru, care a trecut de la entuziasm la deziluzie, în funcţie de interlocutor. Acesta, prezentîndu-se şi fiind cotat ca un membru al claselor mijlocii intelectuale lucrînd în mass-media, a obţinut un mesaj *ad-hoc*, conform cu dispreţul faţă de mondenităţi pe care D-na Servière i l-a împrumutat în mod spontan.

Efortul vestimentar, respectul uzanţelor şi obiceiurilor intervievaţilor, dominanţi sau dominaţi, nu are ca obiectiv să ne facă să trecem drept ceea ce nu sîntem. Este o marcă a modestiei care spune că, cel puţin într-o relaţie profesională de anchetă, nu ne simţim autorizaţi să impunem manierele grupului de care aparţinem noi. Subliniem astfel dorinţa noastră de a asculta şi de a acorda atenţie, fără a comite stîngăcia şi impoliteţea de a declara, de îndată ce am intrat în joc, prin modul în care ne prezentăm celuilalt, că nu aderăm la principiile sale de comportament. Se înţelege de la sine că această atitudine nu este specifică populaţiei anchetate aici. Ea este valabilă în toate circumstanţele. Astfel, cravata ar fi fost deplasată în anchetele din familiile de metalurgişti sau de muncitori turnători din valea Meuse. Totuşi, scopul cămăşii descheiate la gît nu era de a trece drept muncitori metalurgişti. Este curios că discursul teoretico-metodologic abstract şi sec care dezvoltă amplu ideea că discursurile culese depind de relaţia stabilită în situaţia de interviu nu are nici o consecinţă practică cînd vine momentul să se meargă la cărbune.

Prezentarea propriei persoane, ritual magic

Bineînţeles, nu putem reduce întreaga interacţiune între anchetator şi anchetat doar la această confruntare a aparenţelor şi a înfăţişării imediate, adică cea prin veşminte şi comportament. Şi nu am putea reduce efectele acestei interacţiuni doar la producerea discursului intervievatului. Astfel, strategiile felului în care ne prezentăm pe noi înşine, ca şi intervievatori, trimit şi la o serie de conduite de precauţie, de autoprezervare, care au ceva din ritualurile ce permit trecerea de la lumea obişnuită la lumea sacră. Deşi fondată pe importanţa acordată aparenţei, grija pentru o prezentare de sine cît se poate de favorabilă are ceva dintr-un ritual mijlocitor, vizînd să asigure succesul unei întreprinderi curajoase, la fel ca matadorul ce se reculege şi îşi îmbracă veşmîntul său de lumină, urmînd un ceremonial menit să-i asigure protecţia puterilor oculte. Aceasta înseamnă că plonjarea pe tărîm necunoscut, pentru sociologul cu origini modeste, nu poate fi trăită fără o anume teamă în faţa unui univers ale cărui puncte de reper şi praguri ce nu trebuie trecute sînt greu de găsit. Astfel, fiecare întrevedere din cartierele frumoase, fiecare participare la un dineu sau la un cocteil, fiecare invitaţie la un castel a făcut obiectul unui ritual vestimentar care a marcat conştiinţa vie că aveam de înfruntat o lume diferită de cea pentru care eram făcuţi. Există o similitudine profundă între gesturile devenite obişnuinţă prin care gătelile *ad hoc* şi favorizante sînt pregătite şi grija vînătorului sau toreadorului de a-şi pregăti şi îmbrăca ţinuta.

În aceste situaţii urmează să se pătrundă într-o lume. A te pregăti pentru aceasta ţine de un ritual prin reluarea şi prin respectarea căruia se vizează îndepărtarea oricărui pericol. Şi, de asemenea, dobîndirea curajului de a-l înfrunta: puţin raţional, în aparenţă, ritualul anchetatorului care se pregăteşte să meargă pe teren şi care arborează pe propria sa persoană semnele bunăvoinţei şi ale căutării dialogului are,

în fapt, o virtute reală, aceea de a permite dominarea angoasei inerente acestui gen de situaţii. Ca actorul singur în loja sa, anchetatorul se reculege şi se concentrează, neliniştit, dar încrezător pentru că s-a pregătit aşa cum trebuie. S-ar putea ivi, şi aici, observaţii similare relative la anchetele din alte medii. În toate cazurile, interviul este un test, pentru intervievat adesea, dar mai cu seamă pentru cel care conduce interviul, care angajează aici competenţa sa profesională şi, prin aceasta, o parte din identitatea sa.

3. FAŢĂ ÎN FAŢĂ

Spaţii neobişnuite

Înainte chiar de a trăi situaţia de *face-à-face* caracteristică interviurilor, sociologul trebuie să străbată cartierul în care locuieşte persoana cu care are întîlnire, într-o plimbare care începe să-i vorbească despre dificultăţile pe care le va întîmpina în încercarea de a pătrunde în intimitatea familiilor atît de sus plasate. Ambianţa străzilor şi aspectul clădirilor sînt deja semnale ce delimitează locul ocupat de cel care nu ar putea niciodată locui într-un astfel de mediu. Apartamentul în sine amplifică această indispoziţie născută din confruntarea cu un spaţiu care este încărcat cu sens social. Vast, un nimic solemn, totdeauna confortabil, amenajat cu lux, punînd în valoare opere de artă, colecţii rare, apartamentul este o expresie a diferenţei acestor existenţe în afara normelor comune. Suprafaţa salonului unde este primit anchetatorul este suficientă pentru a pune în evidenţă poziţia socială a intervievatului, demonstrînd încă o dată că puterea socială este, deopotrivă, o putere asupra spaţiului. Modestia puterii sociologului se face astfel resimţită prin evocarea implicită a îngustimii propriului său „apartament” şi a situaţiei de a împărţi un birou minuscul, cîteodată fără ferestre, cu unul dintre colegii săi. Dreptul la

spaţiu este fără îndoială unul din privilegiile sociale cele mai discriminatorii, şi prin aceasta unul dintre cele al căror simbolism este deosebit de explicit, căci îl putem interpreta drept puterea de a-i ţine la distanţă pe ceilalţi.

Desigur, această raportare la spaţiu va fi percepută foarte diferit, în funcţie de itinerariile şi de originile sociale. Efectele de dominare vor fi cu atît mai puternic resimţite de cercetător, cu cît experienţele sale din lumea socială îi vor fi inculcat mai mult necesitatea de a rămîne la locul său, pe moment limitat. În plus, tot în funcţie de această origine, el va fi mai mult sau mai puţin obişnuit să se folosească de spaţiu şi mai ales să-şi conducă corpul, într-o situaţie în care corpul devine obiect de spectacol, de reprezentaţie. Vastul salon burghez cere o anumită măiestrie în punerea în scenă a persoanei, virtuozitate corporală care nu se exercită în spaţiile reduse ale habitatului popular şi nici chiar în spaţiile puţin mai vaste, rezervate straturilor intelectuale mijlocii. Şi ce să mai spunem despre cocteiluri şi alte recepţii, la care, în picioare, cu paharul şi farfuria în mînă, trebuie să gestionezi în mod simultan lichidul instabil, prăjiturica în mod acrobatic preluată de pe platoul care tocmai trece prin faţa voastră, mişcările mulţimii care riscă la orice gest să răstoarne acest echilibru precar şi, în acelaşi timp, să participi la o conversaţie plină de farmec, ale cărei cele mai mici detalii trebuie să le notezi mintal. Această gimnastică a corpului şi intelectului se învaţă, desigur, nici o învăţătură ulterioară nu întrece valoarea iniţierilor acumulate în copilărie şi adolescenţă, care evită stîngăciile verbale sau greşelile de accent revelatoare în cazul unei origini străine. Este vorba aici de o veritabilă punere în scenă a corpului, adică de o plasare adecvată în spaţiu a gesturilor şi mişcărilor, teatru social unde excelenţa acestor excelenţe te lasă interzis.

Această valoare simbolică a spaţiului este cu atît mai sensibilă în cartierele bogate pariziene, cu cît preţurile imobiliare ating cote mai exorbitante, ceea ce sociologul

urban nu poate ignora. Dar, fără îndoială, nu atît valoarea de piaţă a acestui habitat excepţional este cea care poate produce un efect de dominaţie, cît conjuncţia dintre această evaluare şi valoarea simbolică puternică ce se naşte din punerea în evidenţă a importanţei capitalului familial, o formă particulară de capital social. Galeria portretelor de familie, dintre care cîteva vechi tablouri sînt demne de Luvru, mobile vechi, produse ale acumulărilor generaţiilor anterioare, fotografia castelului familial, plasată într-un loc ales cu grijă, asemeni unui strămoş glorios şi celebru. Acest lux discret impune mai mult prin modul de etalare a ceea ce este inestimabil ca valoare, timpul, durata apartenenţei la sferele înalte ale societăţii, decît prin expunerea de obiecte remarcabile doar prin valoarea lor ca marfă.

Cercetătorul cercetat

Cercetătorul se găseşte în poziţie dominată şi prin conţinutul discursului care-i este ţinut şi al cărui caracter biografic implică povestirea de practici ieşite din comun şi, în plus, într-un cadru care confirmă poziţia dominantă a persoanei şi a mediului său. Limbajul utilizat demonstrînd, în general, o artă în conversaţie, vine să exprime calitatea interlocutorului. Condiţiile acestea însumate stabilesc o relaţie ca prin farmec, plină de condescendenţă, deoarece, în ciuda tuturor semnelor acumulate, demonstrînd importanţa socială a persoanei care vă primeşte, al cărei timp este măsurat şi preţios, chiar cînd această persoană nu are o activitate profesională bine precizată, vi se acordă un moment, care de altfel se prelungeşte cîteodată mai mult decît a fost prevăzut. Sînteţi astfel determinaţi să participaţi în mod provizoriu la magia locurilor.

În plus, acest timp preţios care vă este sacrificat plasează cercetătorul pe poziţia debitorului, ceea ce vine să accentueze şi mai mult distanţa dintre cel care ia interviul şi

intervievat. Toate aceste elemente concură la fondarea originalităţii acestei situaţii, a interviului. Dacă Liliane Kandel are dreptate să sublinieze relaţia de deferenţă instalată în cursul interviului, capabilă să determine conduite de consimţire, în funcţie de diferenţele de statut dintre anchetator şi anchetat, caracterizate prin „asimetria în cadrul posibilităţilor de iniţiativă" şi „unilateralitatea schimbului", ceea ce conduce la „o absenţă aproape integrală de influenţă posibilă asupra situaţiei şi asupra interlocutorului", în mediu burghez inegalitatea situaţiei este inversată. În conjunctura obişnuită, adică în poziţie dominantă, anchetatorul îl informează de bună voie pe interlocutorul său asupra finalităţii cercetării, asupra derulării sale, asupra condiţiilor sale de publicare. Dar această informare este permisă numai din voinţa cercetătorului. Dincoace, ea este impusă de intervievat, care, în cea mai mare parte din cazuri, îşi exprimă el însuşi dorinţa de a fi informat asupra aspectelor muncii la care se află în ipostaza de colaborator. În situaţia inversă, în care anchetatorul este în poziţie dominantă, „dreptul la cuvînt a devenit o simplă datorie de răspuns", scrie L. Kandel[1].

Inversare de situaţie pentru sociologul care lucrează printre vîrfurile societăţii, el este chestionat asupra finalităţii muncii sale, asupra condiţiilor de finanţare şi asupra structurilor în care este inserat… Din anchetator devine chestionat, nouă versiune a conducătorului condus. Ni s-a întîmplat rar să putem începe un interviu fără să fi răspuns la cîteva întrebări despre CNRS, despre echipă şi activitate. Acest lucru a fost deosebit de evident în ancheta despre vînătoarea cu cîini, pe parcursul căreia a trebuit deseori să răspundem la un interogatoriu plin de neîncredere, menit să verifice dacă nu cumva eram animaţi de rele intenţii faţă de arta vînătorii, atitudine legată de statutul de practică sub

[1] Liliane Kandel, «Réflexions sur l'usage de l'entretien notamment non directif et sur les études d'opinion», *op. cit.*, pp. 38-39.

proces cu care se confruntă această formă de vînătoare. Pentru cercetarea publicată sub titlul de *Grandes Fortunes,* a fost nevoie să răspundem la întrebări care dovedeau cîteodată o anume neîncredere. Intimidarea prin cultură, totdeauna în acţiune cînd intervievatul provine dintr-un mediu străin de universul culturii savante, nu funcţionează în aceste medii privilegiate, bine dotate nu numai în privinţa capitalului cultural, dar la fel de bogat în alte forme de capital, care le permit să-şi asume cu o mare dezinvoltură situaţiile de interacţiune socială cele mai neobişnuite, printre care situaţia de interviu.

4. UN DISCURS STĂPÎNIT ŞI PRECONSTRUIT?

Una dintre cele mai mari dificultăţi ale întrevederii constă în utilizarea ei, în maniera de a extrage de aici interpretări şi analize. Este o metodă care se pretează greu la un expozeu riguros de precauţii metodologice, atît în punerea sa în operă pe teren, cît şi în exploatarea sa după culegerea discursurilor intervievaţilor. În primul rînd din cauza condiţiilor de realizare. Situaţia de interviu nu este simplu de administrat şi de stăpînit, după cum am văzut. Fie şi numai pentru că sînt implicaţi doi agenţi care încearcă să controleze această situaţie, cîteodată în concurenţă. Se pot da cîteva sfaturi tehnice asupra utilizării convorbirii, de exemplu în expunerea modalităţilor de a analiza conţinutul. Culegerile metodologice au făcut-o foarte bine şi nu o vom repeta aici[1]. Dimpotrivă, textele metodologice sînt adesea de

[1] Vezi:
Alain Blanchet (dir.*), L'Entretien dans les sciences sociales*, Dunod, Paris, 1985.
Alain Blanchet, *Dire et faire dire L'entretien*, Armand Colin, coll. „U", seria „Psychologie", Paris, 1991.

o mare discreţie în privinţa condiţiilor reale de anchetă şi de interviu. Acesta poate fi aportul modest al textului prezent care se sprijină pe o experienţă personală şi încearcă să extragă de aici cîteva lecţii[1].

Dezinvoltura discursivă

În situaţia de anchetă, în familiile din înalta societate, dificultatea principală a fost aceea de a întîlni agenţi care au deprins deja tehnica controlului de sine şi al discursului în situaţii de interacţiune. Marele burghez, mai mult ca oricare altul, învaţă într-adevăr de foarte tînăr să-şi stăpînească expresia şi să nu-şi trădeze niciodată afectivitatea sau gîndurile cînd analizarea conjuncturii tinde să-i arate că este preferabil să fii mereu în gardă. Stăpînirea situaţiei de întrevedere poate să se manifeste printr-o anume rezervă în privinţa conţinutului a ceea ce va fi livrat anchetatorului. Întreaga cercetare a pus în evidenţă grija pentru discreţie, voinţa inculcată printr-o educaţie foarte fermă în această privinţă de a nu-ţi etala fără discreţie nici bogăţia şi nici cultura. Există aici un risc deloc neglijabil, acela că o parte din ceea ce face caracterul excepţional al acestor existenţe scapă investigaţiei, pentru că nu este în mod spontan

---

Alain Blanchet et Anne Gotman, *L'Enquête et ses méthodes: l'entretien*, Nathan Université, coll. „128", seria „Sociologie", nr. 19, Paris, 1992.

[1] Este ceea ce a realizat şi Jean-Claude Kaufmann în *L'Entretien compréhensif*, Nathan Université, coll. „128", seria „Sociologie", Paris, 1996. Acesta scrie că „principiile întrevederii comprehensive nu sînt nimic altceva decît formalizarea unei competenţe concrete ieşite din experienţa terenului, care este o acumulare de cunoştinţe personală […]. Metodologia nu se poate transmite ca o ştiinţă explicită decît în doze slabe: cel mai bun tratat nu va furniza niciodată decît cîteva instrumente. Nimic nu înlocuieşte experienţa" (p. 118).

dezvăluită de către o persoană căreia nu i-ar păsa dacă îşi şochează interlocutorul. Dacă la originea acestei discreţii se află şi o undă de conştiinţă încărcată, mai mult sau mai puţin resimţită de persoana însăşi, care poate pleca principial de la credinţa creştină şi care înclină deci să se simtă răspunzătoare pentru inegalităţile sociale de care se profită, încercarea de a cerne ansamblul unui mod de viaţă şi de a nu lăsa nici un aspect pertinent în umbră devine încă şi mai delicată.

În faţa unor asemenea dificultăţi, tentaţia de a renunţa la întrevedere sau de a minimiza avantajele acestei metode poate fi mare. Astfel, cercetătorii care îşi orientează cercetarea către oameni politici sau înalţi funcţionari renunţă cîteodată la ea, justificîndu-şi decizia prin raţiuni epistemologice, estimînd că nu s-ar putea alege un alt discurs decît unul politicos pentru public, un discurs folosit şi refolosit în diferite circumstanţe, pentru presă sau pentru oamenii de rînd. Profesioniştii exprimării orale care sînt oamenii politici şi înalţii funcţionari, maeştrii conversaţiilor sclipitoare care sînt oamenii de lume, prin această obişnuinţă de a vorbi şi de a-şi stăpîni discursul devin interlocutori dificili pentru sociolog.

Interviul nu este auto-suficient

Ar fi aşadar necesar să renunţăm la interviu? Practica noastră de cercetare răspunde în mod evident că nu, dar mai trebuie să încercăm să justificăm încrederea pe care oricum o investim în această tehnică. Unul dintre argumentele noastre principale rezidă în munca de pregătire a întrevederii, care ne pare indispensabilă. Aceasta presupune o investigaţie documentară în amonte considerabilă. Întrevederea nu este decît o metodă printre altele, iar noi nu am utilizat-o niciodată în mod izolat. Dimpotrivă, orice campanie de interviuri a fost precedată şi acompaniată de munca de

recunoaştere prealabilă a poziţiei şi a mizelor persoanelor pe care le interogam. Căci cercetătorul vine nu numai cu grila sa de interviu, a cărei concepere presupune un efort prealabil de problematizare şi de construcţie a obiectivului, dar, de asemenea, cu cunoştinţe acumulate asupra familiei, a afacerilor, a veniturilor celui căruia i se va adresa.

Această muncă de exploatare este din nefericire inegală, în funcţie de situaţii, de familii, şi, desigur, de mediu, dacă ne gîndim la aceste universuri sociale. În valea Meuse a trebuit să rezolvăm multiple dificultăţi pentru a stabili arborele genealogic şi modalităţile de inserţie în mediul muncitoresc local înaintea fiecărei *întrevederi*, ceea ce ne permitea să începem cu un minimum de puncte de reper obiective, adunate în mod sistematic pentru toţi intervievaţii[1]. În cazul familiilor din înalta burghezie şi nobilime, această investigaţie genealogică poate fi realizată chiar înaintea întrevederii, graţie numeroaselor culegeri şi anuare în care sînt inventariate şi descrise: culegeri genealogice ale dinastiilor burgheze, anuare ale nobilimii, *Bottin Mondain, Who's who*, anuare ale cercurilor şi marilor şcoli. Sînt instrumente preţioase de lucru, care autorizează obiectivarea familiilor înainte de a le contacta şi, de altfel, această muncă serveşte cîteodată şi în a alege familiile. Ar trebui, de asemenea, să citäm memoriile şi culegerile de amintiri, lucrările consacrate marilor dinastii ori unei anumite instituţii. Această muncă anterioară situaţiei de *întrevedere* permite controlul decalajului pe care intervievatul îl introduce în discursul său, prin raportare la informaţia prealabil culeasă. Este astfel posibil a-i arăta că discursul său nu reuşeşte să transfigureze prea mult un anume material faptic: la afirmaţiile ce caracterizează cercurile drept locuri destul de anodine, dedicate jocurilor

[1] Paul Rendu şi-a mobilizat competenţa de genealogist confirmat pentru a construi ascendenţii lucrătorilor din Nouzonville, în ciuda lacunelor memoriei populare în acest domeniu şi dispariţiei unei părţi a arhivelor de stare civilă în cursul ultimelor războaie.

inocente de cărţi şi discuţiilor mărunte între doamne, o referire la componenţa acestor cercuri şi a instanţelor lor diriguitoare este suficientă pentru a pune la îndoială faptul că asemenea persoane importante ar putea pierde atîta timp cu îndeletniciri neînsemnate. Tot aşa, o bună cunoaştere prealabilă a controverselor al căror obiect este vînătoarea cu gonaci, o lectură a dosarelor Societăţii de protecţie a animalelor (SPA) privind campania sa de interzicere a acestei forme de vînătoare, o consultare a textelor şi manifestelor zoofile ne-au permis să situăm imediat discursul politic ţinut de vînători ca răspuns militant către militanţi. Această retorică pe care o putem găsi oriunde în publicaţiile Societăţii de Vînătoare, de exemplu, a putut fi depăşită, iar interlocutorii noştri au vorbit despre ceea ce au trăit în mod real în timpul vînătorii şi despre relaţiile sociale care s-au stabilit. O cunoaştere prealabilă a contextului unui subiect ajută astfel la economisirea de timp şi la atacarea directă a experienţelor personale ale agenţilor.

Anchetatorul implicat

Am experimentat în ce măsură timorarea cercetătorului ar putea să conducă la rezultate dezamăgitoare, care să estompeze realitatea sau care să-i ascundă una din dimensiuni. Astfel, printr-un fel de timiditate socială, pentru a prezerva şi posibilitatea de a continua lucrul întreprins în acest mediu, am asigurat din oficiu anonimatul tuturor intervievaţilor noştri pe parcursul primei cercetări, publicată sub titlul de *Dans les beaux quartiers,* chiar dacă acest anonimat nu a fost reclamat. O oarecare prudenţă este binevenită, mai cu seamă în privinţa întrebărilor legate de nivelul şi de alcătuirea averilor. Este tema pe care am abordat-o abia în ultimele noastre cercetări. Întrevederea angajează o relaţie interpersonală foarte exigentă şi abordarea unor teme pe care cercetătorul le

presupune a fi delicate nu vine de la sine, acestea riscînd să provoace crispare şi chiar întreruperea relaţiei. Altfel spus, dificultăţile nu vin exclusiv din partea intervievaţilor: se întîmplă şi ca autocenzura anchetatorului să provoace o diminuare a productivităţii acestei metode.

Întrevederea antrenează cercetătorul într-o relaţie personală cu «obiectul» său, care este posibil să redevină brusc subiect. Obiectul cercetării este cel care vorbeşte şi, în ciuda tuturor discursurilor frumoase despre obiectivare, este dificil să tratăm acest obiect ca pe un lucru, chiar dacă este vorba, în definitiv, de un fapt social. Fără îndoială, aceasta este una din raţiunile numărului mic de cercetători care-şi asumă riscul de a publica textele întrevederilor cu întrebările şi relansările anchetatorului. O asemenea practică expune munca sociologică în curs de a se efectua, practică de teren pe care transcrierea fidelă o restituie destul de bine. Revista *Actes de la recherche en sciences sociales,* de la primele sale numere, şi-a făcut o obişnuinţă din a publica asemenea transcrieri şi a oferi astfel materialele brute ale cercetării. *La Misère du monde* este un fel de desăvîrşire a acestei tradiţii, iar această carte a cunoscut un mare succes, rar pentru acest gen de publicaţie. Un succes meritat în opinia noastră, pentru că experţii în întrevederi se lăsau ei analizaţi şi, în acelaşi timp, ofereau spre lectură afirmaţiile intervievaţilor. Există un anume curaj în acest demers care nu se mai ascunde în spatele unui protocol de prezentare a rezultatelor, ce maschează întreaga ţesătură de relaţii sociale, singurele în stare să conducă la bun sfîrşit realizarea întrevederilor. Nici criticile nu au lipsit[1]. Dacă unele critici au o relativă

[1] Vezi:
Nonna Mayer, «L'entretien selon Pierre Bourdieu. Analyse critique de *La Misère du monde*», *Revue française de sociologie*, 1995, pp. 355-370.
Gérard Grunberg şi Étienne Schweisguth, «Bourdieu et la misère; une approche réductionniste», *Revue française des sciences politiques*, vol. 46, nr. 1, febr. 1996, pp. 134-155.

pertinenţă, în ceea ce priveşte canoanele obişnuite ale ştiinţificităţii, această lucrare, care a constituit un reper în domeniu, pune totuşi o problemă majoră în ştiinţele sociale, şi anume implicarea existenţială a sociologului în obiectul său.

Convorbirea este, fără îndoială, momentul celei mai puternice imbricaţii dintre subiectul şi obiectul cercetării. Nu este de mirare deci că preţul psihologic al interviului este atît de ridicat. A lua contact, a obţine acceptarea de principiu a interviului, a te afla în faţa persoanei şi a gira o relaţie care implică o anumită intimitate, pentru că nu există conversaţie anodină prin subiectul abordat, apoi a restitui munca realizată în comun şi interpretarea celui care i-a făcut obiectul, toate aceste demersuri sînt dificile, ele nu vin de la sine, şi fac ca sociologia să nu fie o ştiinţă ca celelalte. Există discipline ştiinţifice care cer ca cercetătorii ce li se consacră să-şi asume anumite riscuri, dar riscuri fizice, precum în cercetarea nucleară. Riscuri controlabile de altfel, ce constituie constrîngeri secundare ale cercetării: sînt doar mici încurcături în această muncă, ele încetinesc procesele descoperirii. Dimpotrivă, sociologul, ca şi etnologul şi alţi cîţiva aventurieri ai cercetării în ştiinţele sociale, se expune în mod continuu.

Convorbirea, deoarece ea îl confruntă pe cercetător cu terenul său, îi dă acest minimum de cunoaştere personală şi de trăire inseparabilă de demersul comprehensiv. *Întrevederea* este deci o fază decisivă a cercetării, iar contactul personal devine o dimensiune de neînlocuit a anchetei. Fără îndoială, aceasta este motivaţia pentru care numeroşi autori au insistat asupra *impregnării* ca mod de interpretare a discursurilor culese. Trebuie să transcrii, să citeşti şi să reciteşti interviurile, cu scopul de a ţi le apropia cît mai bine şi de a încerca să împărtăşeşti experienţa socială

a celui cu care ai vorbit[1]. De unde şi importanţa scrierii în restituirea informaţiilor furnizate şi a observaţiilor. De aici şi interesul pe care îl prezintă *La Misère du monde* care, dincolo de eventualele încălcări ale protocoalelor canonice ale demersului metodologic controlat bucată cu bucată, subliniază această evidenţă foarte frecvent negată, că nu există sociologie posibilă fără a sociologiza sociologii, adică fără a-i aşeza în raport cu obiectul lor.

Plăcere pentru anchetat?

Rămîne un mister: acela al acceptării principiului interviului de către cei interesaţi. Cu certitudine, în cazul nostru procedeul aplicat, recurgînd la o recomandare din partea unei persoane apropiate, are prin el însuşi un efect persuasiv. Această recomandare figurează deja ca o formă de angajare în ceea ce ne priveşte, iar persoana solicitată se află cumva legată prin această recomandare. Dar există întotdeauna pretexte de timp, de sănătate, probleme personale care pot permite eschivarea de la o astfel de dificultate. În plus, în numeroase cazuri interviurile, al căror demaraj este uneori lent şi laborios, sfîrşesc din iniţiativa anchetatorului, epuizat de concentrarea şi tensiunea pe care i le impune situaţia. Chestionatul, dimpotrivă, pare să se destindă pe măsura derulării interviului. Oricum, şi acest lucru este valabil şi în alte medii, există o formă de plăcere în a te povesti astfel pe îndelete, în a vorbi despre sine, în a reflecta asupra practicilor şi cîteodată asupra destinului tău. Fără îndoială, scria Gérard Mauger, „convorbirea" (cu caracter biografic) poate avea de asemenea o funcţie terapeutică, aproape de cura analitică, prin munca de

[1] Vezi: Guy Michelat, «Sur l'utilisation de l'entretien non directif en sociologie», *Revue française de sociologie*, XVI, 1975, pp. 229-247.

rememorare, de recucerire pe care o implică[1]. E însă vorba aici de experienţa anchetatului şi nicidecum de a noastră. Nu rare au fost situaţiile în care interviul a fost folosit pentru a întreprinde munca, frecventă în cadrul acestor familii, de redactare de Memorii, utilizîndu-se înregistrările din cadrul interviului. E o experienţă destul de generală, şi care nu mai este specifică mediului nostru: la sfîrşitul interviului, s-a stabilit deja o legătură, delicată desigur, dar care rezultă din schimbul produs, ca şi cum ascultarea cu atenţie a anchetatorului ar fi un contra-dar apreciat în schimbul darului cuvîntului, venind din partea celui anchetat.

[1] G. Mauger, «La situation d'enquête», *op. cit.*, p. 28.

CAPITOLUL IV

Practica observaţiei

Ca şi interviul, observaţia n-ar putea să constituie ansamblul metodei şi să rezume singură toate demersurile anchetei. Instrument printre altele, observaţia este complementul indispensabil al interviului. Dar prin locul său în istoria metodelor ştiinţelor umane, ea pune problema raporturilor între sociologie şi etnologie, între abordările cantitative şi cele calitative. „Recunoaşterea muncii de teren ca demers în drepturi depline al sociologiei nu se conduce numai după exemplul etnologiei, ea rezultă în mod egal şi din reacţia tradiţiei de la Chicago vis-à-vis de dezvoltarea în sociologie, după 1940, în jurul lui Stouffer, Lazarsfeld şi Merton, a formulei de cercetare ce se bazează pe culegerea şi exploatarea statistică de chestionare."[1] Observaţia constituie un exemplu probant al non-neutralităţii epistemologice în privinţa uneltelor cercetării. Acestea angajează axiomele demersului ştiinţific, ca acele instrumente de măsură care, în cadrul altor discipline, nu pot aprecia decît ceea ce teoriile explicite sau implicite ale măsurii fac posibil. „Principiul erorii empiriste, formaliste sau intuiţioniste rezidă în disocierea actelor epistemologice şi într-o reprezentare mutilată a operaţiilor tehnice, fiecare dintre ele presupunînd acte de suprimare, de construcţie şi de constatare.

[1] Jean-Michel Chapoulie, «Everett C. Hugues et le développement du travail de terrain en sociologie», *Revue française de sociologie*, oct.-dec. 1984, XXV-4, pp. 582-608 (p. 590).

Dezbaterea care se instaurează apropo de virtuţile intrinseci ale teoriei sau ale măsurii, ale intuiţiei sau ale formalismului este în mod necesar fictivă, pentru că se sprijină pe autonomizarea unor operaţii care îşi găsesc sensul şi fecunditatea numai prin inserţia lor într-un demers unitar“[1].

CONTROLUL DE SINE

Observaţia nu poate fi autosuficientă şi acest lucru se vede şi mai bine în analiza modurilor de viaţă a înaltei societăţi. Într-adevăr, după cum s-a constatat în cazul interviului, una dintre caracteristicile acestui mediu social este de a stăpîni, mai mult decît în alte medii, tehnici de prezentare de sine, în aranjarea discursului sau a *hexis*-ului corporal, care lasă puţin loc improvizării şi spontaneităţii, sau care mai exact, rezultă dintr-un demers deliberat şi voluntarist. Dacă se poate considera că, în orice grup social, iniţierile în familie şi societate îi structurează pe indivizi, se constată că în mediul marii burghezii şi în cel nobiliar inculcările educaţionale şi deprinderea preceptelor de viaţă ating un nivel special, sprijinindu-se, condiţie a eficacităţii lor, pe injoncţiunile tacite ale exemplului, ale amintirilor familiale repetate, ale istoriei grupului, ale cărui locuinţe şi instituţii, părinţi şi prieteni de familie reprezintă forme obiective şi încorporate. Omniprezenţa lor întăreşte în mod continuu eficacitatea explicitărilor educaţiei. A ne opri la observarea practicilor ar însemna, mai mult decît în alte condiţii, a prelua riscul de a reduce eficacitatea unei pedagogii conştiente de scopurile şi de mijloacele sale la calitatea persoanelor.

Practicile care permit controlul felului în care ne prezentăm propria persoană sînt deci precoce şi sistematice.

[1] Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron, *Le Métier de sociologue*, *op. cit.*, p. 89.

Ele sînt legate de coabitarea în intimitatea cotidiană cu personalul de deservire, căruia i s-a pretins totdeauna o ţinută ireproşabilă, chiar o livrea în culorile familiei. O astfel de coabitare impune stăpînilor, ca revers, să-şi menţină rangul şi deci să-şi refuze neglijenţele în ţinută sau morală. În familiile nobile sau ale marii burghezii, nu se cinează în pantofi de casă. „Cu tehnicile corpului, scrie François de Négroni, care, de la primele rudimente ale sărutului mîinii la ultimele exerciţii de ţinută, socializează comportamentele fizice ale animalului monden, puţine posibilităţi sînt lăsate întîmplării: căci distincţia se afişează pînă la gesturile cele mai neutre şi cele mai solitare”[1].

În plus, sociabilitatea familială este intensă. Ţărănimea, marea burghezie şi nobilimea sînt grupurile unde coabitarea diferitelor generaţii în aceleaşi reşedinţe este încă frecventă. Există la Paris imobile ale căror apartamente, rezultate ale clarviziunii unui strămoş comun, sînt ocupate de bunici, copiii şi nepoţii lor, scările fiind astfel animate de plecările şi sosirile verilor şi verişoarelor. Chiar fără această coabitare, viaţa familială este dinamică şi se fac multe vizite în oraş sau la castel, unde ceremoniile familiale sînt ocazii de frecvente reîntîlniri. Dar la nivel şi mai larg, recepţiile şi viaţa mondenă sînt caracteristici ale acestui grup. Astfel, este foarte rar, chiar pentru copiii mici, ca existenţa domestică cea mai obişnuită să se reducă la părinţi şi la relaţia dintre fraţi. În plus, foarte devreme, încep uceniciile sistematice, care pun copiii în situaţii cvasimondene, precum sînt primele intrări în cluburile de tineret, începînd cu vîrsta de aproximativ 12 ani.

Practicile, sesizate progresiv, sînt produsul unei munci sociale de prezentare a propriei persoane, care lasă foarte puţin loc hazardului. Se regăseşte deci, în domeniul observaţiei, aceeaşi întrebare care a apărut în cadrul întrevederii. Nu observăm oare o mascaradă socială care ar

[1] François de Négroni, *La France noble*, Seuil, Paris, 1974, p. 39.

pune deliberat în scenă o imagine a propriei persoane, în mod social construită, o vitrină cotată a fi utilă şi favorabilă intereselor de grup?

PUNEREA ÎN SCENĂ CA TEHNICĂ SOCIALĂ

În realitate, ca şi pentru interviu, este important să adunăm observaţiile, ca şi discursurile, pentru ceea ce sînt, prin urmare ca produs al unei interacţiuni care nu este adevărată decît ca atare, aşadar ca raport social cu toată complexitatea sa, cu secretele sale, aparenţele înşelătoare, iluziile sale asupra celuilalt. Astfel, interviul şi observaţia oferă o mare diversitate pentru analiză, cu condiţia să li se precizeze limitele. Important este de a situa aceste documente, discursuri şi descrieri în ansamblul documentelor disponibile şi elaborate, dintre care fac parte elementele statistice, pentru a le trata ca pe un aspect şi numai un aspect al unei realităţi cu faţete multiple. Discursurile şi practicile nu reprezintă niciodată o obiectivare definitivă a socialului, ci cel mult obiectivarea pe care o propun agenţii prin ceea ce fac şi ceea ce spun.

Cu diferitele strategii folosite în aceste prezentări ale propriei persoane, fiecare grup social trădează în fapt habitusul său, dispoziţiile care-i sînt proprii şi pe care le mobilizează pentru a răspunde situaţiilor de interacţiune pe care le are de înfruntat. Practici la fel de anodine în aparenţă precum purtatul cravatei intră în calculele punerii în scenă ale persoanei, care nu au nimic spontan şi al căror sens social este departe de a fi neglijabil. Practicile cele mai specifice devin emblematice pentru diferenţă şi astfel pot fi primite cu dificultate de către cei pe care îi deconcertează. De exemplu, obiceiul de a săruta mîna surprinde, chiar îl agresează pe acela care nu ştie nimic despre acest obicei. Sărutul mîinii, în faţa neiniţiaţilor, semnifică emergenţa brutală a unei alte lumi ale cărei maniere sînt ignorate.

Asemenea maniere, chiar dacă ele pot să pară, din exterior, afectate sau demodate, sînt în realitate semne importante ale identităţii grupului, modalităţi de a-ţi afirma apartenenţa, cum sînt strîngerea de mînă specifică francmasoneriei sau cravatele Jockey Club. La aceste semne exterioare, uşor reperabile, trebuie adăugat tot ceea ce este legat de semne mai imperceptibile, ca felul de a pronunţa anumite nume proprii (a spune de exemplu «*Broille*» şi nu «*Broglie*»).

Tehnicile de gestionare şi de acumulare ale capitalului social sînt de asemenea specifice. Ele trec prin arta conversaţiei, prin uşurinţa administrării contactelor şi întîlnirilor, prin amabilitate şi curtoazie. Toate acestea sînt puse în scenă, cu o plăcere evidentă şi reală, în măsura în care agenţii care aparţin acestui univers sînt socialmente făcuţi pentru această viaţă de relaţii, care ar putea să pară plictisitoare acelora care ar descoperi-o din exterior. Realizînd dispoziţiile habitusului lor, agenţii nu pot decît să manifeste plăcerea inerentă împlinirii a ceea ce eşti chemat să faci prin întreaga ta educaţie, prin ceea ce ţi s-a inoculat din fragedă copilărie şi adolescenţă. De aceea, nu este nevoie ca agenţii să cunoască mizele şi strategiile ce trebuie dezvoltate pentru ca practicile lor să fie în mod obiectiv adaptate intereselor lor. Habitusul în act, despre care o teorie a complotului nu ar putea să dea seama, se lasă descoperit şi apreciat, pentru că el este, de asemenea, o manieră de a proclama şi de a demonstra, prin toate prismele de apreciere socială, excelenţa persoanelor şi deci legitimitatea de a ocupa poziţiile pe care le ocupă deja. Se înţelege că poziţia observatorului într-un asemenea context nu este uşoară, căci munca de obiectivare este în mod particular delicată.

CONDIŢIILE OBSERVĂRII

Munca de obiectivare cunoaşte condiţii variabile în funcţie de proximitatea cu agenţii implicaţi în operaţiunea de

observare. Există condiţii care asigură o poziţie distanţată, permiţînd o observare discretă, chiar dacă nu este clandestină. Această poziţie a observatorului retras se opune aceleia în care el este parte implicată a practicilor, situaţie de observare participantă, în care pericolul rezidă în empatia care, făcînd sociologul să pătrundă într-o relaţie puternică cu cei observaţi, riscă aproape totdeauna să-l conducă la a adopta punctul lor de vedere. Între aceste cazuri extreme, sînt posibile o multitudine de situaţii.[1]

Chiar şi în cazul observaţiei participante, adică atunci cînd observatorul se află prins în practica a cărei derulare trebuie să o examineze, există un lanţ de situaţii concrete de anchetă. Calitatea noastră de sociologi a putut fi ignorată: o asemenea situaţie a fost cînd am participat la o serată cu „porţile deschise" a bijutierilor din piaţa Vendôme şi din strada Păcii. Puteam fi recunoscuţi ca sociologi de către o parte a asistenţei, fără ca să fie clar perceput faptul că noi ne aflam în situaţie de lucru, observînd uzanţele, obiceiurile musafirilor noştri; într-o astfel de situaţie ne-am găsit şi atunci cînd am fost invitaţi la un dineu sau la un cocteil. În sfîrşit, în alte circumstanţe, cu prilejul anumitor invitaţii la castel sau cu ocazia participării noastre la momentul cînd se dă startul cîinilor de către echipajele de vînătoare, era limpede pentru toţi că prezenţa noastră nu se datora decît activităţii noastre profesionale şi că eram acolo doar pentru a observa şi a asculta. Aceste grade diferite de publicitate din activitatea noastră definesc contexte de muncă variate, care prezintă, şi unele şi altele, avantaje şi inconveniente.

[1] Vezi Pierre Fournier, «Des observations sous surveillance», *Genèses*, 24, septembrie 1996, pp. 103-119. Într-un centru nuclear autorul, timp de aproape zece ani, a aplicat observaţia sub diferite forme, de la observaţia incognito la observaţia participantă. „Se disting (aceste diferite forme) în măsura în care ele implică sau nu participarea observatorului la practicile de lucru indigene, dar mai cu seamă în funcţie de cunoaşterea sau necunoaşterea calităţii de observator de către cei chestionaţi" (p. 113).

1. OBSERVATOR INCOGNITO

Observaţia, chiar participantă, poate fi ignorată de către agenţii sociali observaţi. Este o situaţie relativ ideală, căci ea elimină problema recurentă, cînd vorbim despre observaţia participantă, a efectelor induse de prezenţa unui observator cunoscut ca atare, fiind admis faptul că prezenţa sa nu i-ar lăsa indiferenţi pe agenţi.

Observarea socialului obiectivat

Totuşi, prezenţa observatorului cunoscut şi perceput în calitatea sa de observator are puţine efecte asupra socialului obiectivat, asupra acelui social care s-a cristalizat în obiecte, texte sau instituţii. Acest social închegat nu poate fi tulburat de apariţia bruscă a sociologului, pînă cînd aceste obiecte sau texte n-ar fi revigorate de o practică sau un discurs care se sprijină pe ele. Pentru acest social obiectivat observatorul rămîne incognito. Această observare nonperturbantă este una dintre acelea care pot acompania interviurile: acestea, realizate la domiciliu, la locul de muncă sau într-un loc public frecventat de persoana interogată, sînt tot atîtea ocazii pentru a dobîndi o informaţie paralelă despre cadrul de viaţă a intervievatului. În cazul întrevederilor realizate în cadrul marii burghezii, domiciliile astfel observate ofereau, prin ele însele, o seamă de date. Prin aportul generaţiilor anterioare asupra decorului contemporan: mobilate în stil clasic, reşedinţele păstrează comori ale fabricanţilor de mobile de lux şi ale artelor decorative, a căror vechime face trimitere la strămoşii care au acumulat şi transmis aceste comori.

Astfel, diversitatea locurilor în care s-au derulat întrevederile, calitatea bunurilor depozitate, de la castelul

dintr-un ţinut de ţară îndepărtat la vila de la malul mării, la hotelul particular şi la vastul apartament parizian sau instituţiile de învăţământ elveţiene, toate dezvăluie o bogăţie a cărei amploare este imposibil să o ghiceşti din exterior. Această bogăţie este multidimensională pentru că ea îmbracă aspecte economice, dar şi culturale şi, desigur, simbolice.

Apare o constantă care trimite la noţiunea de timp: vieţile membrilor marii burghezii se înscriu în lunga durată, în descendenţe care urcă la mai multe generaţii şi care sînt chemate să dureze. Aceste constatări datorează o parte din forţa lor conţinutului interviurilor, iar observaţiile au venit să le consolideze, mai ales atunci cînd a fost posibil să vizităm un loc în compania proprietarului său. Discursurile despre galeriile portretelor strămoşilor capătă astfel o altă savoare şi pot fi mai bine restituite cu întreaga lor forţă atunci cînd ele sînt ascultate în faţa tabloului semnat de David reprezentînd un stră-străbunic. În castele, arhivele de familie ocupă o parte a bibliotecii. Aici sînt pios conservate bugetele familiei, registrele de socoteli ale domeniului, contractele de căsătorie, inventarele după deces, tot atîtea urme de neşters ale constituirii averii. Şi aici, observaţia completează în mod decisiv interviul. Referindu-se la socialul obiectivat, ea nu este tulburată de prezenţa manifestă a observatorului.

Observatorul amestecat în publicul popular

Observatorul poate fi anonim şi poate fi ignorat de aceia care reprezintă obiectul său de studiu. El are posibilitatea să se amestece printre spectatori, invitaţi, sau să se piardă în mulţime, prezenţa sa fiind greu de scos în evidenţă cu ceva. Este vorba de situaţii în care practicile de observaţie au caracter public, în aşa fel încît observaţia poate fi efectuată fără a fi nevoie de a preveni pe oricine ar fi, ceea ce rezolvă problema deontologică a „observatorului mascat". Aceasta este situaţia în toate ceremoniile şi în toate

ritualurile care animă viaţa mondenă. Marile premii hipice, ca cel de la Deauville de la sfîrşitul lunii august, sau galele diverse şi variate, precum gala Curselor[1], din aceeaşi staţiune balneară, sînt ocazii de punere în scenă a poziţiei sociale dominante prin toalete, automobile şi întreg fastul care însoţeşte sosirea celor aleşi la festivităţi. Astfel avem parte, în mod curios, din partea unui grup social care cultivă discreţia, de o etalare ostentativă a „bunelor" maniere, a tehnicilor mondene de sociabilitate (pentru mulţi dintre spectatori sînt singurele ocazii în care pot vedea practica sărutatului mîinii), a bogăţiilor, de asemenea, care transpar în calitatea vestimentaţiei, a accesoriilor şi a bijuteriilor. Fiecare grup, în aceste circumstanţe deosebite, îşi asumă poziţia, privitori şi priviţi, astfel încît observarea se poate derula într-o manieră care trece neobservată.

La 29 august 1993, ziua Marelui Premiu din Deauville, care este vîrful sezonului în staţiune, firma Lancel (pentru genţi de lux) a pus să se instaleze standuri şi un bufet în aer liber alături de tribună. Invitatele, în toalete de cocteil şi pălării elegante, şi invitaţii, cu costume deschise şi panamale, sosesc pe jos din parcarea de alături, unde şi-au lăsat vehiculele. Din cînd în cînd, un elicopter mai aduce cîteva personalităţi. Numeroşi gură-cască au sosit cu două ore mai devreme de începerea primei curse, pentru a putea să profite de spectacolul gratuit al acestei adunări mondene. Sub privirile lor amuzate sau admirative, cîteodată critice, invitaţii se îndreaptă cu încredere spre bufet, mîncînd, pălăvrăgind şi bînd şampania oferită cu generozitate.

Toate acestea se petrec în sunetele unei orchestre ce răspîndeşte valuri de muzică café-concert şi în faţa unui public încîntat de acest spectacol gratuit. „Sînt opt ani de cînd venim aici, spune un cuplu foarte modest. Interesul

[1] Despre aceste două manifestări mondene, a se vedea *Grandes Fortunes, op. cit.*, pp. 170-171 şi „L'aristocratie et la bourgeoisie au bord de la mer. La dynamique urbaine de Deauville", *Genèses*, 16, iunie 1994, pp. 69-93.

nostru nu este legat de curse, ci de toalete". Soţia unui agricultor breton declară că-i place „defilarea acestor doamne, toaletele fastuoase, pălăriile. Pentru mine este o fericire spectacolul. Deauville este totuşi renumit. Dar ieri seară intrarea era 1400 de franci [este vorba de Gala Curselor]. Nu era pentru noi."

Bariere simple din lemn alb, înalte de aproape un metru, delimitează spaţiul sacru, acolo unde oamenii de rînd nu pot pătrunde. Dar fericiţii aleşi, departe de a fi la adăpost de priviri, par, dimpotrivă, a face parte dintr-o reprezentaţie, oferind spectacolul rar al unei reuniuni mondene şi al unui dejun, adăpostit de o boltă generoasă. Totul se petrece ca şi cum sînt acolo pentru a fi văzuţi. Se lasă fotografiaţi şi filmaţi de presă, dar şi de gură-cască, care profită de şansă pentru a face cîteva imagini care le par exotice. Contrastul dintre cele două genuri de public nu pare a pune probleme. Compleurilor elegante cu veston li se adaugă cămăşile în carouri, siluetelor pline şi obosite le corespund cele svelte şi drepte, cu grijă puse în valoare de hainele potrivite: lumea *prêt-à-porter*-ului se opune celei a lucrului la comandă. Dar toate acestea se petrec într-o atmosferă destinsă, ca şi cum faptul de a se afla împreună – deşi în cele două laturi ale barierei – ar exprima un acord mai puternic decît diviziunile sociale, în jurul sărbătorii şi al gustului împărtăşit pentru această atmosferă atît de specială a cîmpurilor de curse, unde, în ciuda marcării sociale a spaţiului, fiecare avînd tribunele şi locurile sale proprii, există un fel de comunitate, temporară dar reală.

Observatorul reuşeşte fără dificultate să se amestece printre spectatorii fascinaţi de bogăţiile etalate, bogăţii materiale, dar de asemenea culturale şi sociale, pentru că ceea ce-ţi este dat să vezi este un mediu coerent în care se simte densitatea legăturilor, întinderea reţelei în care se înscrie fiecare membru. Aportul pe care-l are observaţia în această situaţie este punerea în evidenţă a unei relaţii între agenţi sociali foarte distanţaţi, a rolului în mod obiectiv jucat

de aceste reuniuni în menţinerea ordinii sociale, în reafirmarea raporturilor de dominare. Asemenea situaţii oferă momente de neuitat în aceste vieţi adesea gri, sau în tot cazul monotone, care se ating astfel pentru o clipă de vieţile ce se detaşează de obişnuit. Analiza unor astfel de raporturi nu trebuie să ignore posibilitatea unor interviuri complementare care pot fi realizate pe loc, fără a prestabili întîlniri şi fără dificultăţi în a obţine răspunsuri, pentru că anonimatul este garantat prin chiar circumstanţele întîlnirii. Avem creată astfel o situaţie favorabilă demersului anchetei, pentru că se creează posibilitatea, „la cald“, de a pune întrebări despre practica în curs de a se efectua. Reuşim astfel să aprofundăm semnificaţia socială a unei coabitări contra naturii, dar, de altminteri, provizorie, între grupuri în mod obişnuit separate. Constatarea repetată a acestor conjuncturi improbabile ne-a condus la prezumţia că ele au ca efect generarea de momente de „viaţă prin procură”, de momente de visare cu ochii deschişi, care autorizează concluzia că viaţa merită totuşi trăită pentru unii. A visa la o altă viaţă, nu altundeva, ci aici şi acum, ne-ar permite deci să îndurăm mai uşor vicisitudinile cotidiene, să luăm parte la ea într-un mod fantasmatic, dar fără iluzii. Aceste puneri în scenă ale opulenţei ar dobîndi virtuţi importante în domeniul ordinii sociale şi al menţinerii ei. Observaţia şi interviurile se combină aici pentru a înţelege ceea ce se întîmplă, din punctul de vedere al claselor dominate, prin aceste puneri în scenă care nu au decît aparenţele provocării.

Observatorul rătăcit în mulţimea mondenă

Toate situaţiile mondene permit cercetătorului să adune o cantitate considerabilă de observaţii în condiţii foarte bune. Dar sociologul trebuie să facă în plus efortul de a stăpîni afluxul de informaţii care se perindă prin faţa

ochilor săi. Carnetul de note, aparatul fotografic, magnetofonul sînt astfel accesorii preţioase. Nimic nu-i interzice să fotografieze scenele care i se prezintă, să-şi noteze observaţiile. Important este să fie mereu în gardă, să practice această „atenţie flotantă" pe care Freud o recomanda analistului, în aşa fel încît să poată sesiza elementele pertinente, acelea care au o semnificaţie în raport cu problema studiată.

Totodată, există marele risc de a te lăsa copleşit de o multitudine de elemente printre care este greu de operat o triere chiar pe teren, din cauza neînsemnătăţii aparente a informaţiei pe care aceste elemente o pot vehicula. Dar nu trebuie nici să ne propunem să epuizăm realul, nelăsînd nimic în afara mijloacelor de înregistrare ce ni s-au oferit. Pentru a evita aceste dificultăţi, este necesar să privim practicile observate în funcţie de întrebările puse, de problematica definită *a priori,* ceea ce nu interzice modificarea organizării pe măsură ce progresează cercetarea. Astfel, zilele porţilor deschise organizate de comitetele din cartierele bogate oferă un spectacol ai cărui spectatori sînt deopotrivă şi actori. Puţine persoane străine de înalta societate participă la serata organizată de comitetul Vendôme la bijutierii din piaţa cu acelaşi nume şi strada Păcii, cu excepţia personalului de serviciu care umple cupele de şampanie şi plimbă platourile cu prăjituri. Aici putem consemna voia-bună care prezidează aceste reîntîlniri care nu datorează nimic hazardului, putem măsura la ce punct se ridică nivelul inter-relaţional, judecînd după numărul pălăriilor ridicate pentru a saluta un coleg sau un prieten. Faptul permite clasarea acestui tip de ceremonie printre alte practici colective, acelea care au vocaţia de a celebra grupul aflat în situaţii, intens savurate, de o intimitate foarte diferită de promiscuitatea asumată a festivităţilor publice. Or, chiar şi în această situaţie, era posibil să fim prezenţi fără a fi nevoiţi să ne facem acceptaţi: era suficient să fii într-o ţinută vestimentară comparabilă aceleia a membrilor înaltei

societăţi, care circulau de la un bufet la altul, pentru a nu atrage atenţia şi deci pentru a putea nota în voie observaţii despre comportamente şi conversaţii. Ceea ce ne-a permis să observăm că, în aceste situaţii în care există o intimitate stabilită, singurele bariere împotriva prezenţei membrilor altor grupuri sociale sînt de ordin simbolic. Persoana obişnuită care face o plimbare nu trece linia invizibilă de pe Champs-Elysée, linie ce interzice unui orişicare să se aventureze pe calea Montaigne, mai cu seamă cînd are loc La Soirée des Vendanges, serată «cu uşile deschise» de altfel, şi nici nu împinge uşa vreunui anticar din Carré Rive Gauche în seara de mai, cînd, în mod excepţional, intrarea este liberă în toate buticurile. Cercetătorul poate şi trebuie să profite de toate aceste ocazii care permit observarea unei vieţi sociale în mod obişnuit mult mai secretă.

Munca în cuplu

Este adevărat că faptul de a lucra în cuplu în circumstanţe publice facilitează metoda observaţiei. Fie cu ocazia zilelor porţilor deschise organizate de comitetele din cartierele bogate, rezervate de fapt unei anumite elite sociale, fie cu prilejul acestor puneri în scenă care sînt marile premii hipice, se permite cuplului care observă, după dorinţă, să se amestece în mulţimea familiilor mari sau în acea a curioşilor. Fără a mai socoti avantajul important pe care-l constituie mobilizarea a două memorii în momentul în care se pune pe hîrtie munca de peste zi. Redactarea textului nu trebuie întîrziată, ea cîştigînd mult prin stimularea reciprocă, aceea care permite depăşirea obstacolelor acumulate pe parcursul unei zile de lucru încărcate şi epuizante. Or, munca de observare nu trebuie subminată printr-o solicitare tardivă a memoriei. Aceasta este aproape totdeauna mult mai volatilă decît credem, iar experienţa arată dificultatea rememorării a ceea ce părea de neuitat,

chiar atunci cînd nu s-au scurs decît cîteva zile sau uneori doar cîteva ore.

Printre nobili sau în mijlocul marii burghezii, a te prezenta în cuplu, sau chiar în familie, înseamnă a te conforma regulilor implicite ale grupului, care acordă importanţă instituţiei familiale, ca instituţie centrală în conservarea poziţiei sociale. A recurge sistematic la *Bottin Mondain* pentru a şti cine ce este, este un lucru de bună seamă semnificativ pentru disponibilitatea de spirit care acordă o importanţă decisivă dimensiunii familiale a identităţii personale. Veţi fi întotdeauna, înainte de orice, un reprezentant al descendenţei voastre. Chiar atunci cînd descendenţa este modestă în cazul cercetătorului, nu este interzis ca prezentarea sa să includă dimensiunea familială şi să autorizeze o înţelegere secretă imediată. Cercetătorul nu este perceput astfel numai ca un lucrător intelectual, ca un funcţionar, care din cauza absenţei referinţelor familiale ar induce interlocutorului o anume rezervă. În aceste medii, pentru a nu fi perceput ca o funcţie, ci ca o persoană, este necesar să se lucreze în doi. Faptul de a lucra în cuplu înlesneşte pătrunderea în universul obişnuit al relaţiilor fondate pe familie şi prin urmare posibilitatea de a beneficia de invitaţii care, dobîndind un caracter mai familiar, conduc la o mai mare apropiere între cercetător şi intervievat. Cocteiluri, dineuri şi cîteodată week-end-uri la castel devin tot atîtea ocazii de observare care nu sînt totdeauna accesibile unui sociolog ce lucrează singur.

Această formă de colaborare autorizează o împărţire a muncii şi a nivelurilor de participare la practica studiată. Cuplul nu numai facilitează integrarea în activitatea unui grup în care familia este esenţială, ci prezenţa celor doi observatori permite în plus o repartizare a muncii în funcţie de circumstanţe, de implicaţiile fiecăruia în cutare moment sau cutare aspect din practică. Este atunci posibil să te laşi prins în joc, să participi din plin, spre exemplu, la urmărirea animalului vînat, cu toată plăcerea de care poţi să dispui

atunci cînd există acest tip de „vînătoare". Dar, în paralel, celălalt cercetător trebuie să continue să observe şi să noteze. Confruntarea celor două mărturii la sfîrşitul zilei este astfel foarte sugestivă în privinţa distorsiunilor percepţiei în funcţie de gradele de implicare într-o practică ce nu este aceeaşi, depinzînd de raporturile afective şi de reprezentările pe care le întreţinem cu ea. Fără a mai socoti că munca în cuplu permite perceperea diferenţiată a peripeţiilor unei practici în funcţie de sensibilităţi, de reprezentări şi de interese masculine sau feminine.

Totodată munca de anchetă în cuplu dispune de un mijloc indirect, mult mai puţin prezent în munca simplă de echipă. Angoasele inerente din timpul *observaţiei participante* se asumă în doi, angoase care, astfel înfruntate, tind a se preschimba în plăcerea de a descoperi. Cuplul autorizează o inserţie fericită în conjuncturi în care cea mai mare parte a persoanelor sînt de asemenea organizate în cuplu: este vorba de o dimensiune a modului în care te prezinţi. Cuplul funcţionează complinit de ţinuta vestimentară, de farmecul personal pentru a confirma o concordanţă cu normele grupului. Atunci cînd unul dintre noi a fost prezent la festivitatea trofeelor organizată de Oficiul naţional al Pădurilor şi de echipajul Bonnelles, sau cînd celălalt s-a aflat la un cocteil oferit de casa Saillard, una din casele cele mai bine cotate în vestimentaţie şi recuzită de vînătoare de înaltă clasă, faptul de a fi singur(ă) a modificat în mod sensibil perspectiva asupra practicii. A fi în cuplu autorizează adîncirea în activitate şi analizarea ei din interior. În orice caz, mult mai mult decît izolarea în mijlocul unui grup animat, cu un nivel de intercunoaştere ridicat. În acest ultim caz este mai dificil a interveni în conversaţie: faptul de a fi venit singur vă face să simţiţi exterioritatea şi postura de observator, ştearsă parţial prin venirea în cuplu, căci cuplul nu este perceput ca structură de lucru.

Această situaţie excepţională nu ar putea fi generalizată ca precept metodologic. În acelaşi timp, experienţa noastră pledează în favoarea lucrului în echipă pe teren, care multiplică observaţiile şi unghiurile din care sînt ele realizate şi care facilitează, în cele din urmă, munca de reconstrucţie şi de descriere a practicilor observate.

2. OBSERVATORUL INVITAT

Există şi alte situaţii în care prezenţa dumneavoastră este justificată printr-o invitaţie redactată după toate formele de convenienţă. Invitat la un dineu sau la un cocteil, calitatea dumneavoastră de sociolog este cunoscută de toţi sau, dacă nu, măcar de o parte importantă a adunării. Dar contextul interzice ca venirea dumneavoastră să fie percepută ca motivată de o activitate profesională. Ca invitat este suficient să jucaţi jocul afabilităţii pentru ca ideea că sînteţi acolo tocmai cu scopul de a lucra să devină de neluat în seamă.

Doar situaţia de convivialitate cu membrii grupului anchetat ne-a determinat să înţelegem sensul social al unei asemenea densităţi de recepţii şi al unei asemenea abundenţe de ceremonii unde se repetă ritualuri care nu ocupă acelaşi loc în alte grupuri sociale. A fi în stare să analizezi eticheta mondenă, formalismul şi codurile sale, presupune un minimum de familiaritate cu aceste conduite. Dacă eticheta mondenă rămîne incomprehensibilă membrilor straturilor mijlocii de intelectuali, care o consideră oarecum ridicolă şi învechită, un fel de colecţie de vechi manii fără motiv, pe de altă parte ea le vorbeşte iniţiaţilor, chiar şi numai ca semn de recunoaştere fiabilă între membrii unei aceleiaşi minorităţi. Se poate vorbi de o veritabilă etichetă în sensul în care Norbert Elias foloseşte acest cuvînt pentru a descrie reguli de sociabilitate în societatea de curte. „Toată această maşinărie [etichetă şi ceremonial] ne pare ineptă, scrie Elias, pentru că motivarea sa obiectivă ne scapă, căci noi nu vedem

avantajul sau finalitatea exterioară la care se raportează, noi care avem obiceiul de a privi orice persoană după funcţia sa obiectivă [...]. Fiinţa lor [aceea de oameni de curte], manifestarea prestigiului lor, distanţa care-i separă de inferiori, recunoaşterea acestei distanţe de către superiori, toate acestea erau pentru ei o finalitate în sine. Or tocmai prin *etichetă* această *distanţă ca finalitate în sine* găsea expresia sa cea mai adecvată. Ea devine astfel un argument scenic al societăţii de curte în care se aliniază şansele de prestigiu ierarhizate [...]. *Prin etichetă, societatea de curte procedează la autoreprezentarea sa, fiecare distingîndu-se de celălalt, cu toţii împreună distingîndu-se de persoanele străine grupului, fiecare şi cu toţii împreună administrîndu-şi dovada valorii absolute a existenţei lor*[1] *"*.

A înţelege măsura importanţei sociale a unei practici precum aceea a cocteilurilor presupune dobîndirea unui minimum de experienţă. Cocteilul este o situaţie tipică de punere în scenă şi de gestiune a capitalului social. Un bufet în jurul căruia invitaţii, în picioare, se deplasează de la unul la altul. Este puţin important ce schimb se face între ei, ceea ce contează este fericirea grupului reunit. Este plăcerea de a fi împreună, uşor asemănătoare cu atmosfera la tejgheaua dintr-o cafenea ordinară. Nu este necesar a dezvolta o argumentare pentru a susţine o părere. Fiecare întrerupe cuvîntul celuilalt, în voia deplasărilor de la un punct la altul al adunării şi întîlnirilor, în euforia crescîndă şi căldura, materială şi morală, de care calitatea bufetului nu este străină. Este foarte important ca grupul să se poată astfel manifesta. În asemenea circumstanţe, munca socială operată este mai cu seamă pentru folos intern. Poate interesa pe unii profesionişti şi pe actorii implicaţi. De exemplu, recepţia oferită în fiecare an de Curtea de casaţie reuneşte, în afară de membrii şi specialiştii din această instituţie, lumea judiciară,

[1] Norbert Elias, *La société de cour*, Flammarion, coll. „Champs", Paris, 1985, pp. 93-97.

inclusiv Consiliul de Stat, precum şi experţi de pe lîngă tribunale. În alte circumstanţe, vînătorii vor fi aceia care se vor reuni într-o casă precum Saillard. Adunarea este în acest caz eclectică în privinţa sectoarelor profesionale reprezentate, dar o mare unitate socială este determinată de apartenenţa fiecărui invitat la înalta societate. Observaţia este esenţială dacă dorim să putem înţelege ceea ce se petrece în cadrul unor asemenea întîlniri, în aparenţă anodine. Mai întîi pentru marele burghez are importanţă faptul că se află aici, iar din acest motiv este normal să facă ştiută prezenţa sa acolo. Este exclus ca el să rămînă să pălăvrăgească în colţul său cu o persoană apropiată, pierzînd astfel beneficiul principal al serii, adică acela de a avea posibilitatea să se facă văzut ca aparţinînd universului egalilor. În aceste împrejurări mondene şi capitalul social se valorizează, şi acest lucru nu are preţ: a nu fi acolo înseamnă a nu fi dintr-ai lor, adică a nu aparţine cu drepturi depline lumii celei mai bune; în orice caz absenţele repetate dau de gîndit. Înainte de orice trebuie să eviţi să fii dat uitării.

Observatorul remarcă practici care, în alte circumstanţe, ar fi considerate ca şocante, chiar şi de aceleaşi persoane. Este cazul impoliteţii aparente cu care unii intră peste vorba celorlalţi, pentru a prezenta un nou sosit sau pentru a se amesteca într-un mic grup deja constituit. Acest lucru nu poate fi admis decît pentru că toată lumea ştie bine că ceea ce este în joc este de o cu totul altă importanţă decît spusele unuia sau altuia despre un lucru sau altul. De la vîrsta cea mai fragedă, fiecare şi-a interiorizat conduitele şi procedurile de urmat, clasamentul situaţiilor în funcţie de posibilitatea sau de imposibilitatea de a recurge la anumite practici. Aşa încît e foarte posibil să rămîneţi înfipt acolo, cu o cupă de şampanie în mînă, interlocutorul dumneavoastră profitînd de o uşoară busculadă, de o mişcare a mulţimii din jur, pentru a dispărea lăsîndu-vă cu vorba în gură. Căci ceea ce face calitatea reţelei este extinderea ei, aşa încît legăturile

trebuie multiplicate. Capitalul social este obiectul schimbului, iar bogăţia schimburilor se rezumă la aceasta.

Dar dacă am fost invitaţi la dineuri, ceaiuri sau cocteiluri la unii dintre intervievaţii noştri, aceştia nu ne-au invitat niciodată la a dejuna sau la a cina într-un anumit cerc, transgresiunea socială avînd deci limitele sale. La fel, nu am fost niciodată invitaţi să venim să observăm practicile *in situ* în timpul întîlnirilor organizate pentru tineri. Este adevărat că prin autocenzură noi nu am cerut-o niciodată. Ceea ce este regretabil: experienţa noastră la dineuri sau la alt gen de recepţii ne-a convins în mod real de importanţa decisivă a participării prin observare. Nu poţi resimţi sensul real al anumitor practici fără să te afli în miezul lor. Principiul existenţei lor rezidă în parte în trăirea pe care o suscită, prin cîştigurile simbolice şi deopotrivă afective şi existenţiale ale căror surse sînt.

3. OBSERVATORUL OBSERVAT

Pot exista şi situaţii în care sociologul este cunoscut ca atare şi în care, în plus, este limpede pentru toţi participanţii că prezenţa sa este motivată de culegerea de informaţii şi observaţii necesare cercetării sale. Observaţia participantă repetată facilitează o înţelegere, în situaţie, a sistemelor de dispoziţie ce caracterizează mediul anchetat, pentru că demersul anchetei permite observarea unui *habitus* în act odată cu realizarea dispoziţiilor care-l constituie. Fără această metodă, ce am putea noi înţelege despre o practică precum aceea a vînătorii cu gonaci? Timp de trei ani am urmărit echipajul Bonnelles, care vînează cerbi în pădurea Rambouillet, precum şi alte echipaje din Ile-de-France, din Aquitaine, Normandia, Berry, Touraine, Sologne sau Picardie. Plecînd deci de la experienţe trăite pe teren din anul 1989 pînă în 1991, am întreprins studierea artei

vînătorii de cerbi, căprioare sau mistreţi, dar de asemenea de iepuri şi rozătoare.

Prezenţa însoţitorilor a fost un element decisiv în realizarea anchetei. Cel mai adesea împreună cu grupul de însoţitori ciclişti, cîteodată în maşină sau pe jos, ne-am implicat în acţiune şi în peripeţiile numeroaselor zile de vînătoare. Membrii echipajelor şi cea mai mare parte a însoţitorilor cunoşteau motivul prezenţei noastre. Dar activitatea era de aşa natură încît noi nu ne interferam în practică: vînătoarea cu cîini este un spectacol, are spectatori cărora ne-am alăturat repede. În plus, intensitatea, dezordinea, înghesuiala, febrilitatea au făcut uşor inobservabilă prezenţa noastră. La Bonnelles, unde prezenţa noastră era regulată, situaţia a fost diferită: puţin cîte puţin am fost cooptaţi de însoţitori, apoi de cei care dirijează cîinii, împărţind cu ei intemperiile, aşteptările, sandvişurile, decepţiile şi emoţiile intense.

Fără această participare activă am fi putut trece pe lîngă una din principalele concluzii ale acestei cercetări. Vînătoarea cu cîini este un „fapt social total" care pune în mişcare „societatea întreagă şi instituţiile sale", diferitele sale elemente „juridice, economice, religioase şi chiar estetice, morfologice", cum scria Marcel Mauss[1]. Pentru că este vorba de o punere în scenă, în mod simbolic, a manierei în care indivizii îşi reprezintă funcţionarea socială, arta vînătorii suscită angajamente pasionale, pozitive sau negative. Vînătoarea cu gonaci este subiect de proces, în mod latent sau manifest: la intervale regulate asociaţiile pentru protecţia animalelor lansează campanii care vizează obţinerea interzicerii ei. De aceea, în cadrul primelor interviuri opiniile adunate ţineau mai curînd de apărarea şi ilustrarea unei practici ameninţate decît de explicitarea semnificaţiilor acestei practici pentru adepţii săi. În cursul

[1] Marcel Mauss, „Essai sur le don", în *Sociologie et anthropologie*, Paris, Presses Universitaires de France, pp. 273-275.

acestor întrevederi «defensive», produse în stilul limbajului de lemn propriu tuturor discursurilor militante efectuate într-o situaţie incertă, nimic nu venea să vorbească despre pasiunea pentru vînătoare, de fascinaţia pentru natură, de raportul încîntător şi ambiguu cu fauna sălbatică, de gravitatea morţii animale.

Din fericire, în cazul vînătorii cu gonaci, practica se oferă privirilor exterioare. Ospitalitatea vînătorilor care găzduiesc pe durata cît se dă drumul cîinilor numeroşi însoţitori, prieteni aparţinînd aceluiaşi mediu social, sau oameni modeşti din satele de pe lîngă pădure, permite cercetătorului de a se amesteca în această mulţime care asistă ca spectatoare la peripeţiile vînătorii. Această dimensiune a artei vînătorii, foarte originală în universul cinegetic, face ca participarea ca observator al cercetătorului, să meargă aproape de la sine. Totuşi noi n-am lucrat niciodată incognito. Ne-am prezentat întotdeauna maestrului de echipaj drept sociologi la lucru. Aşa după cum în situaţia de interviu am fost totdeauna atenţi să ne îmbrăcăm în acelaşi mod ca însoţitorii, adică în tonuri de maro şi kaki, culori clasice în lumea vînătorii. Tactica este de a ne amesteca bine printre ei, fără să avansăm mascat, pentru că, oricum, statutul nostru este cunoscut. Dar această situaţie de observator în poziţia de a fi observat a cerut mult tact din partea noastră, precum şi angajare personală: a trebuit să ne cîştigăm simpatia şi respectul celorlalţi participanţi, înfruntînd frigul şi intemperiile, depăşind oboseala, făcîndu-ne acceptaţi.

Ancheta de teren este mai întîi prezenţa pe acel teren, un efort uneori dificil, pentru a accede la posibilitatea de neînlocuit care este observaţia directă. Aceasta nu înseamnă numai să verifici conţinutul a ceea ce alte surse, memorii, lucrări, filme oferă ca descrieri şi informaţii despre anumite practici. Însă observarea participantă pune în joc cu totul altceva, anume posibilitatea unei abordări comprehensive a practicilor, din interior.

4. ABORDAREA COMPREHENSIVĂ A PRACTICILOR

A participa pentru a înţelege

Prin empatie putem înţelege raţiunile şi pasiunile agenţilor care, dincolo de dificultăţile ce le pot avea în a exprima ceea ce resimt, nu sînt totdeauna dispuşi să-şi expună motivaţiile atunci cînd acestea capătă un caracter personal sau intim. Astfel, în situaţia vînătorii cu gonaci, vînătorii şi însoţitorii maschează în mod voit emoţia profundă resimţită în momentul morţii animalului vînat. De aici discursurile ce eufemizează acest moment al vînătorii, tăgăduind chiar orice interes real faţă de acel moment în faţa unui interlocutor care se poate presupune a fi, dat fiind că vine dintr-un mediu profesional intelectual şi parizian. Or, faptul de a participa la momentul eliberării cîinilor crează nu numai posibilitatea de a asista la emoţia vînătorilor şi a însoţitorilor în momentul sunării din corn şi al morţii animalului, ci şi pe aceea de a resimţi aceste emoţii ambigue în faţa dispariţiei unui animal care a fost urmărit, pierdut şi regăsit cîteodată de-a lungul a mai multe ore. Fără această prezenţă, cum să fie înţeleasă valoarea simbolică a ritualurilor care însoţesc această moarte, începînd cu vînătorii care-şi scot pălăriile la auzul trompetei, pînă la ceremonialul lung şi puţin cam solemn al distribuirii măruntaielor animalului vînat la cîini. Dimensiunea religioasă a practicii ar rămîne incomprehensibilă fără această familiaritate cîştigată faţă de ceea ce-i era străin cercetătorului.

Însă acest exemplu nu ar trebui să restrîngă pertinenţa observaţiei participante doar la obiecte oarecum exotice sau tradiţionale sau, mai mult, ezoterice prin caracterul lor relativ închis. Locuind timp de mai multe luni în cartierul

Sillon de Bretagne la Nantes, am putut să evaluăm mai bine rezultatele unei politici a locuinţei sociale care reunea într-un acelaşi imobil muncitori calificaţi magrebini şi tineri medici francezi, funcţionari, tehnicieni şi muncitori necalificaţi. Numai o practică perseverentă de teren a reuşit să pună în evidenţă maniera în care proximitatea fizică poate să mărească distanţa socială în loc să o diminueze, după cum ar fi dorit militanţii creştini de stînga, cei care sînt la originea construirii acestui cartier de locuinţe sociale. La fel precum, locuind într-un hotel mai mult decît modest la Nouzonville, mică localitate industrială din valea Meuse, pentru a observa mai îndeaproape viaţa lucrătorilor metalurgişti confruntaţi cu descalificarea şi şomajul, am studiat acele familii în cotidianul lor cel mai obişnuit. Or, cunoaşterea unor asemenea situaţii este îmbogăţită decisiv prin aceste observaţii, pe care numai prezenţa îndelungată, asiduă, pe lîngă anchetaţi le permite.

Acest demers pune totuşi problema redactării. Căci observaţia nu devine complement util şi eficace al celorlalte forme de culegere şi construcţie a datelor decît dacă poate fi restituită în aşa fel încît modurile şi cadrele de viaţă studiate să poată fi văzute, trăite, simţite.

Experimentarea trăirilor agenţilor

Ştiinţele sociale nu dispun de posibilitatea de a experimenta. Cercetătorul are totuşi îndatorirea de a se strădui să experimenteze realitatea despre care urmează să scrie. Faptul are limitele sale, căci aceasta presupune atenţie susţinută în privinţa efectelor posibile ale empatiei, care nu sînt totdeauna euristice. Însă a experimenta în măsura posibilului tot ceea ce reiese din discursurile adunate înseamnă a te elibera de probleme *a priori,* a relativiza punctul de vedere intelectual despre practicile concrete şi a

stabili un raport mai puţin distanţat, deci mai puţin abstract, cu mizele şi raporturile sociale ale lumii reale.

Acest du-te-vino între participarea foarte implicată şi observaţia de la distanţă, cu toate stadiile intermediare, evoluează pe tot parcursul anchetei. La început pare foarte didactic să adopţi postura atenţiei flotante, în sensul pe care psihanaliştii îl dau acestei expresii. „Ea constă într-o suspendare cît de completă posibil a tot ceea ce focalizează în mod obişnuit atenţia: înclinaţii personale, prejudecăţi, presupoziţii teoretice, chiar şi acelea bine fondate”[1]. În sociologie ca şi în psihanaliză o asemenea dispoziţie nu vine de la sine, chiar şi numai pentru că riscul este mare ca unele dispoziţii neclar percepute să urmeze unor presupuneri şi ipoteze deja formulate şi prin urmare mai simplu de îndepărtat. Această atenţie deschisă, guvernată de o empatie decisivă, este indispensabilă pentru a aborda un teren nou, unde nu am fi ştiut să decidem *a priori* ce este pertinent şi ce este nesemnificativ. Doar după un contact prelungit cu lucrul pe teren, după o impregnare stoică şi atentă, dar fără a dori de la început să testăm ipotezele, să examinăm în mod sistematic faptele plecînd de la problematica iniţială, vom putea reveni la elementele elaborate în faza de pregătire a cercetării, pentru a le confrunta cu experienţele adunate.

Astfel opoziţia, de la sine înţeleasă, între şcoala publică şi cea privată – copii provenind din marea burghezie părînd *a priori* că nu trebuie să o frecventeze decît pe a doua – s-a făcut ţăndări după o observaţie atentă a raporturilor sociale dintr-o şcoală publică din Neuilly. Observaţiile au pus în evidenţă controlul părinţilor asupra funcţionării instituţiei, frecventată cvasiexclusiv de copiii din înalta societate şi de copiii persoanelor din serviciul părinţilor lor. Astfel o instituţie publică apare supusă dezideratelor familiilor din marea burghezie, în aceeaşi măsură în care pot

[1] J. Laplanche et J-B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse*, Presses Universitaires de France, Paris, 1967, p. 39.

fi şi instituţiile cu statut privat. Dar pentru a se ajunge la această dezvăluire a fost necesară o disponibilitate care, după cîteva indicaţii culese în cursul întrevederilor, ne-a incitat la a vedea mai îndeaproape ceea ce se întîmpla în această şcoală laică şi republicană, dar totuşi înfeudată dorinţelor părinţilor, care ştiu foarte bine ce trebuie să aştepte de la o instituţie şcolară.

Observaţia participantă poate lua forme foarte variate şi poate antrena toate nivelurile de implicare personală. Astfel, Anne Tristan, pătrunzînd în organizaţiile de bază ale Frontului naţional şi devenind membru al acestei organizaţii, a mers mai departe în jocul dublu, cu riscuri asumate. Un asemenea angajament nu vine de la sine, ci induce o posibilitate de înţelegere pe care analizele efectuate din exterior nu le-ar putea vreodată atinge. Loïc Wacquant, renunţînd la acoperire, s-a implicat în practică pentru a deveni el însuşi boxer şi pentru a participa regulat la lupte, primele cerinţe pentru a ajunge în vîrf. Era fără îndoială preţul plătit pentru a accede la lumea închisă a ghetoului negrilor din Chicago. Loïc Wacquant vorbeşte de «etnopraxie», formă de observare care constă în „a practica în acelaşi timp şi în situaţii reale cu indigenii, astfel încît să dobîndeşti, ca şi ei, prin rutină, cunoştinţele tacite şi categoriile de percepţie care compun în parte universul lor". Jean Peneff s-a făcut brancardier benevol pentru a observa serviciul de urgenţe la spital. „Căutam să cunosc nu ceea ce spun agenţii că fac, scrie el, dar ceea ce fac efectiv, implicaţiile muncii reale şi nu doar ale celei reprezentate, faptele şi nu imaginea lor." Pentru Louis Pinto, observarea participantă într-un regiment, pe parcursul serviciului său militar, a fost o exploatare fericită a unei situaţii nedorite şi oarecum frustrante. Toate aceste demersuri, ale căror puncte de plecare sînt foarte variabile, au un caracter extrem: este vorba, prin forţa lucrurilor, pentru că nu există alternativă la acest angajament personal foarte implicant, de a avea acces la un univers (un partid extremist, un ghetou de negri, o

instituţie închisă) inabordabil altfel decît prin mijlocirea imperfectă a întrevederii. Univers social închis, populat de agenţi abili în a-şi controla vorbele, înalta societate cere ea însăşi o astfel de abordare. Fără a pune cercetătorul în situaţii la fel de dificile ca acelea pe care tocmai le-am evocat, observaţia poate fi mobilizată şi efectuată cu un efort personal mai slab, permiţînd totuşi culegerea unui set de informaţii de primă mînă. Oricare ar fi dificultatea întreprinderii, ea rămîne un demers de mare eficacitate în cercetarea comprehensiunii proceselor supuse studiului[1].

5. ETNOMETODOLOGIE, ETNOLOGIE, SOCIOLOGIE

Tehnicile calitative, şi în particular observarea, chiar pătrunderea în mediul burgheziei mari, par de neevitat pentru a înţelege habitusul clasei dominante şi tehnicile sociale de inculcare ce sfîrşesc prin a face să existe de la sine privilegii, ca avantaje legitime legate de calitatea persoanelor. Tehnicile de observaţie sînt euristice în cazul descoperirii formării dispoziţiilor prin ucenicii care se sprijină pe exemplul părinţilor şi al mediului şi care permit ca poziţia dominantă în cauză să fie ocupată în mod cu totul natural. Dimpotrivă, tehnicile de intervievare sînt, fără îndoială, mai capabile să pună în evidenţă tehnicile de inculcare deliberate care, trecînd prin limbaj, sînt deja pregătite să fie explicitate din nou pentru sociolog.

[1] Vezi Anne Tristan, *Au Front*, Gallimard, col. „Au vif du sujet", Paris, 1987; Loïc J. D. Wacquant, „Corps et âme. Notes ethnographiques d'un apprenti boxeur", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1989/90; Jean Peneff, *L'Hôpital en urgence. Étude par observation participante*, *Métailié*, Paris, 1992; Louis Pinto, „Expérience vécue et exigence scientifique d'objectivité", dans P. *Champagne*, R. Lenoir, D. Merllié, L.Pinto, *Initiation à la pratique sociologique*, Dunod, Paris, 1989.

Discursurile despre transmiterea patrimoniului şi îndatoririle de moştenire sînt cu uşurinţă formulate, pe cînd anumite tehnici implicite, ca cele din categoria manierelor şi conduitelor în situaţii de sociabilitate, vor fi mai bine puse în lumină prin observaţie, cum este observarea vieţii de familie, cu toate tehnicile care funcţionează ca de la sine şi sînt totuşi învăţate, de la maniera de a saluta, de a se îmbrăca, la aceea de a sta la masă sau de a vorbi.

Luînd în calcul necesitatea unei importante munci statistice şi de documentare, se observă că au fost utilizate metode proprii etnologiei şi sociologiei, şi chiar etnometodologiei.

Integrarea structurilor sociale în analiză

Am aplicat totdeauna tehnicile calitative în cadrul unei analize drept poziţii într-o structură socială. Acest demers comprehensiv a fost pus în serviciul unei sociologii a claselor sociale. Chiar dacă vrem să admitem că omul nu este reductibil doar la logici economice, sociale şi culturale, nu e mai puţin adevărat că munca noastră îşi propune să contribuie la epuizarea sensului ce decurge din aceste logici. Postura noastră permite interpretarea interacţiunilor ca produs al întîlnirilor cu formele încorporate în social. Ceea ce ne diferenţiază de etnometodologi care, fixaţi într-un empirism exacerbat, analizează interacţiunile ca început şi sfîrşit al socialului în sine, fără a raporta geneza practicilor la un timp anterior formării dispoziţiilor.

Etnometodologii se străduiesc cu adevărat să descrie acţiunile şi interacţiunile anchetaţilor oprindu-se asupra a ceea ce poate fi direct observat, chiar la locul observaţiei. „Etnometodologia, scrie Alain Coulon, este cercetarea empirică a metodelor pe care indivizii le utilizează pentru a da sens şi în acelaşi timp pentru a-şi îndeplini acţiunile lor de fiecare zi: a comunica, a lua decizii, a reflecta. Pentru

etnometodologi, sociologia va fi deci studiul acestor activităţi cotidiene, fie ele triviale sau savante, considerînd că sociologia însăşi trebuie să fie înţeleasă ca o activitate practică[1]". Această abordare nu acordă nici un loc socializării care formează agenţii în amonte faţă de situaţiile de interacţiune, ceea ce trimite la conceptul de habitus.

Ideea că socialul este totdeauna în curs de a fi produs în interacţiuni este fructuoasă pentru observarea ritualurilor de sociabilitate. Dar există o remanenţă a interacţiunii, ale cărei efecte se prelungesc dincolo de efectuarea sa, ceea ce ia forma concretă a carnetului de adrese şi a tuturor tehnicilor de înregistrare şi de memorizare a structurilor sociale.

Etnologie, sociologie

Un anumit demers etnologic trimite la aceleaşi lacune. Sociologia s-a constituit în Franţa, între graniţele a ceea ce se numea metropolă, începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea. În paralel, etnologia se dezvolta în colonii. Odată cu independenţele naţionale, s-a asistat la o revenire a etnologilor în teritoriile lor de origine. Suburbiile şi întreprinderile „hexagonului" au fost şi rămîn locul lor de predilecţie, pe lîngă un anume interes pentru lumea rurală. Aşa încît sociologii şi etnologii s-au regăsit pe aceleaşi terenuri. Însă cele două discipline nu numai că s-au constituit pe baze sociale, politice şi geografice diferite, dar sînt opuse prin metodele lor.

Sociologia s-a dorit de bunăvoie deductivă, avînd o puternică pornire de a interoga faptele plecînd de la o problematică deja constituită, un sistem conceptual furnizîndu-i cel mai adesea corpul de ipoteze plecînd de la

[1] Alain Coulon, *Ethnométhodologie*, Presses Universitaires de France, coll. „Que sais-je?", nr. 2393, Paris, 1987, p. 26.

care sociologia dorea să interogheze realul. Invers, etnologia se foloseşte de metoda inductivă. Terenul şi materialele sale, înregistrarea regulilor de conduită între indivizi sînt punctul de plecare al oricărei cercetări etnologice. Pentru Robert Cresswell, „derularea cercetării ştiinţifice în patru etape – observarea faptelor, analiza observaţiilor, interpretarea analizei, elaborarea ipotezelor – trebuie să se facă într-o ordine imuabilă dacă vrem să ne încadrăm în limitele obiectivităţii, dar punctul de plecare este liber. Or, cercetarea ştiinţifică cuprinde toate etapele, dar nu pleacă de la acelaşi punct ca etnologia. De la interpretare, ea trece la elaborarea ipotezelor, apoi la observaţie şi analiză. Etnologia îşi are punctul de plecare în observaţie pentru a ajunge la interpretare, dar din păcate ea omite adesea etapa formulării de ipoteze, sau nu face din ea o prelungire conceptuală a lucrului de teren[1].” Dar, faţă de etnometodologie, etnologia nu înţelege să-şi limiteze aportul la înregistrarea metodelor aplicate în miezul vieţii sociale. Etnologia elaborează, plecînd de la munca de teren, sistemul simbolic al societăţilor şi analizează socialul obiectivat în tehnici, ritualuri, ceremonii precum şi în toate interacţiunile care trimit la altceva decît la ele însele. Raporturile între etnologie şi sociologie pot fi interpretate ca termeni ai unei discuţii asupra acestei probleme a distanţei corecte. Discuţia revine adesea la acuzaţii de prea mare apropiere a etnologului, afundat în şi deci copleşit de obiectul său, sau invers, de prea mare distanţare a sociologului care lipeşte rezultatele modelării sale teoretice şi apriorice pe o realitate modelată după nevoile cauzei. Or, pentru a ajunge la înţelegerea practicilor, este necesar să fii la o distanţă corectă, adică să sesizezi şi să resimţi sensul jocului agenţilor, dimensiunile afective investite în acest joc şi locul

[1] Robert Cresswell, „Ethnologie et sociologie. Problèmes de collaboration”, *L'Homme*, VII, 1, pp. 72-84, p. 81.

pe care acest joc îl ocupă în structurile sociale şi în reproducerea lor.

În realitate, opoziţia între etnologie şi sociologie este mai mult instituţională decît reală: ea trimite nu la premise ştiinţifice, ci la chestiuni privitoare la poziţiile din ierarhia universitară, la creditele disponibile şi la posturile ce urmează să se elibereze. În practică, abordările, prin specificităţile lor relative în privinţa manierei de lucru pe teren, sînt mai curînd complementare decît concurente sau exclusive.

Lucrarea noastră legată de vînătoarea cu cîini a reuşit, graţie referinţelor sociologice la mediile sociale, la diviziunile globale ale societăţii, să insereze ritualurile în raporturi pe care numai înţelegerea datorată muncii de teren n-ar fi reuşit să o pună în evidenţă. Astfel, aprecierile aduse agilităţii cerbului, respectul ce-l inspiră vicleşugurile sale şi priceperea sa de a-şi împrăştia urmăritorii, au fost interpretate în cadrul unei analize simbolice a societăţii şi a luptelor din interiorul ei. Reprezentare simbolică a societăţii, această practică este în acelaşi timp o punere în scenă a dispariţiei şi o subliniere a caracterului efemer al vieţii, inclusiv al vieţii vînătorilor. Împărţirea măruntaielor la cîini este ocazia de a face să reînvie memoria celor dispăruţi, prin sunetul fanfarelor de goarne care le sînt dedicate. Analiza sociologică a mizelor sociale şi analiza etnologică a manifestărilor simbolice nu se exclud una pe cealaltă, ci, după părerea noastră, ele se completează[1]. A studia o practică cu multiplele ei aspecte presupune combinarea acestor abordări.

Dar reimportarea etnologiei în metropolă riscă mult o reintroducere aici, în favoarea revendicării originalităţii metodei, a unui insidios etnocentrism de clasă. Cum spune P. Bourdieu, „refuzul etnocentrismului, care interzice

[1] Ancheta noastră asupra vînătorii cu cîini a fost finanţată de misiunea Patrimoniului etnologic al ministerului Culturii.

etnologului să pună în relaţie ceea ce observă cu propriile sale experienţe [...] conduce, sub aparenţa respectului, la instituirea unei distanţe de netrecut, ca pe timpurile «mentalităţii primitive». Şi aceasta poate fi la fel de valabil cînd se face «etnologia» ţăranilor sau a muncitorilor”[1]. Şi de asemenea a burghezilor.

Explicaţie şi comprehensiune

Combinarea abordărilor etnologice şi sociologice permite de asemeni desfiinţarea unei dihotomii şi mai păgubitoare, anume aceea care constă în a distinge comprehensiunea şi explicaţia[2]. Observaţia permite o obiectivare de un ordin superior celui pe care îl permite ancheta statistică ori cea prin intermediul chestionarului, sau chiar interviul. Atunci cînd este suficient de participantă, observaţia permite într-adevăr accesul la afectele agenţilor. Demers decisiv în măsura în care el autorizează depăşirea «vechii diferenţieri diltheyene» între a înţelege şi a explica, în ciuda căreia trebuie arătat că „a înţelege şi a explica reprezintă acelaşi lucru”[3]. Acest demers comprehensiv a fost aplicat în *La Misère du monde*, ale cărei interviuri şi descrieri încearcă să restituie trăirile agenţilor. „Condiţie necesară pentru a-l lăsa pe celălalt să apară, scrie Louis Pinto, a obiectiva obiectivarea înseamnă a te obiectiva şi, prin aceasta, a depăşi pasiunile, inclusiv acele pasiuni intelectuale pe care subiectul analizator le datorează poziţiei sale specifice. Pentru a caracteriza această postură paradoxală care este aceea a obiectivării comprehensive,

[1] Pierre Bourdieu, „De la règle aux stratégies, entretien avec Pierre Lamaison”, *Terrain*, nr. 4, martie 1985, p. 98.
[2] Despre fundamentele sociologiei comprehensive, vezi Patrick Pharo, *Le Sens de l’action et la compréhension d’autrui*, L’Harmattan, Paris, 1993.
[3] Pierre Bourdieu, *La Misère du monde*, *op. cit.*, p. 910.

Pierre Bourdieu a reluat recent pe contul său, eliberat de cenzurile ce îl amenință pe intelectualul eliberat, termenii de «dragoste intelectuală» şi de «exerciţiu spiritual», proveniţi din orizonturi intelectuale mult diferite de acela pozitivist al sociologiei. Odată abolite falsele distanţe ale obiectivismului, celălalt poate fi recunoscut ca un alt eu [...]”[1].

Desigur, afectele pot fi cu totul diferite cînd obiectul cercetării este marea burghezie. Totuşi, egalizarea mizelor afective ale observatorului şi ale observatului este o condiţie indispensabilă pentru cine doreşte să încerce punerea în evidenţă a logicilor socialului. Aceasta înseamnă a înţelege deopotrivă mizele cercetătorului, obiective şi afective, şi cele ale obiectului cercetării, în aşa fel încît să nu devii victima propriilor tale idei preconcepute, tratînd în derîdere viaţa mondenă, şi să reuşeşti să restitui trăirea improbabilă a marilor burghezi, atît de convinşi că sînt la locul lor, cel dominant, încît această idee nici nu mai trebuie explicată, iar ei pot trăi în cea mai perfectă linişte privilegiile cele mai absurde, dintre care îndeosebi acelea care le conferă siguranţa de a fi ceea ce sînt în locul care le-a fost destinat.

[1] Louis Pinto, „La théorie en pratique”, *Critique*, nr. 579/580, aug.-sept. 1995, p. 622.

CAPITOLUL V

De la obiectul imposibil la subiectul manipulat

Ierarhia obiectelor ştiinţifice, reprezentînd o dificultate mai mare sau mai mică în a recunoaşte legitimitatea lor, ţine în parte de poziţiile pe care cercetătorii, respectiv agenţii sociali implicaţi în aceste obiective le ocupă în spaţiul social.

1. PUTINE CERCETARI DESPRE INALTA SOCIETATE

Familiile care aparţin celor mai privilegiate medii sociale au fost puţin supuse investigaţiilor sociologice. Motivele acestei injustiţii sînt diverse. Ne vom mulţumi să le notăm doar pe unele dintre acestea, fără a pretinde a fi exhaustivi. Dacă vrem să admitem că o parte importantă din producţia de cunoştinţe sociologice despre societatea noastră, fondate pe construirea de date originale, provine din cercetarea programată, adică din lucrări realizate datorită finanţărilor contractuale emise de ministere şi alte organisme publice, vom înţelege că familiile făcînd parte din marea burghezie nu reţin deloc atenţia acestor finanţatori. Bogate în capital economic, cultural, şcolar sau social, aceste clase sociale nu pun probleme acute. Contractele de cercetare, şi acest lucru se justifică fără îndoială prin logica urgenţei

investigaţiei publice, chiar dacă este contestabil din punctul de vedere al cunoaşterii mecanismelor sociale de ansamblu, privesc cu prioritate marile probleme ale momentului, şomajul şi calificarea, imigrarea şi integrarea, precaritatea şi politicile sociale. Vom admite fără dificultate că este mai necesar şi mai legitim, din punct de vedere politic, de a ne apleca asupra suburbiilor populare decît asupra cartierelor Neuilly, Auteuil şi Passy.

Pe de altă parte, sociologia presupune existenţa sociologilor. Această disciplină este o veritabilă răspîntie socială, pentru că recrutarea este heteroclită, amestecînd copii din marea burghezie, fii de cadre didactice şi de comercianţi şi copii de origine muncitorească sau ţărănească scăpaţi ca prin minune de sistemul de eliminare şcolară. Avînd în vedere acest caracter de răspîntie, puţini sociologi sînt dispuşi să rişte să înfrunte situaţii de anchetă în care disimetria poziţiilor sociale este în defavoarea lor. Proveniţi din clasele mijlocii sau populare şi ocupînd o poziţie socială mijlocie, sau născuţi în societatea bună, dar găsindu-se în mod obiectiv în poziţie de declin, sociologii nu se simt niciodată bine înfruntînd o lume socială pe care o ignoră sau despre care, separîndu-se, ştiu prea bine că le este socialmente superioară. Lucrînd într-un mediu popular sau de mijloc, sociologul se bucură de o relaţie ce-l favorizează. În situaţia de anchetă el este în poziţie dominantă, chiar dacă strategiile de interacţiune pot să repună provizoriu în cauză acest dezechilibru. Lucrurile se derulează altfel atunci cînd este vorba de a înfrunta în timpul interviului sau în timpul lucrului pe teren agenţi bine înzestraţi cu capital sub toate formele sale, chiar sub formă culturală, agenţi bogaţi în capital simbolic, adică în maniere şi cunoştinţe capabile de a pune în evidenţă, de a face indubitabilă legitimitatea poziţiei ocupate. Un mare burghez ştie întotdeauna să stea la locul său şi să vă fixeze limitele poziţiei dumneavoastră, în cele mai multe cazuri cu o politeţe rafinată, arma redutabilă a dominării de clasă.

Pe de altă parte, climatul politic şi intelectual de după mai 1968 a jucat cu certitudine un rol. Ponderea concepţiilor contestînd ordinea socială, în jurul unui marxism în vogă, revendicat de grupurile de stînga sau maoiste sau de Partidul comunist, sau în jurul tezelor lui Foucault, Althusser şi ale altora, în chiar interiorul microcosmosului sociologic, nu favoriza deloc investigarea claselor burgheze şi aristocrate. Şi aceasta în două moduri. Pe de o parte, sociologia devenise suspectă în ochii categoriilor sociale care fuseseră în mod serios înşelate şi care erau încă cu ochii în patru. Pe de altă parte, cercetarea din proximitatea acţiunii politice era foarte bine pusă în valoare. Ea privilegia formele de lucru cele mai mult legate de lumea muncitorească, care mergeau cîteodată pînă la uşa instituţiei, adică pînă la intrarea în uzină, adesea cu scop mai curînd militant decît de cunoaştere. Modul de viaţă al baronilor din cartierul Saint-Germain nu era deloc la ordinea zilei şi, în orice caz, puţin accesibil observaţiei şi chestionării.

Problematica era clar legată de modurile de viaţă: marea burghezie nu era absentă din cadrul cercetării, dar studiul era centrat pe rolurile sale sociale, privitoare la coordonarea afacerilor, administrarea sferei politice, dominarea sistemului şcolar. Viaţa cotidiană, modurile de viaţă erau puţin abordate, iar atunci cînd se întîmpla să fie, preocuparea se îndrepta cu prioritate către familiile de muncitori. Au existat aşadar lucrări despre conducătorii de întreprinderi, despre înalţii funcţionari, despre marile şcoli, dar demersurile se constituiau înainte de toate în dare de seamă despre modul de funcţionare a instituţiilor. Un alt motiv al tăcerii ştiinţelor sociale ţine de natura bogăţiei însăşi. Altădată, mai cu seamă înainte de al doilea război mondial, înainte ca sociologia să devină ştiinţă constituită, averea era înainte de toate industrială sau comercială: ea se vedea în activităţile de producţie sau de schimb, mai mult decît astăzi cînd ea are mai cu seamă formă financiară. Valorile mobiliare, anonime, girate în mod discret de

serviciile de gestiune ale băncilor de afaceri, sînt mai puţin bătătoare la ochi şi atrag mai puţin atenţia.

Există excepţii de la această indiferenţă a ştiinţelor sociale faţă de familiile avute, dintre care cea mai notabilă este aceea a lui Pierre Bourdieu şi a cercetătorilor săi apropiaţi, care nu au ezitat niciodată să se aplece asupra claselor înalte pentru a dezvălui procesele de dominaţie şi menţinere. Se pot cita primul număr din *Actes de la recherche en sciences sociales*, apărut în ianuarie 1975, ce conţinea un articol despre croitoria de lux, numărul consacrat patronatului, apărut în 1978, sau lucrarea *La Distinction*[1], apărută în 1979 şi unde marea burghezie era prezentă. Ne-am inspirat din aceste lucrări atunci cînd am abordat în cercetările noastre clasele dominante după alte cercetări avînd ca obiect de studiu clasele populare şi cele mijlocii în mediu urban. Aşadar, după cum am spus-o deja la începutul acestei lucrări, prin această intrare urbană interesul nostru s-a reorientat către clasele dominante.

2. VÎNĂTOAREA CU GONACI, OBIECT IMPOSIBIL

După ce am explorat cartierele bogate pariziene, ne-am continuat lucrul în mediul înaltei societăţi printr-o cercetare despre una din practicile care ar apărea la o primă abordare ca specifică acestui mediu, şi anume vînătoarea cu gonaci. Această practică cinegetică are o puternică valoare simbolică: ea construieşte imaginea unei naturi inexorabile, corespunzînd unei societăţi implacabile, dominate de legea celui mai puternic. Astfel vînătoarea cu gonaci aduce în

[1] Pierre Bourdieu şi Yvette Delsaut, „Le couturier et sa griffe", *op. cit.*, Pierre Bourdieu, Monique de Saint Martin, „Le Patronat", *Actes de la recherche en sciences sociales* 1978/20-21, Pierre Bourdieu, *La Distinction. Critique sociale du jugement,* Minuit, coll. „Le sens commun", Paris, 1979.

scenă, metaforic vorbind, raporturi sociale, marcate de pecetea concurenţei şi a competiţiei. Membrii marilor familii sînt într-o anumită complicitate cu această reprezentare a lumii sociale după care fiecare îşi are şansele sale: cel mai bun cîştigă.

Dar ducii şi bancherii nu ezită să-şi petreacă timpul în inima codrului, în preajma factorilor şi cantonierilor, mulţi frecventînd partidele de vînătoare de două ori pe săptămînă, pe o perioadă de şase luni, din noiembrie în martie. Pentru toţi aceşti însoţitori modeşti, a accepta simbolismul vînătorii cu gonaci înseamnă a se resemna cu o lume inegală şi a admite din realism că lumea socială, în reflectarea naturii, este aceea a luptei şi a dominaţiei celui mai puternic. Această punere în scenă se lasă descoperită prin intermediul ritualurilor care ne-au îndemnat să percepem vînătoarea cu gonaci ca un fapt social total, în sensul dat de Marcel Mauss. În pofida bogăţiei sale, sistemul simbolic reprezentat de vînătoarea cu gonaci nu a fost decît foarte puţin studiat de ştiinţele umane; nu există decît un singur articol care să-i fie consacrat[1].

Prin comparaţie, producţia despre celelalte forme de vînătoare este bogată. În afară de numărul special din *Études Rurales* în care a fost publicat articolul semnalat mai sus, se pot menţiona lucrările semnate de Michel Bozon, Christian Bromberger, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Louis Fabiani, Bertrand Hell, André Micoud, Valentin Pelosse, Anne Vourc'h etc. Dezechilibrul este flagrant, iar amintirea acestor nume nu pretinde a fi exhaustivă.

Ar însemna că arta vînătorii cu gonaci ar oferi o bogăţie simbolică mai mică? Etnologii par să fie convinşi de contrariu. „Este probabil să se recunoască uşor demnitatea simbolică a vînătorii cu gonaci, scriu C. Bromberger şi G. Lenclud. Nu atît din perspectiva vechimii practicilor sau a

[1] Bernadette Bucher, „Rites et stratégies d'adaptation: la chasse à courre en bocage vendéen", *Études rurales*, nr. 87-88, iul.-dec.1982 („La chasse et la cueillette aujourd'hui").

dezinteresului ostentativ al activităţii, cît mai ales datorită intensei elaborări a gesturilor şi obiectelor, datorită ezoterismului cuvintelor, în spatele cărora s-ar distinge un ceremonial complex, unde fiecare element ar avea un sens."[1] Această bogăţie simbolică a ritualurilor vînătorii nu este ascunsă într-un fund de provincie îndepărtată, în spatele unor ziduri înalte impenetrabile: ea se practică cu mare regularitate pe toată perioada iernii în pădurile din Ile-de-France, la cîţiva kilometri de cele mai puternice centre de cercetători în ştiinţe sociale. Nu este vorba de o ceremonie secretă, pentru că actorii săi se arată primitori şi pentru că însoţitorii şi spectatorii dornici să asiste la ritualuri sînt numeroşi. În plus, vînătoarea cu gonaci este ameninţată de iniţiativele parlamentarilor, francezi sau europeni, care se adresează direct Parlamentului sau concep proiecte de lege vizînd interzicerea ei. Presa şi televiziunea pun stăpînire din cînd în cînd pe un incident sau se fac ecoul opozanţilor. *A priori* arta vînătorii cu gonaci era deci, din multe puncte de vedere, susceptibilă de a reţine atenţia sociologilor şi etnologilor.

A înţelege tăcerea aproape completă a ştiinţelor umane asupra acestei practici de vînătoare conduce la a pune întrebări privind atitudinea cercetătorilor. Dacă vînătoarea cu gonaci este, bunăoară, reprezentarea simbolică a unui univers şi a unei naturi considerate a fi guvernate de legea celui mai puternic, faptul că bietul cîrpaci şi bogatul bancher fac aici casă bună apare ca un fel de scandal social la nivelul intelectualului din clasele mijlocii. Mai întîi pentru că această coexistenţă pacifistă în inima pădurii îl exclud. Intelectualul urban nu dispune de limbajul, de *hexisul* corporal, de habitusul care i-ar permite să se simtă în voie în acest univers de complicitate socială pentru el de neînţeles. Această excludere de fapt trebuie să fie la baza reacţiilor

[1] Christian Bromberger şi Gérard Lenclud, „La chasse et la cueillette aujourd'hui. Un champ de recherche anthropologique?" *Études rurales*, *op. cit.*, p. 19.

epidermice pe care i le provoacă evocarea acestei practici barbare, anacronism direct venit, în ochii săi, de la Vechiul Regim. Ironia şi sarcasmul vin direct în ajutorul unei izolări sociale cu atît mai dificil de suportat, cu cît aceste clase mijlocii intelectuale se vor de bunăvoie a fi purtătorii de cuvînt ai celor slabi, apărătorii celor dominaţi – asupra temei egalităţii şanselor la şcoală, de exemplu. Or, vînătoarea cu gonaci pune în scenă o complicitate existenţială insuportabilă: militanţii ecologişti şi membrii asociaţiilor pentru protecţia animalelor, care au încercat în 1983 să împiedice starturile la vînătoare, au fost nevoiţi să se opună mai întîi muncitorilor, micii ţărănimi, funcţionarilor şi pensionarilor modeşti care înţelegeau să apere cu forţă obiectul pasiunii lor.

În sfîrşit, între membrii echipajelor aparţinînd claselor superioare şi însoţitorii de origine populară se stabilesc raporturi de dominaţie socială. Mai ales în echipajele de vînătoare de amploare, în care nobilii aflîndu-se pe cal manifestă în mod simbolic, prin această poziţie fizic dominantă, dominaţia lor socială. Dar această relaţie este infinit mai complexă decît acest simplu raport de inegalitate. Echipajele le oferă mult însoţitorilor populari, dîndu-le ocazia unui spectacol gratuit şi a unei activităţi sociale şi cinegetice excepţionale. Prezenţa însoţitorilor în calitate de public participă la valorizarea socială a practicii. Această prezenţă este decisivă în ceea ce priveşte reputaţia vînătorilor şi recunoaşterea legitimităţii inserţiei lor într-un teritoriu.

Puţinul interes pentru vînătoare din partea ştiinţelor sociale ar rezulta deci dintr-o antinomie profundă între această practică şi o mare parte a acelora care ar fi reuşit să-i construiască analiza. Obiecte de cercetare precum fotbalul sau golful pun mai puţine probleme, nu suscită aceeaşi ironie care interzice lucrul la un subiect devalorizat dinainte.

Altfel spus, ierarhia obiectelor de cercetare ştiinţifică, dificultate mai mare sau mai mică de a le constitui ca obiect,

nu ţine de esenţa lor, ci de poziţia lor în sistemul de relaţii dintre cei care sînt, din punct de vedere profesional, în poziţie de a le studia, şi cei care sînt agenţii acestui studiu. Vînătoarea cu gonaci nu este un obiect imposibil şi de neconceput decît pentru că ea este emblematică pentru un grup social, acela al dominanţilor, şi pentru relaţiile paternaliste care leagă acest grup de cei dominaţi. Nu este o întîmplare dacă reticenţele sînt mai puţin evidente din partea etnologilor, mai puţin sistematic antrenaţi în a surprinde socialul în termenii raporturilor de clasă[1].

3. CERCETĂTORUL, SUBIECT MANIPULAT

Ancheta sociologică în mediul marii burghezii sau aristocratic conduce sociologul, atunci cînd el nu este originar din aceste medii, la a experimenta o poziţie socială destul de puţin confortabilă, poziţie cu care situaţia de anchetă nu l-a familiarizat. Este vorba de o poziţie dominată, inversă celei care se stabileşte în mediu popular, spre exemplu mic burghez. Această relaţie inegală în defavoarea sociologului, cînd el anchetează familiile din înalta societate despre viaţa lor cotidiană, educaţia dată copiilor, despre alianţele matrimoniale, despre sociabilitatea în cluburile de tineret şi cercuri, poate ajunge la diferite modalităţi de manipulare a cercetătorului, în funcţie de subiectul precis al anchetei. În general, „anchetaţii posedă, în afară de diplome, un anumit capital cultural pe care ştiu să-l utilizeze cu bună ştiinţă. Ei vor să stăpînească reprezentarea propriei lor persoane în ochii celorlalţi şi caută atunci să domine cererea

[1] Anne Gotman a analizat, din perspectiva sa, motivele unei anumite „insensibilităţi sociologice în problema moştenirii în ţările de cultură occidentală", alt obiect imposibil. *Héritер*, Presses Universitaires de France, Paris, 1988, p. 54 şi următoarele.

etnografică, trecînd de exemplu de la statutul de informator la acela de interlocutor."[1]

Această manipulare a cercetătorului poate lua o altă tonalitate cînd obiectele abordate constituie o problemă pentru marii burghezi interogaţi. În ciuda întregii puteri cu care sînt investiţi, în ciuda întregului capital de care dispun sub formele cele mai diverse, un aspect al existenţei lor, din cele la care ei ţin, poate fi ameninţat.

O asemenea situaţie a apărut pe parcursul a două dintre cercetările noastre. Aceea legată de vînătoarea cu gonaci, în mod constant contestată de organizaţiile pentru protecţia animalelor, de proiectele de lege ale anumitor deputaţi şi de puternica ostilitate a numeroşi parlamentari europeni din ţările nordice, şi ancheta care a avut ca obiect invadarea cartierelor bogate din centrul de vest al Parisului de către afaceri şi comerţ de lux, ceea ce destructurează mediul rezidenţial al marilor familii. Al VIII-lea arondisment se goleşte într-adevăr de locuitorii săi, în favoarea locuinţelor sociale, a birourilor societăţilor de consiliere, marilor case de modă şi bijuterii. Marile familii, ale căror adrese sînt astfel rîvnite, trebuie să părăsească această zonă a Parisului pentru cartiere mai periferice şi comune din vestul Parisului, precum Neuilly sau Le Vésinet.

Sociologul, subiectul cercetării, întîmpină astfel pericolul de a fi manipulat de obiectul său, de interlocutorii săi socialmente dominanţi care, rupţi de utilizarea discursului, vor avea pentru moment tentaţia să utilizeze, printre altele, această tribună ce li s-a oferit prin intermediul anchetei. Eticheta ştiinţifică a CNRS, presupusa legitimitate intelectuală a sociologului, pot transforma relaţia. El tinde să fie perceput ca posibil purtător de cuvînt al unei cauze şi al unor interese puse în pericol. În alte situaţii de anchetă poate fi adevărat. Dar în cadrul claselor dominante, riscul de

[1] Béatrix Le Wita, *Ni vue, ni connue. Approche ethnographique de la culture bourgeoise*, Editions de la maison des sciences de l'homme, coll. „Ethnologie de la France", Paris, 1988, p. 23.

manipulare este mai mare în măsura în care interlocutorul cercetătorului stăpîneşte arta conversaţiei, a exprimării orale şi va fi tentat, prezentîndu-şi pledoaria pentru cauza sa, să transforme sociologul în releu pentru argumentele sale.

Această tentaţie de a face din sociolog un purtător de cuvînt prezintă, din punctul de vedere al anchetei însăşi, avantaje şi inconveniente. Stabilirea contactului, dacă trebuie să se sprijine pe recomandarea unui egal, ar fi atunci facilitată. Întrevederea însăşi este mai simplu de condus, chiar dacă discursul ia un caracter militant. Acest caracter militant va determina o analiză mai prudentă a conţinutului factual al interviului, dar relativa sa vehemenţă, causticitatea sa, angajarea sa personală furnizează indicaţii preţioase privind miza personală şi cea colectivă. Înţelegem astfel în ce măsură domiciliul în aceste cartiere protejate din arondismentele din centrul vestic parizian, ca şi practica vînătorii sînt în inima unui mod de viaţă şi pot să consolideze identitatea aceluia care vorbeşte cu pasiune.

Luat ca martor, sociologul riscă mult să fie luat drept martor al cauzei aceluia pe care-l interoghează. Redactîndu-şi raportul final al cercetării, el va avea uneori ciudata impresie de a fi devenit apărătorul intereselor acelora cu care a discutat, fiind suficient ca problemele abordate să fie prezentate într-o lumină favorabilă. Aşa cum este cazul evoluţiei cartierelor din vestul Parisului. Create de marile familii în secolul al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, aceste cartiere au beneficiat de imaginea socială a fondatorilor lor, care le-au imprimat o etichetă spaţială, manieră de recunoaştere colectivă a excelenţei anumitor adrese. De unde sosirea din ce în ce mai masivă a activităţilor de nivel înalt, totdeauna în căutarea adreselor valorizante pentru imaginea lor socială. Dar depopularea acestor cartiere, legată de instalarea de activităţi terţiare în apartamentele şi hotelurile particulare, conduce la o degenerescenţă urbană cu declin – cum a fost cazul Marilor Bulevarde – ineluctabil. Altfel spus, familiile care

protestează contra proceselor urbane ce le îndepărtează puţin cîte puţin de cartierele lor tradiţionale ar trebui să fie una din grijile oricărui responsabil de urbanism, care nu poate decît să deplîngă depopularea cartierelor centrale şi dificultăţile de orice ordin care decurg de aici. Echilibrul oraşului este rupt, dar a scrie despre el înseamnă a fi cu totul de părerea acelora care trăiesc această evoluţie urbană şi se plîng de ea cu amărăciune.

Acelaşi lucru se întîmplă cu vînătoarea cu gonaci. Aceia care o practică regulat, care compun echipajele, sînt pasionaţi de acest mod de a vîna, îi consacră o parte, de loc neglijabilă, din viaţa lor. Dincolo de efectele de obiectivitate ale analizei raporturilor sociale paternaliste între vînătorii pe cal şi însoţitorii de origini modeste care participă la eveniment pe jos, cu bicicleta sau în maşină, descrierea intensităţii pasiunii, aceea a intimităţii savante cu natura pe care o creează un astfel de mod de vînătoare, preia uşor aparenţa unei pledoarii împotriva argumentelor numeroşilor adversari ai vînătorii. Or, aceştia sînt în majoritate apropiaţi din punct de vedere social de sociologul care se află astfel în poziţia de ruptură aparentă cu mediul său. Clasele mijlocii intelectuale urbane pot oare prelua altfel decît ca argument în favoarea vînătorii cu gonaci această descriere a pasiunii comune care reuneşte bancheri, duci, cantonieri şi alte categorii în mijlocul pădurii, dar care, prin aceeaşi mişcare, îi exclude pe ei?

Observăm că, obiect imposibil sau manipulare a cercetătorului, subiect al cercetării, sociologia claselor dominante nu are de înfruntat doar dificultăţile inerente relaţiei interpersonale care se stabileşte în cursul convorbirilor. Suspiciunea de complezenţă poate să apară foarte repede şi este adevărat că poziţia socială a celor care sînt aici „obiectele“ cercetării favorizează gîndul că empatia, proprie oricărui demers de anchetă, se traduce prin compromisuri. Cu alte cuvinte, dificultăţile cercetării în cadrul claselor dominante ţin cu certitudine de relaţiile dintre

cercetători şi anchetaţi, dar şi de relaţiile dintre cunoscătorii în domeniul ştiinţelor sociale, cititorii săi şi aceste categorii dominante. În derularea anchetei însăşi este totdeauna prezentă această obsesie a receptării unei lucrări care, neavînd o problemă socială la bază, riscă mult să fie percepută ca un revelator al fascinaţiei subiectului pentru obiectul său.

CAPITOLUL VI

Facilităţi şi inconveniente ale cercetătorului

Sociologii care îşi orientează investigaţiile către familiile bogate ale aristocraţiei şi ale burgheziei vechi încearcă un dublu sentiment de trădare, în oglindă. Pe de o parte, ei scot la iveală un mediu social a cărui închidere şi a cărui intimitate sînt reguli de aur. Pe de altă parte, ei neglijează o anume vocaţie a sociologiei, care ar fi aceea de a analiza problemele sociale pentru a contribui la definirea soluţiilor lor. Între aceste două dimensiuni intervin relaţiile cu anchetaţii şi relaţiile cu colegii. Afectele care intră în joc sînt contradictorii, dificil de explicitat şi controlat. Sociologia familiilor care cumulează toate formele de capital este revelatoare în privinţa complexităţii raporturilor sociologului cu obiectul său, adică cu agenţi sociali care nu-i sînt niciodată indiferenţi, dar care, aici, cristalizează tensiuni ce, altfel, pot rămîne în stare latentă. De aici rezultă o insatisfacţie deontologică, cronică, ce se naşte din poziţia obiectivă în care se află cercetătorul.

Acest disconfort poate fi perceput în mod diferit în funcţie de grupurile sociale supuse anchetei. Sociologii care-şi orientează cercetările pe lîngă membrii claselor populare, deşi furnizează descrieri şi analize ale problemelor sociale responsabililor politici şi diverşilor agenţi însărcinaţi cu menţinerea ordinii sociale, pot să alimenteze, prin denunţarea injustiţiilor şi inegalităţilor, sentimentul că fac

Binele, devenind purtătorii de cuvînt ai celor dominaţi. De altminteri, numele de „ştiinţe sociale" facilitează alunecarea semantică spre „social", „acţiune socială". Ceea ce nu vrea să spună că nu există dificultăţi pentru sociologul care anchetează astăzi, de exemplu, „SDF"-urile: cunoaşterea mizeriei sociale şi umane poate fi sursă de nelinişte şi suferinţă psihologică.

Sociologul care şi-a ales obiect de studiu clasele dominante, mai cu seamă cînd este vorba de fracţiunile cele mai vechi şi cele mai bogate, se confruntă cu o dublă dificultate. El are de girat o relaţie socială delicată cu agenţi mai bine „dotaţi" decît alte „obiecte" obişnuite ale cercetării şi care doresc să trăiască la distanţă de celelalte grupuri sociale. Cercetătorul, pe de altă parte, trebuie să justifice în faţa colegilor validitatea obiectului său, ţinînd cont totodată de discuţia ştiinţifică, de propriile sale afecte şi de cele ale colegilor săi relativ la acest grup social. Aceasta explică faptul că la sesiuni şi colocvii la care am expus rezultatele cercetărilor noastre am fost suspectaţi de o anume fascinaţie faţă de obiectul cercetării noastre.

1. O RELAŢIE MAGICĂ CU ANCHETAŢII?

Ambiguitatea sentimentelor

Ambiguitatea şi ambivalenţa sînt caracteristicile dominante ale afectelor care marchează relaţiile cercetătorului cu familiile bogate pe lîngă care se efectuează ancheta. Există un prim aspect al acestei ambivalenţe pe care-l putem generaliza ca fiind orice demers care pune în operă observaţia, mai mult sau mai puţin participantă, sau apropierea de mediul anchetat, care trebuie să-i cîştige încrederea pentru a găsi aici datele care vor fi apoi publicate. Este aspectul creat de riscul de a furniza informaţii care n-au fost produse de către agenţi cu scopul acesta, al publicării,

ceea ce intră în dezacord cu noţiunea morală dominantă prin care se vrea respectată discreţia în privinţa afirmaţiilor şi a practicilor ce nu sînt destinate a fi divulgate. Nu ne referim neapărat la documente confidenţiale legate de viaţa privată, ci la fapte produse în ideea de securitate a unei intimităţi sociale în care observatorul, uitat, sfîrşeşte prin a deveni observator neobservat aflat în situaţia de a putea furniza în exterior observaţii care, fără prezenţa sa, n-ar ieşi din mediul respectiv. Ritualurile legate de mondenitate, precum sărutatul mîinii sau arta conversaţiei, sînt specifice acestei lumi şi, pentru că ele rezultă dintr-o etichetă specifică, nu pot fi considerate din exterior decît practici desuete şi oarecum ridicole. Caracterul dezlînat al conversaţiilor mondene, în timpul cocteilurilor sau al altor întîlniri, pe care le-am observat sau pe care le-am analizat, constituie în realitate o veritabilă tehnică socială în gestiunea capitalului de relaţii. A oferi descrierea lor înseamnă a le face să iasă din cadrul lor de referinţă, ceea ce n-ar trebui să se întîmple niciodată, şi a risca o trecere de la descrierea şi analiza faptelor la o lectură ironică a unor practici care nu au sens decît pentru agenţii situaţi în cîmpul în care sînt acestea pertinente. De aici rezultă inconveniente ce nu-i sînt totuşi proprii sociologului preocupat de clasele dominante. Un inconvenient creat în aceste situaţii are ca rezultat evident interzicerea unei fuziuni perfecte cu mediul anchetat. Chiar dacă sociologul ar fi tentat să uite rolul său de agent dublu, îndatorirea ineluctabilă de a restitui, în publicaţiile ştiinţifice, observaţiile şi datele culese este mereu prezentă, cu scopul de a împiedica alunecarea pe panta iluziei perfectei armonii cu mediul.

Dar, concomitent cu acest inconvenient, un alt afect, din sens invers, vine să compenseze această dificultate, trăită în timpul situaţiei de anchetă. Dacă există o anume dificultate în a asuma rolul de observator pe care sociologul este chemat să-l joace, dezvăluind ceea ce nu este public, se naşte deopotrivă o intensă plăcere de a accede la necunoscut,

la inaccesibil, la ceea ce nu se dezvăluie de bunăvoie străinilor. A pătrunde într-un mare cerc parizian, a purta o conversaţie într-un salon *Interalié* sau a lucra în biblioteca Jockey Club-ului are ceva din curajul exploratorului care reuşeşte să pătrundă în locuri interzise străinilor. A observa, a intra în aspectele vieţii sociale la care poziţia ocupată de cercetător nu ar putea să-i permită accesul, dacă acest acces nu-i este autorizat de originile sale, sînt motive ce stau la baza plăcerii descoperirii, în sensul explorării. Sociologul ajunge să descopere zone necunoscute şi, dacă aceasta nu are loc fără teamă şi angoasă, rezultă de aici totuşi o vie satisfacţie, fie că e vorba de a te amesteca în viaţa mondenă sau de a cîştiga încrederea muncitorilor în confuzia creată de descalificări şi şomaj. De aceea, problema de conştiinţă, inerentă sentimentului de trădare, este contrabalansată de stimularea descoperirii, de dimensiuni mai mult sau mai puţin importante, a vieţii sociale. Dacă conştiinţa este un factor care contribuie la menţinerea distanţei şi exteriorităţii faţă de mediul anchetat, această curiozitate, în acelaşi timp profesională şi personală, care conduce la a înainta tot mai adînc în ceea ce la plecare era un mediu închis, favorizează *a contrario* o empatie care se instalează în mod progresiv şi care la final riscă totdeauna să influenţeze modul de a percepe şi de a scrie despre obiectul de cercetare.

Interesul provocat de persoanele întîlnite, necesar pentru motivarea oricărui demers de anchetă, poate fi mai mult sau mai puţin intens, în funcţie de condiţiile materiale şi sociale ale muncii de teren. Cînd magia locurilor se adaugă curtoaziei şi amabilităţii celor anchetaţi, avem toate ingredientele pentru a suscita la cercetător o curiozitate, chiar o empatie, de care el trebuie să se îndoiască. A fi în mod curtenitor primit într-un salon ai cărui pereţi sînt ornaţi cu tablouri de Matisse, Dubuffet sau Picasso, de o femeie cu rang de prinţesă şi purtînd un nume ilustru, angajează un raport de deferenţă faţă de intervievată. Dar şi acolo există o ambivalenţă a afectelor. Conversaţiile, fie că se derulează

într-un cadru privat sau într-un mediu profesional, au totdeauna ca decor spaţii maiestuoase şi de lux. Ele semnifică importanţa socială a celor intervievaţi şi creează un raport de dominaţie în defavoarea cercetătorului. Acesta resimte agresiuni simbolice în orice moment. Expunerile tăcute, dar totuşi perceptibile, de capital economic, cultural, social şi simbolic de care dispun aceste categorii sînt resimţite ca tot atîtea violenţe simbolice care favorizează «distanţarea» şi vin să rupă într-un fel «angajamentul», pentru a vorbi în termenii lui Norbert Elias[1]. Sociologul confruntat, în munca sa de teren, cu agenţi socialmente dominanţi se află în situaţia de a fi supus unui proces de impunere a dominaţiei prin diversele forme manifeste ale capitalului posedat[2]. În acelaşi timp, ca oricare alt agent aflat astfel în poziţie dominată, dar probabil cu o mai mare luciditate socială, contestă această dominaţie. Situaţia afectivă care rezultă de aici este ambiguă pentru că ea ezită sau mai curînd pentru că ea încearcă o sinteză imposibilă între condescendenţă şi respingerea pur şi simplu a relaţiei. Dincolo de manifestările impuse de respect, rezerva sociologului funcţionează după exemplul celorlalţi agenţi, ca o contestare a dezechilibrului relaţiei, acceptat în mod formal dar refuzat în gînd.

---

[1] Norbert Elias, *Engagement et distanciation*, Avant-propos de Roger Chartier, Fayard, Paris, 1993.

[2] Georges Simenon împrumută sentimente similare comisarului Maigret anchetînd asasinatul contelui Saint-Hilaire, fost ambasador, comis la domiciliul său, un apartament bogat în inima cartierului Saint-Germain. Maigret „şi-a dat seama că în timpul cînd se aflase în strada Saint-Dominique, el nu arătase elanul obişnuit, fusese stîngaci, întrebările sale erau reţinute, neîndemînatice". Georges Simenon, *Maigret et les vieillards*, Presses de la Cité, coll. «Tout Simenon», tom 10, Paris, 1990, p. 642.

Sociologul controlat de obiectul său

Capitalul social se constituie în înalta societate pe baze familiale. Astfel stînd lucrurile, familia este în centrul reţelei de relaţii care autorizează acumularea şi transmiterea diferitelor forme de capital prin ritualurile sociale numeroase şi variate care permit grupului să existe ca atare, începînd cu ceremoniile familiale, a căror somptuozitate nu este în mod evident lipsită de sens social, pînă la marile reuniri periodice care marchează viaţa mondenă. Am văzut cît a reuşit să faciliteze munca noastră această însemnătate a familiei. Cuplul, inserîndu-se, chiar modest, în reţelele de relaţii ale familiilor anchetate, profită de densitatea acestor reţele. Grupul funcţionînd ca un labirint de familii, cercetătorii beneficiază, pentru ancheta lor, prin intermediul indirect al recomandărilor în cascadă, de capitalul social al familiilor intervievate.

Cercetătorul poate fi încîntat de această exponenţialitate a eşantionului său care are tendinţa de a se mări mereu, creînd astfel o excepţională situaţie de anchetă. Dar această exponenţialitate a capitalului social poate la fel de bine să se întoarcă împotriva cercetătorului. Mediul, graţie tuturor legăturilor obiective şi subiective de solidaritate, ameninţă mereu să se închidă: marea societate este foarte mică şi totul aici se ştie. Altfel spus, cercetătorul este prins în această reţea a relaţiilor mondene ca într-un cîmp în care se conturează interesele care îi sînt proprii. Principalul este, fără îndoială, menţinerea ambiguităţii unei relaţii asupra căreia o revenire prea explicită la ceea ce o fondează, anume munca de cercetare însăşi, ar fi susceptibilă de a repune în cauză rezultatele muncii de cîştigare a încrederii acumulate în timp. Astfel se ajunge la situaţia ca intervievaţii să angajeze cu noi relaţii durabile. Invitaţi la cină, situaţia noastră dobîndeşte un echivoc delicat cînd conversaţiile, manierele, ţinutele vestimentare, decorurile, raporturile cu personalul, totul capătă sens şi intră pe contul

sociologilor. Această implicare a cercetătorului în sistemul relaţiilor mondene, chiar la o scară foarte modestă, este un pericol real în calea distanţării necesare. Capitalul de încredere acumulat ar putea fi repede ruinat din cauza unei stîngăcii în exprimare sau a unui articol apărut în presa cotidiană sau săptămînală care, reluînd rezultatele publicate, ar trata cu deriziune mediul anchetat. Cercetătorul riscă atunci să cedeze tentaţiilor de autocenzură, nu totdeauna percepută ca atare de el însuşi, din teama de a vedea închizîndu-se un mediu în mijlocul căruia informaţia circulă cu atît mai uşor, cu cît mediul este mai mic.

Există situaţii şi mai grave. Cercetătorul ştie că lucrează într-un echilibru totdeauna precar şi dacă este atît de sensibil la reproşul de complezenţă care-i este adresat de unii dintre colegii săi, este pentru că se află mereu într-o situaţie limită. Familiile privilegiate dispun de mijloace diverse pentru a sancţiona cercetătorul, refuzîndu-i posibilitatea de a-şi continua investigaţiile în mediul lor. Şi de asemenea de mijloace pentru a controla conţinutul muncii sale printr-o recunoaştere a acestei munci. Astfel, lucrarea noastră despre vînătoare a obţinut două premii decernate de instituţii din lumea vînătorii, care fac parte din universul social al marii burghezii. Premiul François Sommer, pe de o parte, decernat de Fundaţia cu acelaşi nume, acela al unui industriaş din Ardennes, vînător pasionat care şi-a donat averea personală, neavînd copii, restaurării hotelului Guénégaud, în cartierul Marais din Paris. Acolo s-a instalat Muzeul şi Casa de vînătoare şi a naturii, unul dintre marile cluburi pariziene. Distincţiile de vînătoare Laurent-Perrier, pe de altă parte, oferite de Casa producătoare de şampanie cu acelaşi nume. Dacă adăugăm la aceste premii recepţiile mondene, vernisajele şi cocteilurile de toate genurile, la care cercetătorul sfîrşeşte prin a fi, cu amabilitate, invitat, înţelegem că familiile bogate ale aristocraţiei şi burgheziei au mijloacele de a oferi premii materiale şi simbolice ca semn al recunoştinţei lor. Există aici o posibilitate, nu în

mod deliberat folosită, de a atrage recunoaşterea din partea cercetătorilor care de fapt sînt debitori, dar de a întemeia cu ei legături care pot uneori să dobîndească tonalitatea afectivă a prieteniei.

Important este de a cunoaşte măsura dificultăţii: cercetătorul nu poate decît să se simtă flatat şi onorat să fie astfel acceptat într-un univers social unde el nu-şi avea locul. Această empatie poate să se manifeste de altfel şi în alte medii. Dar în cazul prezent, ea este structural indusă de tradiţii şi forme de prietenie care, dacă ancheta durează un anumit timp şi se derulează fără incidente, îi incită pe unii şi pe alţii, anchetatorii şi anchetaţii, să înnoade relaţii care, mergînd în mod aparent dincolo de ancheta însăşi, ajung să influenţeze dimensiunea afectivă a condiţiilor investigaţiei. Or, sociologul însuşi este prins în logica muncii sale de teren, el nu poate refuza ofertele care, rezultînd din curtoazia cultivată de mediul anchetat, cer să fie onorate dacă se doreşte ca şi condiţiile de schimb să fie menţinute. A nu o face conduce la riscul de a rupe farmecul, acela al curtoaziei care pretinde de la fiecare un angajament, pe măsura mijloacelor sale, în gestionarea colectivă a acestui bun comun inestimabil care este capitalul social. Aceasta ar însemna de asemenea privarea de condiţiile rare care ar permite observarea unor practici cunoscute, altfel, numai prin întrevederi. Cum ai putea să nu accepţi invitaţia la un week-end la castel, prezentată mai mult ca un demers amical, decît ca o colaborare la anchetă?

Integrarea şi distanţarea

Dar lucrurile pot merge mai departe: curiozitatea faţă de mediul anchetat ne-a condus la a provoca situaţii cvasiexperimentale, ca atunci cînd am organizat o recepţie, cu ocazia editării lucrării *Grandes Fortunes*, în saloanele pariziene ale societăţii Ricard. Societatea amintită practică

un mecenat al cărui scop este de a oferi o imagine pozitivă a casei şi produselor sale. Recepţiile se derulează în Casa Paul Ricard, strada Royale, adică între piaţa Concorde şi piaţa Madeleine, stradă unde este situat, între altele, restaurantul Maxim's. Loc mai curînd şic, potrivit perfect pentru a primi persoane din rîndul burgheziei sau nobilimii pe care noi le-am intervievat pentru cartea noastră şi chiar, căci am invitat un număr mare de persoane, pe care le intervievaserăm pentru cărţile precedente. Casa Paul Ricard este compusă din trei saloane vaste care comunică între ele şi din cîteva încăperi anexe (birou, vestiar, toalete etc.). În primul salon se afla un bar, dotat cu ansamblul de băuturi produse de societate. Pe pereţi erau agăţate tablourile unui pictor care a avut avantajul să găsească astfel, în mod gratuit, posibilitatea de a expune în inima Parisului. Saloanele din acest spaţiu se pretează mai ales la acest gen de recepţii, anume acelea care se petrec în jurul unei cărţi şi al autorului ei.

Noi trimiseserăm aproximativ două sute de invitaţii, marea majoritate fiind adresate intervievaţilor noştri, însă au venit doar o sută de persoane. De fapt, noi am gîndit să testăm în dimensiunea ei reală primirea lucrării *Grandes Fortunes* în mediul care este eroul acestei cărţi, făcînd intervievaţilor noştri acest contra-dar, ce corespunde logicii practicilor lor obişnuite. Nu am fost surprinşi să constatăm că toată lumea se cunoştea, chiar în situaţia cînd filierele prin care i-am contactat nu erau aceleaşi. Foarte neliniştiţi înaintea acestei seri, ne-am liniştit însă pe parcurs constatînd, pe de o parte, că textul nostru era în mare bine acceptat, în afară de titlul său şi de coperta puţin cam prea aurită, după gustul invitaţilor, căci era ilustrată cu o fotografie reprezentînd o grămadă de lingouri de aur, iar, pe de altă parte, cît era de fericită această societate să se regăsească şi să-şi manifeste cu bucurie plăcerea de a fi împreună.

Cercetătorul, în aceste condiţii, este prins într-o seamă de contradicţii insurmontabile care, făcînd din integrarea sa

la mediu condiţia calităţii observaţiilor sale şi a datelor pe care le-ar putea construi, îl conduc la repunerea în discuţie a distanţării, fără de care tentativa de a atinge o anume obiectivitate ar fi dinainte condamnată.

Luciditatea marii burghezii

Trebuie subliniat totodată că, pentru marea burghezie, un anume cinism social, o luciditate relativă privind poziţia ocupată şi condiţiile care permit ocuparea acestei poziţii, facilitează munca de restituire a cercetătorului. Astfel, în analiza segregării sociale şi spaţiale care caracterizează cartierele bogate, este posibil să se insiste asupra strategiilor de izolare în oraş a marilor familii, asupra tendinţei lor de a ocupa spaţii specifice, delimitate şi izolate de celelalte grupuri sociale, fără ca cei interesaţi să găsească ceva de obiectat aici. Cercurile şi grupurile adolescenţilor prezintă formele ostracizării mondene ce-i îndepărtează pe cei care nu aparţin marii societăţi. Cu vînătoarea cu gonaci, s-a reuşit descrierea şi analizarea raporturilor sociale dominante între membrii marilor echipaje mondene şi însoţitorii populari. În toate aceste cazuri, persoanele intervievate nu au protestat împotriva acestei puneri în evidenţă a grijii lor de a ţine la distanţă sau de a controla relaţiile cu alte grupuri sociale.

De fapt, în mediul mare burghez, segregarea sau această formă de condescendenţă, care constituie paternalismul, sînt asumate. Prietenii frecventabili sau nu sînt desemnaţi nominal tînărului adolescent, ţinutele vestimentare şi toate codurile prezentării propriei persoane fac parte din elementele de educaţie. A *nu spune* este un lucru absent din practicile de transmitere a moştenirilor, unde calculul este explicit: ţi se dă, tu trebuie să primeşti, dar trebuie să şi înapoiezi. Viitorul moştenitor află astfel, de la cea mai fragedă vîrstă, că el nu este decît o verigă dintr-un neam, că uzufructul bunurilor pe care le-a primit de la

strămoşii săi va trebui să-l transmită generaţiilor următoare. Chiar şi moartea pare a fi mai bine asumată decît în alte medii în care ea este trecută sub tăcere şi negată. Strămoşii sînt prezenţi prin tablouri, fotografii şi memorii. Familiile cele mai influente, prin chiar poziţia lor extremă în structura socială, sînt cele mai dispuse să admită un anumit număr de dimensiuni ale modurilor lor de a fi în plină luciditate.

Pentru că mizele sînt importante? Deoarece caracterul minoritar al grupului îl ajută să ia cunoştinţă de el însuşi? Totdeauna această luciditate de sine facilitează redactarea rezultatelor cercetării asupra acestor categorii. Nu ne imaginăm că păturile mijlocii ar primi cu tot atîta uşurinţă o descriere a practicilor lor şcolare, de exemplu, care constau în a înscrie copiii într-un liceu de mare renume, dar în afara sectorului domiciliului lor, în timp ce, pe de altă parte, ţin discursuri despre binefacerile sociale şi culturale ale amestecului categoriilor sociale şi culturale. Totodată, textele despre cartierele bogate, despre vînătoarea cu gonaci sau despre marile bogăţii prezentau caracteristica de a fi redactate cu mare reţinere în ton şi un efort de seninătate în redactare care tindeau să îndepărteze orice manifestare de afectivitate. Nu este de mirare ca aceste studii din care ironia, sarcasmul şi judecata de valoare în general sînt evitate în beneficiul constatării obiective şi al tonului neutru, să fie bine primite de mediul de studiu însuşi. Dar această bună receptare nu face decît să confirme în ochii detractorilor cercetărilor asupra mediilor privilegiate bănuiala de complezenţă, chiar de compromis.

2. RAPORTUL DESPRE OBIECT ŞI CONDIŢIILE RECEPTĂRII SALE DE CĂTRE COMUNITATEA ŞTIINŢIFICĂ

Obiect ilegitim şi fascinaţie

Nu trebuie să se creadă că sociologii dispun prin postul pe care-l ocupă de independenţă totală colegii influenţează maniera în care au fost conduse cercetările şi redactarea rezultatelor lor. După părerea noastră, una dintre virtuţile acestor anchete pe lîngă elitele bogate a fost aceea de a putea integra reacţiile unora dintre colegii noştri în chiar obiectul cercetării. Cu certitudine, orice cercetare prezentată în cursul unui seminar sau în cadrul unui colocviu lasă loc la comentarii, pozitive sau negative, la remarci şi critici. Aceasta a fost desigur situaţia şi în cazul lucrărilor noastre despre segregare urbană sau despre modurile de viaţă ale familiilor muncitoare. Dar era posibil să descrii condiţiile de anchetă, de exemplu în marele cartier de locuinţe sociale din Sillon din Bretagne, Nantes sau Nouzonville, orăşel industrial din valea Meuse, fiind asigurat de respectul datorat unui obiect legitim. Noi am făcut cunoscută, în cadrul unui seminar, înregistrarea la magnetofon a ciocanului pneumatic care trezea populaţia din Nouzonville la patru dimineaţa şi cu această ocazie şi pe cercetători. Nici o remarcă despre o presupusă fascinaţie sau un eventual paternalism nu ne-a fost vreodată adresată, nici chiar atunci cînd am redat cu multă simpatie pentru interlocutorii noştri experienţele noastre din teren.

Cu sociologia claselor dominante, criticile şi-au schimbat natura. Remarcile cu caracter ştiinţific asupra metodei, asupra formării eşantioanelor, a constituirii obiectului şi problematicii cercetării au făcut loc unei contestări, mai globale, a înseşi validităţii obiectului de cercetare, a interesului său euristic. Obiectul este contestat ca părînd neserios, inutil: sociologul n-ar trebui să fie preocupat de aceste categorii, înţelegîndu-se că rolul său este de a ajuta la alinarea suferinţelor lumii sociale. Obiectul este dublu nedemn, pentru că avem de-a face cu categorii ce nu trăiesc dificultăţile comune ale lumii obişnuite, dar care, în plus, ar fi astăzi lipsite de orice putere politică sau economică, fiind, pe de altă parte, rupte de cultura vie.

Criticile au luat astfel tonul de reproş cu conotaţii morale, despre complezenţa pe care am fi arătat-o faţă de categoriile parazite şi lipsite de interes, de care am fi fascinaţi, deşi ele ar fi scoase din joc prin formele moderne de gestiune economică şi prin vivacitatea concurenţei şcolare.

Un indicator al acestei fascinaţii ar consta în faptul că anchetele noastre ar arăta ceea ce noi considerăm că este logica profundă a acestor medii dominante, anume eforturile îndreptate către reproducerea socială şi, date fiind resursele mobilizabile, eficacitatea acestor eforturi. În timp ce colegii noştri au părut a fi interesaţi, în diferitele sensuri ale cuvîntului, mai mult de ceea ce ar putea pune în evidenţă eşecurile şi disfuncţionalităţile acestor procese. Este just să spunem că, pentru a înţelege reproducerea, este util să explorăm rateurile, fie că este vorba de declin economic, de mezalianţele sau rivalităţile interne ale grupului. Preocuparea noastră de pînă acum a fost de a sublinia ponderea rigidităţilor sociale, de a face să se ia cunoştinţă de importanţa capitalurilor acumulate, aşadar de puterea acestui grup. Mai direct spus, insistenţa şi frecvenţa cu care am fost incitaţi să analizăm aceste rateuri ni se par ele însele subiect de analiză. În ce măsură nu este vorba de o penetrare a iluziei meritocratice în sînul unui mediu care datorează poziţia sa în primul rînd şcolii, ideii de recompensare a muncii şi perseverenţei? Însăşi funcţionarea mediului profesional pune în valoare abnegaţia şi ascetismul lucrului adesea auster, dar oricum lung şi dificil. Ni se reproşează atunci o fascinaţie care ne-ar fi împiedicat să distingem detaliile, focalizîndu-ne asupra a ceea ce sare în ochi, punctele forte care organizează şi simbolizează forţa şi perenitatea grupului. Ne putem întreba de altfel, cum ne-a fost sugerat, dacă această fascinaţie nu este în parte o condiţie necesară pentru ancheta în acest univers. Dar în acelaşi timp orice informaţie acumulată ne convinge de puterea acestor familii, de soliditatea poziţiei lor, de

caracterul profund aristocratic al societăţii noastre, în care naşterea contează încă mult în destinul social.

Absenţa unei curiozităţi interesate

Această neînţelegere în ce priveşte demersul nostru pune frecvent o interesantă întrebare despre sociologia sociologiei: cum putem justifica o asemenea dorinţă de a lăsa în umbră categoriile ale căror origini sînt legate de puterea economică şi politică?[1] Sociologia claselor dominante are inconvenientul de a plasa cercetătorul în poziţia dominată, ceea ce n-ar fi nimic dacă el nu s-ar găsi în situaţia de a fi obligat să dea socoteală pentru lucrările sale şi deci de a-şi pune colegii în faţa aceleiaşi dure realităţi[2].

Însă aici se pune problema de a recunoaşte raporturile de dominaţie. Diferitele forme de capitaluri, mai cu seamă cel cultural şi şcolar, la care înaltele clase au acces nu sînt de bunăvoie recunoscute ca legitime de anumiţi sociologi, care nu se simt în poziţie dominată, ca noi. În realitate, elitele tradiţionale reuşesc să treacă neobservate cu ajutorul practicării unei anumite intimităţi în cartierele bogate, redublată de un sistem de cooptare socială foarte strict în

[1] Ar fi momentul să se întreprindă pentru ştiinţele sociale acelaşi demers ca acela al lui Bruno Latour pe lîngă cercetătorii ştiinţelor numite exacte. Vezi *La science en action*, Gallimard, coll. „Folio-essais", nr. 267, Paris, 1995.

[2] În această problemă vezi Michel Pinçon et Monique Pinçon-Charlot, „Des dificultés de la recherche dans les classes dominantes: de l'objet impossible au sujet manipulé", *Journal des Anthropologues*, nr. 53-55, 1993, pp. 29-36 şi „Rapport à l'objet et conditions de sa réception par la communauté scientifique", în Jacqueline Feldman et al., *Éthique, épistémologie et sciences de l'homme*, L'Harmattan, coll. „Logiques sociales", Paris, 1996, pp. 164-172, precum şi „Aises et malaises du chercheur: considérations sur l'enquête sociologique dans les beaux quartiers", *L'Homme et la Société*, nr. 116, aprilie-iunie, pp. 19-29.

cercuri şi cluburile pentru tineret, prin şcolarizarea copiilor lor în instituţii şcolare ad-hoc, cu ajutorul administrării averilor lor în mod foarte confidenţial prin serviciile specializate şi discrete ale băncilor de afaceri. Această cvasitransparenţă a acestor elite vechi, cu averi considerabile şi multiforme, este cu siguranţă de natură să alimenteze „mitul mereu renăscînd al «erei *managerilor*» şi visul «dispariţiei clasei dominante», adică visul proletariatului fără burghezie, în care se întîlnesc, cu toată buna-credinţă, tehnocraţii «sociali» şi socialiştii tehnocraţi [...]". Acest mit şi acest vis nu sînt probabil decît „variante ale vechiului vis burghez al burgheziei fără proletariat, făcute pentru a-i atrage pe deţinătorii de capital cultural şi mai cu seamă pe aceia dintre ei care nu datorează pretenţia la dominaţie decît acestui tip de capital"[1].

O cultură negată

Sociologul trebuie să se apere de orice naivitate în privinţa dezvăluirii factorilor care le asigură celor dominanţi poziţia sau, invers, în apologia „calităţilor" lor. Pentru a fonda analiza acestor factori trebuie să se treacă prin analiza condiţiilor lor de posibilitate şi de receptare de către dominaţi. Dar aceste analize nu sînt nici ele mai bine acceptate.

Astfel, s-au instalat pentru totdeauna prejudecăţi legate de o pretinsă infirmitate culturală a claselor dominante. Patronii din industrie, femeile de lume, elevii din Janson de Sailly sînt suspectaţi, *a priori*, a fi greoi, neliteraţi. În orice caz, cu greu li se recunosc competenţele artistice, gusturile literare care să nu fie naive, artificiale, pur mondene. Se pare că există la mulţi sociologi o anume înclinaţie în a se agăţa de analiza structurii în chiasm a

[1] P. Bourdieu şi M. de Saint Martin, „Le Patronat", *op. cit.*, p. 66.

diferitelor forme de capital, pusă în evidenţă de P. Bourdieu, în *La Distinction*. Acest model descrie tendinţele inverse ale capitalului cultural şi ale celui economic, unul crescător cînd celălalt scade şi invers. „Fiind dat, scrie P. Bourdieu, că volumul de capital economic merge crescător în manieră continuă în timp ce descreşte volumul de capital cultural mergînd de la artişti la patronii din industrie şi comerţ, se constată cum clasa dominantă se organizează după o structură în chiasm."[1] Acest model întîlneşte judecata comună din clasele mijlocii intelectuale şi le permite acestora să construiască o reprezentare semisavantă a burghezului ca fiinţă limitată intelectual. Acolo unde există mulţi bani nu poate exista multă cultură. De unde dificultatea pe care am întîlnit-o, mai întîi de a admite noi înşine că aceasta era în mare parte o reprezentare eronată şi apoi de a comunica observaţiile noastre despre ideea unei cumulări a diferitelor forme de capital.

În efortul de a înţelege practicile culturale trebuie să te fereşti de a folosi un etnocentrism de clasă sau noţiuni preliminare semisavante care ar avea tendinţa să reducă cultura la carte, adică la un produs larg accesibil acelora care dispun de un bun capital şcolar şi cultural, dar care pot fi săraci în capital economic. Decît să susţinem o părere preconceptă conform căreia marii burghezi ar citi puţin – ceea ce este adevărat în anumite cazuri şi fals în altele – ar trebui să considerăm această practică în ansamblul practicilor culturale proprii acestui grup. Lectura este una dintre activităţile cele mai solitare din cîte există. Este deci o practică foarte puţin ajustată habitusului monden. Căci marea burghezie este înainte de toate mondenă; ea privilegiază, în formă de relaţii sociale, această sociabilitate proprie grupului care multiplică ocaziile de întîlniri, acestea avînd adesea drept circumstanţe diverse manifestări culturale. Trebuie, de asemenea, să se ia în calcul toate

[1] P. Bourdieu, *La Distinction, op. cit.*, p. 130.

formele din patrimoniul familial care beneficiază de o dimensiune culturală, de la obiecte de artă pînă la castelele stil Renaştere, trecînd prin lucrări ale maeştrilor. Bibliofilia, formă foarte particulară de comerţ cu cartea, este foarte răspîndită în acest univers.

Afectele sînt în această situaţie intense: unicul capital de care sînt susceptibile a dispune în mod semnificativ clasele mijlocii intelectuale este acest capital cultural, atît de dur dobîndit în sistemul şcolar. A sublinia faptul că alte categorii dispun în mod masiv de alte forme ale aceluiaşi capital înseamnă a devaloriza ceea ce poate permite acestor clase mijlocii intelectuale să se vadă ca dominante, cel puţin sub acest raport.

Este remarcabil că asemenea afecte sînt cu sens unic. Diagnosticul de fascinaţie pe care obiectul cercetării l-ar exercita asupra sociologului nu apare decît atunci cînd acest obiect este constituit de familiile bogate. Este adevărat că acestea cumulează la cel mai înalt nivel diverse forme de capital şi că a scrie acest lucru poate fi iritant pentru cine consideră că ocupă un loc dominant în societate. Dar numeroase lucrări despre clasele dominate, despre clasa muncitoare, în particular, şi acum despre cei excluşi din punct de vedere social, fac dovada unei accentuate complezenţe în restituirea interviurilor şi observaţiilor**.** Un semn în acest sens este dat, de exemplu, de tendinţa de a desemna prin prenumele lor persoanele intervievate, ca şi cum ar fi prieteni apropiaţi. Nu există mod mai naiv de a nega distanţa socială şi de a refuza distanţarea necesară oricărei tentative de lucrare ce se doreşte cît de puţin ştiinţifică. Acest paternalism latent sau afişat merge mînă în mînă cu o respingere a oricărei imagini clare asupra claselor dominante unde în joc este altceva decît ştiinţificitatea discursului, şi anume mizele de poziţionare a unora şi altora în spaţiul social.

Două dintre dimensiunile acestei descrieri a claselor dominante sînt prost acceptate. Mai întîi, atunci cînd se pune

problema să subliniem că aceste capitaluri acumulate sfîrşesc prin a avea efecte asupra persoanelor şi că însuşirea manierelor, cunoştinţelor şi priceperilor simbolice ajunge să modeleze personalităţile, care datorează o parte din privilegiile lor calităţilor în mod real interiorizate, precum dezinvoltura, care nu este deci un dat, ci rezultatul unei munci sociale. De asemenea, se poate releva refuzul de a admite realitatea muncii de dominaţie şi de transmitere a ceea ce permite dominaţia, şi anume interiorizarea acestor calităţi personale. Mecanismele subtile de negare/afirmare a distanţei sociale într-o practică, precum vînătoarea cu gonaci, fondată pe o complicitate profundă între toţi participanţii, sînt admise cu dificultate. I se va reproşa imediat sociologului, care are totuşi grijă să sublinieze că această negare aparentă nu durează decît pe timpul vînătorii, diviziunile sociale reintrîndu-şi în drepturi odată acţiunea terminată, că este victima unei iluzii, o asemenea negare neputînd fi decît împotriva naturii. Cînd o cercetare arată dificultăţile burgheziei din cartierele bogate de a continua să trăiască acolo, avînd în vedere presiunea urbană exercitată de activităţile invadatoare, sedii sociale de mari întreprinderi sau ale unor companii din comerţul de lux, ni s-a imputat că mascăm astfel realitatea transformărilor din Paris. Dacă este adevărat că tendinţa masivă este aceea a îmburghezirii capitalei, totuşi, în mod paradoxal, familiile burgheze dintre cele mai avute nu sînt în măsură să se opună forţelor care frămîntă oraşul, aşa încît ele trebuie cîteodată să părăsească Parisul pentru a alege periferia.

Iluziile micii burghezii intelectuale

Totul se petrece deci ca şi cum denigrarea şi ironia sînt singurele discursuri admise atunci cînd scriem despre clasele dominante. O asemenea atitudine este totuşi curioasă din partea cercetătorului, atîta timp cît una dintre obligaţiile

sale profesionale dintre cele mai elementare este de a asigura un tratament pe cît de neutru posibil informaţiilor culese. Nu pentru raţiuni morale sau politice, ci pur şi simplu pentru a încerca să atingă o anume exactitate a faptelor şi o anume rigoare în analiza lor.

După cum se întreabă Norbert Elias, „sociologii pot oare propune o anume contribuţie valabilă pentru a soluţiona problemele principale, chiar şi numai problemele grupului lor, ale naţiunii lor, ale clasei lor, profesiei lor, dacă ei utilizează dogmele consacrate şi normele unuia sau altuia dintre aceste grupuri ca fundament evident al teoriilor lor, în asemenea fel încît rezultatele cercetărilor lor să fie dintru început ajustate pentru a favoriza aceste articole de credinţă şi aceste judecăţi de valoare specifice grupului lor, sau cel puţin pentru a urma aceeaşi direcţie?”[1]. Este probabil faptul că dacă, în loc să arate că procesele de familie, sociale, culturale, economice şi politice asigură la modul global menţinerea claselor dominante ca atare, sociologul ar insista asupra rateurilor proceselor sau asupra incapacităţilor şcolare şi culturale, receptarea lucrărilor ar fi foarte diferită.

Cercetătorii în ştiinţe sociale sînt întotdeauna ameninţaţi de un etnocentrism de clasă faţă de populaţiile studiate, care e posibil să-i conducă la a considera, în cazul familiilor bogate, ceea ce nu este decît o reflectare alienată a percepţiei confuze asupra poziţiei lor dominate drept o critică socială radicală. „Sub masca atitudinilor sale radicale, critica resentimentului conduce la cea mai mistificatoare dintre demistificări, interzicîndu-ne să sesizăm logica specifică a puterii: ea ne împiedică, într-adevăr, să înţelegem în întregime cum «profitorii» profită, cum exploatatorii «exploatează»[2]. Această atitudine interzice de a vedea, de exemplu, în practicile aparent învechite ale etichetei mondene orice beneficiu social pe care faptul de a le stăpîni

[1] Norbert Elias, *Engagement et distanciation, op. cit.*, pp. 27-28.
[2] P. Bourdieu şi M. de Saint Martin, „Le Patronat”, *op. cit.*, p. 76.

îl procură. Căci cu cît eticheta rămîne mai de neînţeles membrilor păturilor mijlocii intelectuale, şi astfel oarecum ridicolă, asemeni unor vechi manii lipsite de sens, pe atît ea vorbeşte mai clar iniţiaţilor, măcar ca semn de recunoaştere între membrii unei aceleiaşi minorităţi. De fapt, chiar sociologul este ameninţat de imposibilitatea de a-l înţelege pe celălalt, de a-l înţelege în ceea ce pare a se înţelege de la sine pentru el, dar pare de neînţeles în afara schemelor lui mintale**.** Aceste incapacităţi de înţelegere pot fi baza unor afecte foarte negative şi a unor respingeri fără nuanţe. Din exterior, percepţia vieţii mondene implică compasiune sau ironie la adresa acelora care par a nu se putea sustrage de la obligaţiile pe care ea le implică. Aceasta înseamnă a uita prea repede că agenţii sociali care-şi girează astfel capitalul social au fost produşi de familie şi de societate astfel încît să aibă rafinament şi mijloace materiale şi culturale. Există aici o plăcere proprie habitusului, cînd practica înseamnă realizarea dispoziţiilor însuşite. Aşa după cum există totdeauna plăcere în a fi ceea ce eşti. Dezinvoltura marelui burghez în costumul său alcătuit din trei piese este un exemplu elocvent. De asemenea, omul de curte de altădată şi marele burghez de astăzi nu resimt ca pe o corvoadă, ca pe un atentat la libertatea lor, necesitatea de a fi conform canoanelor mondenităţii. Vestimentaţia masculină, de exemplu, percepută ca pretenţioasă de membrii păturilor mijlocii intelectuale, care poartă astăzi de bună voie blugi, este o obligaţie de la sine înţeleasă, iar ceea ce pentru alţii înseamnă destindere poate fi dimpotrivă cotat ca neglijenţă şi prost-gust, ca o decădere ce nu are nimic de-a face cu ideea de libertate.

Tensiunile afectelor şi inteligenţa

Dificultăţile legate de neîncrederea cu care unii dintre colegii noştri primesc lucrările despre clasele dominante

creează o tensiune, în mod cert penibilă uneori, dar care determină vigilenţa necesară, în afara căreia n-ar fi posibil să existe o lucrare ştiinţifică în cadrul ştiinţelor sociale. Cercetătorul însuşi n-ar putea să rămînă distant decît printr-un efort permanent în sensul neimplicării în jocul relaţiilor sociale.

Acest echilibru fragil şi nesigur este perceput diferenţiat în funcţie de traiectoriile şi originile sociale ale cercetătorilor. O origine socială muncitorească şi provincială adaugă un sentiment de trădare faţă de mediul său familial. Acelaşi mediu familial este implicat, de exemplu, prin proprii copii ai cercetătorului. A măsura toate şansele copiilor din familiile avute înseamnă în acelaşi timp a măsura neşansele propriilor copii. Mai ales în ceea ce priveşte învăţarea limbilor sau a tuturor tehnicilor sociale de însuşire a culturii. Se vede că în multe direcţii implicarea cercetătorului în obiectul muncii sale şi prin raportare la colegii săi stă la baza unor afecte puternice care interferează în mod necesar cu munca de anchetă şi cu cea de construcţie şi analiză a datelor.

„Orice interpretare, şi în general orice ştiinţă, tinde spre evidenţă, scria Max Weber. Evidenţa proprie comprehensiunii poate avea ori un caracter raţional (şi în acest caz ea poate fi logică sau matematică), ori caracterul a ceea ce se poate retrăi prin empatie, mai bine-zis avem o natură emoţională sau estetico-receptivă. Este raţional evident în sfera de activitate, înainte de toate, ceea ce este înţeles în mod clar *intelectual* în privinţa relaţiilor semnificative. Este evident prin empatie într-o activitate ceea ce este retrăit din plin în ceea ce priveşte *relaţiile afective*."[1] Se observă că evidenţa prin empatie, care este ambiţia oricărei cercetări fondate în principal pe un contact important cu agenţii sociali care constituie obiectul anchetei, trebuie să depăşească numeroase dificultăţi, nu numai în

[1] Max Weber, *Économie et Société*, Plon, Paris, 1971, tom 1, p. 4.

ceea ce priveşte controlul acestei empatii, dar, de asemenea, în ceea ce priveşte condiţiile receptării sale de către comunitatea ştiinţifică.

CAPITOLUL VII

Redactare şi scriitură în sociologie

SCRISUL CA MOMENT CONSTITUTIV AL CERCETĂRII

Dublul sentiment de nelinişte, faţă de agenţii sociali, «obiecte» ale cercetării, şi faţă de mediul profesional, ar putea găsi o rezolvare pozitivă, fie printr-o scriitură hagiografică care ar veni să atenueze acest sentiment vis-à-vis de familiile din înalta societate, fie printr-o scriitură care ar manipula ironia şi deriziunea pentru a fi mai bine primită de egali.

Modul în care am restituit cuvîntul aristocraţilor şi marilor burghezi intervievaţi, sprijinit pe o întreagă serie de lucrări anexe, documentare şi statistice, se vrea onest, riguros, dar şi respectuos, deşi fără concesie în analiză, deoarece preocuparea constantă a fost de a arăta public inegalităţile şi privilegiile care în mod obişnuit rămîn ascunse în cea mai mare parte. Dar acest transfer de cunoştinţe către un public mai larg decît acela al comunităţii ştiinţifice pune o altă problemă de scriitură: aceea a lizibilităţii şi a atractivităţii. Aceasta este una dintre specificităţile sociologiei, împreună cu celelalte ştiinţe umane, de a trebui să treacă printr-o scriitură al cărei nivel de formalizare rămîne puţin ridicat.

Problema redactării este recurentă în ştiinţele sociale şi în sociologie în particular. Într-adevăr, ea este parte constitutivă a litigiului dintre această disciplină şi literatură. „Ştiinţele sociale […], de la naşterea lor, au constituit locul unei înfruntări între orientările ştiinţifice şi orientările literare […]. Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, literatura şi sociologia sînt în competiţie, fiecare pretinzînd că este capabilă să ghideze civilizaţia modernă şi societatea industrială, furnizîndu-i doctrina de viaţă potrivită”[1]. Scriitura în sociologie nu poate fi la fel de formală ca în ştiinţele denumite exacte, cel puţin în abordările sale calitative: descrierile şi povestirea sînt forme literare comune sociologiei şi romanului. Astfel, în ce ne priveşte, a trebuit să descriem cadrele de viaţă ale intervievaţilor noştri, apartamente pariziene sau castele de provincie încărcate cu mobile vechi, obiecte de artă sau tablouri ale unor maeştri şi să povestim modul de desfăşurare a oricărei serate mondene, precum Seratele Culesului viilor ale Comitetului de pe calea Montaigne.

Recent, în Franţa, un seminar a adunat cercetători preocupaţi de această temă[2]. Au fost diferenţiate trei situaţii esenţiale în jurul problemelor scrierii. Prima este în exclusivitate ştiinţifică: în ce măsură reuşeşte scrisul să facă să progreseze cunoaşterea? A doua este internă cîmpului ştiinţific: scrierea face parte din mijloacele sau strategiile care permit dobîndirea unei recunoaşteri sau impunerea într-

[1] Wolf Lepenies, *Les Trois cultures. Entre science et littérature, l'avènement de la sociologie*, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1990, p. 1.

[2] Aceste lucrări au fost publicate de revista *Communications* «L'Écriture des sciences de l'homme», nr. 58, 1994. Mai înainte, revista *L'Homme* consacrase un număr temei „Literatura şi antropologia” (nr. 111-112, iulie-decembrie 1989). Aceste numere speciale de reviste, în special articolul introductiv din *Communications* semnat de Martyne Perrot şi Martin de La Soudière, furnizeaza o abundentă bibliografie.

un mediu profesional. În sfîrşit, scrierea este legată de o miză de notorietate, avînd un impact decisiv asupra posibilităţii de a se face cunoscută unui public mai larg decît acela al specialiştilor.

Această chestiune a scrierii pune şi problema returului anchetei la anchetaţi, dar şi problema, mai largă, a difuzării cunoaşterii sociologice. Cum să tratezi problema scrierii în asemenea mod încît cei cărora le vorbim şi care sînt la originea unei foarte mari părţi a materialelor analizate, de-a lungul interviurilor şi observaţiilor, să nu fie excluşi din rezultatele cercetării? Căci, adesea, rezultatele sînt publicate sub o formă redacţională care descurajează cititorii nespecialişti. În cazul studiilor noastre trebuie luată în calcul o situaţie specială, aceea că pe parcursul procesului de anchetă noi ştim că primii noştri cititori sînt intervievaţii noştri. Dar suporturile editoriale pot fi confidenţiale: reviste cu difuzare foarte restrînsă, lucrări publicate într-un număr restrîns de exemplare. Cele treizeci de rapoarte de cercetare depuse la administraţie, după termenii contractului semnat cu aceasta, nu cunosc altă soartă decît sertarele birourilor ministeriale sau vice-ministeriale ale înalţilor funcţionari. Or, scriitura şi suportul sînt legate. În text, în lizibilitatea, structura, organizarea sa, se înfăţişează deja suportul editorial posibil.

1. SCRIITURA ŞI SEMNELE DE RECUNOAŞTERE A CARACTERULUI ŞTIINŢIFIC

Tradiţia sociologică a acordat importanţă tonului, stilului scrierilor disciplinei. Astfel, Durkheim a redactat în mod deliberat lucrările sale într-o formă lipsită de orice element de seducţie, pentru a sublinia dimensiunea cognitivă a sociologiei. După cum şi Max Weber, în *Le Savant et le Politique* denunţa încercarea de a exercita o influenţă asupra

cititorului care să nu fie pur raţională, ci să treacă prin forma estetică a stilului, şi nu prin structura unei logici a cunoaşterii. În mod general, cititorul este confruntat cu rigoarea şi cu ermetismul textelor sociologice al căror caracter ştiinţific pare a fi cu atît mai bine dovedit, cu cît lectura este mai plictisitoare.

Printr-un efect de frontieră, putem încerca să marcăm limitele cu alte texte, literare sau nu. Sociologia nu este echivalentă cu romanul naturalist al secolului al XIX-lea. Şi nu este nici eseu jurnalistic. În ceea ce priveşte domeniul sociologiei marilor familii, această necesitate a demarcării este indubitabilă. Există, într-adevăr, o supra-abundenţă de literatură despre categoriile care cumulează toate genurile de capital. Există memorii ale aristocraţilor sau ale marilor burghezi, aceştia scriind şi povestind despre ei înşişi, după cum putem observa, cu mare plăcere, cu o anume plăcere narcisistă. Este cunoscută, de asemenea, dimensiunea autobiografică din orice scriitură romanescă. Locul pe care familiile burgheze îl pot ocupa în literatură este invers proporţional cu importanţa lor în repartiţiile statistice. Există eseuri jurnalistice. Lucrările consacrate privilegiaţilor soartei se tipăresc cu regularitate: să citǎm o carte despre calea Foch, strada cea mai şic şi cea mai scumpă din Paris, şi o alta despre cele două sute de noi familii, moştenitoare ale acelora care fuseseră evidenţiate de către Édouard Daladier la Congresul radical din 1934, şi care revin din cînd în cînd pe scena mediatică[1]. Mai există şi toate dosarele de presă, publicate de marile săptămînale, despre familiile cele mai

[1] Élisabeth Chevalet şi Jacques de Danne, *Avenue Foch, derrière les façades*, Balland, Paris, 1984 şi Gabriel Milési, *Les nouvelles 200 familles. Les dynasties de l'argent, du pouvoir financier et économique*, Belfond, Paris, 1990. Subtitlurile acestor lucrări sînt revelatorii pentru conţinutul, problematica şi orientarea lor: căutarea senzaţionalului pentru una, studiul sistematic pentru cealaltă. Ar mai fi, desigur, multe alte referinţe de citat. Vezi bibliografia dată la lucrarea noastră *Grandes Fortunes*.

avute, despre nobilime, despre aristocraţia marilor şcoli[1]. Aceste texte sînt de un interes inegal în funcţie de seriozitatea documentării lor şi de temele abordate, care privilegiază adesea anecdota picantă. Totuşi munca sociologică se înscrie de voie, de nevoie în acest ansamblu. Ţinînd cont de cîmpul nostru de cercetare şi de supra-abundenţa celorlalte publicaţii, devine necesar să subliniem diferenţele.

Scriitura este deci un element semnificativ, un marcator ce vine să sublinieze cititorului, în mod mult mai eficace decît prefeţele tradiţionale sau notiţele biografice despre autorii lucrărilor, că are de a face cu o lucrare cu pretenţii ştiinţifice. Este necesar ca textul prin el însuşi să pună în evidenţă o anumită vocaţie în privinţa obiectivităţii. Să reţinem că semnele stilistice cele mai clare pe care le putem da rezidă în distanţarea tonului abordat. Textul ştiinţific nu trebuie să ia poziţie, îi este suficient să spună ce se întîmplă, ceea ce este departe de a fi uşor.

Scriitura sociologică ca desprindere de scriitura comună

Această distanţare poate, de altfel, să pună probleme în privinţa receptării textului dar, de asemenea, şi cercetătorului, în angajamentele sale personale. Astfel, descrierea şi analiza evoluţiei unei staţiuni balneare şic, datînd din epoca imperială, au fost uneori prost primite de colegii noştri, iar pentru noi a fost dificil, în momentul redactării, să ne păstrăm obiectivitatea stilistică. Pentru că

[1] *Le Nouvel Economiste* a publicat un dosar despre „Fortunes professionnelles, les quatre cents" în nr. 967 din 14 octombrie 1994, iar *Le Nouvel Observateur* un dosar consacrat subiectului „Dynasties de l'argent en France" în numărul 1631, din 8-14 februarie 1996. *Challenges* publică de asemeni, cu regularitate, palmaresul marilor averi, la fel ca *L'Expansion.*

am restituit discursul vechilor familii aristocratice sau burgheze, ce deplîngeau invazia staţiunii şic Deauville de către Sentier. Sentier, în vocabularul lor, desemnează de fapt ansamblul familiilor evreieşti de curînd îmbogăţite din confecţii prêt-à-porter, ale căror ateliere şi magazine de vînzare en gros sînt plasate în cartierul Sentier din centrul Parisului. Pentru noi, ceea ce devine decisiv nu este antisemitismul, mai mult sau mai puţin latent în aceste modalităţi de desemnare a responsabililor pentru ceea ce este trăit ca o «degradare» a «calităţii» sociale a staţiunii. Ceea ce ne pare determinant în aceste critici aduse de vechile familii aristocrate se referă la caracteristica de nou-îmbogăţiţi a acestei populaţii din cartierul Sentier, care se presupune că nu dispune de habitusuri adecvate, de dispoziţiile proprii înaltei societăţi, aceea care îşi păstrează poziţia de mai multe generaţii. Modul lor de a fi, care nu este deloc discret, îi deranjează pe baroni şi bancheri, care de altfel pot fi ei înşişi evrei.

Exemplul este riscant, pentru că pune în cauză un vector emoţional puternic legat de antisemitism, real sau presupus. Dar el demonstrează elocvent necesitatea obiectivităţii scrisului. Ar fi fost facil să tratăm cu ironie vechile „dinastii", deranjate pe proprietăţile lor de către tineri pretendenţi. Sau să nu dăm cîştig de cauză nici uneia dintre părţi, punînd pe primul plan nivelul ridicat al averilor, fie că e vorba despre vechile familii nobile şi de mari burghezi sau de familii din Sentier, pentru a prelua vocabularul indigen. Astfel am fi putut pretinde solidaritatea cu cititorii care, în marea lor majoritate, sînt departe de a dispune de aceleaşi venituri.

Jurnaliştii, eseiştii şi memorialiştii nu ezită să ia partea, să încline într-un sens, în sensul care va fi pe placul cititorilor lor, cu care împărtăşesc reprezentările lumii. Or, originalitatea lucrării noastre, ca lucrare cu pretenţii ştiinţifice, reiese din modestie, din depăşirea personalităţii cercetătorului, a preferinţelor sale, pentru a reuşi să

întreprindă o analiză corectă, obiectivă. Se pune astfel problema de a pune pe primul plan în procesul scrierii acest efort de a descrie conduite, moduri de gîndire şi de simţire care ne sînt străine.

Nefiind vînători, a trebuit, în cadrul cercetării noastre despre vînătoarea cu gonaci, să încercăm să înţelegem cum s-ar putea face să devenim şi să încercăm să restituim această înţelegere. Credem că o scriitură partizană, care ar stigmatiza elitismul marii burghezii, rasismul de clasă al vechilor familii, sau care ar ironiza practicile aparent desuete sau pline de cruzime ale vînătorilor, ne-ar fi interzis să ţinem cont de observaţiile noastre şi să ne conducem analizele, aşadar ne-ar fi interzis să înţelegem, ceea ce nu trebuie tradus prin a accepta comportamentele sau a împărtăşi modurile de reprezentare. Altfel spus, textul sociologic, confirmînd prin stil pretenţia sa de text ştiinţific, trebuie să permită o abordare comprehensivă a proceselor analizate.

Chestiunea scrisului în ştiinţele sociale este dificilă; aceste ştiinţe nu dispun de acelaşi aparat formal ca matematica sau ca toate ştiinţele naturii. Scriitura sociologică poate tinde cîteodată către scriitura literară, însă ea nu se poate rezuma la atît dacă vrem să redăm complexitatea vieţii.

Complexitatea societăţii, complexitatea textului sociologic?

Pierre Bourdieu respinge ideea conform căreia ceea ce este bine conceput trebuie să fie exprimat în cuvinte clare. În *Choses dites*, el scrie: „Eu consider periculoasă strategia care constă în a abandona rigoarea vocabularului tehnic în favoarea unui stil lizibil şi facil […]. Trebuie să ne asumăm faptul că discursul poate fi şi trebuie să fie atît de complicat, pe cît o cere problema (ea însăşi mai mult sau mai puţin complicată) dezbătută. Dacă oamenii reţin cel puţin că este

ceva complicat, este deja un cîştig. În plus, eu nu cred în virtuţile «bunului simţ» şi «clarităţii», aceste două idealuri ale canonului literar clasic […]. Discursurile cele mai «clare», adică cele mai simple, sînt fără îndoială acelea care au cele mai mari şanse de a fi rău înţelese, pentru că ele funcţionează ca teste psihologice proiective, în care fiecare îşi dezvăluie propriile sale prejudecăţi, idei preconcepute, fantasme”[1].

Această grijă de a evita simplismul în discurs nu interzice apropierea de literatură. La limită, scriitura literară ar fi superioară, chiar din punctul de vedere al ştiinţei, unei scrituri ştiinţifice oarecare. „Istoriile de viaţă lineare cu care se mulţumesc adesea etnologii şi sociologii, declară P. Bourdieu în interviul său cu Loïc Wacquant, sînt artificiale, iar cercetările aparent cele mai formale ale Virginiei Woolf, ale lui Faulkner, Joyce sau Claude Simon îmi par astăzi mult mai «realiste» (dacă are un sens cuvîntul), mai adevărate în sens antropologic, mai aproape de adevărul experienţei temporale, decît povestirile lineare cu care ne-a familiarizat romanul tradiţional”[2]. Problema scriiturii nu se reduce deci la o opoziţie simplă între o formă literară, clară dar simplificatoare, şi o alta ştiinţifică, ermetică, dar capabilă să redea complexitatea realului. Există texte sociologice foarte tehnice şi formalizate al căror ezoterism nu corespunde unei eficacităţi euristice ce ar trebui să fie garantată de această formalizare. Şi invers, există texte, sociologice sau literare, a căror structură, neîmprumutînd o formalizare matematică sau logică, trimite, prin complexitate, la aceea a proceselor şi mizelor din viaţa socială.

Complexitatea societăţii este o certitudine, dar din acest motiv trebuie oare înlăturat orice efort de claritate în expresie? Noi credem că nu, din motive care ţin de voinţa de

[1] Pierre Bourdieu, *Choses dites*, Minuit, coll. „Le sens commun”, Paris, 1987, pp. 67-68.
[2] Pierre Bourdieu, cu Loïc J. D. Wacquant, *Réponses*, Seuil, coll. „Libre examen”, Paris, 1992, p. 179.

a difuza rezultatele cercetării dincolo de cercul restrîns al specialiştilor. Dar acest efort de claritate trebuie să fie însoţit, ni se pare, de un effort de stil care să menţină în permanenţă textul în registrul său ştiinţific. Lucrarea noastră se doreşte a fi o punere în operă a sistemului conceptual elaborat de P. Bourdieu, iar noţiunile de *habitus*, de *cîmp*, *hexis* corporal, de *doxa* stau la baza observaţiilor şi analizelor noastre. Totuşi am încercat să facem să funcţioneze aceste noţiuni neutilizîndu-le decît rar, dar punînd în evidenţă semnificaţiile lor sociale. Astfel, am analizat povestirea primei întîlniri a unei femei cu viitorul ei soţ, în saloanele unei ambasade, percepută ca fructul unui fericit miracol. Noi am renunţat totuşi la a recurge la un limbaj ezoteric care ar fi împiedicat analiza în cazul non-specialiştilor, oferind însă puncte de reper iniţiaţilor[1].

Cu obiectivitatea şi cu distanţarea, cel puţin cu efortul permanent în acest sens, am stabilit deja o direcţie. Un alt mod de a marca distanţele faţă de textele literare sau jurnalistice se găseşte în valorificarea a ceea ce lingviştii numesc intertextualitate. Altfel spus, acest dialog între textele prezente şi celelalte texte, prezente sau trecute. Jocul citatelor împlineşte aici un rol care este departe de a fi numai academic. Se pune problema de a situa ceea ce i s-a propus cititorului în cîmpul sociologiei şi în tradiţia ştiinţelor sociale. Munca sociologică trebuie să afirme de asemenea multiplicitatea surselor sale. Astfel, în ansamblul lucrărilor noastre, am apelat la documente de naturi foarte diferite. Lucrările istoricilor au fost şi ele folosite. Am elaborat statistici specifice în care am utilizat la mîna a doua date deja construite, ca cele ale Institutului Naţional de Statistică şi Studii Economice (I.N.S.E.E.). Aceste elemente transpuse în cifre au fost prezentate sub formă de histograme, dintre care unele, referitoare la evoluţia domiciliilor membrilor marilor cercuri, sînt foarte evocatoare. Întrevederile

[1] Vezi *Dans les beaux quartiers*, pp. 186-192.

furnizează o mare masă de informaţii şi reprezentări. Dar persoanele interogate sînt foarte diverse şi, spre exemplu, pentru *Quartiers bourgeois, quartiers d'affaires*, comisarul de poliţie al arondismentului VIII, administratorul unui chioşc de presă, preotul parohiei Saint-Pierre-de-Chaillot şi mulţi alţi informatori au fost intervievaţi pentru a retrasa evoluţia cartierului Triangle d'Or, cartier mărginit pe una din laturile sale de Champs-Élysées. Pe lîngă, bineînţeles cu prioritate, interviurile realizate pe lîngă familiile din marea burghezie care locuiesc sau au locuit în cartier.

Observaţiile sînt, în sfîrşit, restituite cu cea mai mare exactitate posibilă. Şi ţine doar de editor a recurge sau nu la o utilizare sistematică a fotografiei, ca suport pentru aceste surse diferite. Se pune problema unei idei preconcepute despre metodă, însă cu vizibile consecinţe asupra scriiturii, care este în mod constant ruptă, inclusiv în aspectul său cel mai material, de scriitura romanescă. Diagramele, deschiderea şi închiderea ghilimelelor ce marchează citatele din sociologi sau de la intervievaţi, referirile la surse, un întreg aparat pentru a aminti că lucrarea prezentată se reclamă de la o tradiţie ştiinţifică. Nu este vorba doar de a opera o simplă marcare a textului ca text sociologic. Ci de a interzice cititorului să uite de sine, să se abandoneze lecturii aşa cum permite textul literar, cel puţin în formele sale clasice. Tabelul statistic, cutare sau cutare referinţă, reamintesc faptul că textul este sociologic, că el pretinde obiectivitate şi că cititorul este invitat să verifice validitatea tezelor, avansate cu prudenţă şi circumspecţie, fără vehemenţa sau vivacitatea textului partizan.

A obiectiva munca de obiectivare

Aceste semne sînt, după părerea noastră, indicaţii oferite cititorului despre modul de lectură pe care-l aşteptăm din partea sa. Un text ştiinţific, chiar şi atunci cînd prezintă

date calitative, fondate pe conversaţii sau observaţii, trebuie să permită cititorului să controleze, dacă doreşte, munca de obiectivare a cercetătorului. Această exigenţă conduce la asumarea unui număr de precauţii în munca de redactare, precum, spre exemplu, în maniera de a trata anonimatul persoanelor interogate. Atunci cînd s-a întîmplat ca acest anonimat să ne fie cerut în cercetările asupra înaltei societăţi, am atribuit pseudonime evocatoare privind personalitatea reală a intervievaţilor: contele de Châtel şi Thierry de Valréal nu există, dar aceste nume fac trimitere la nobleţe. Aceste nume sînt lesne de memorat, iar cititorul este astfel ajutat în munca dificilă ce constă în a pune în relaţie diferitele fragmente din conversaţia cu o persoană, fragmente dispersate, potrivit compoziţiei textului. Se găsesc, în unele lucrări, formule după părerea noastră puţin mulţumitoare, cum ar fi «D-na D.», a cărei onorabilitate pare a fi în dubiu prin chiar această discreţie, sau „B 1920“, al cărui nume de cod precizează totodată că acest individ de sex masculin este născut în 1920. După al cincilea nume codificat în acest mod, ar fi de-a dreptul extraordinar ca un cititor să stabilească vreo legătură între cuvintele unuia sau altuia dintre aceşti intervievaţi. Or, aprecierea muncii cercetătorului depinde în mare parte de posibilitatea de a reconstitui aceste puzzle-uri în aşa mod încît să se structureze un ansamblu de idei referitor la personalitatea globală despre care se vorbeşte şi care vorbeşte.

Această aparenţă formală a textului participă, odată cu coperta cărţii sau revistei, cu numele editurii sau al colecţiei, la o condiţionare a cititorului care ar putea, în funcţie de acest aspect al textului, să-şi investească în mod diferit eforturile şi timpul. Calitatea propriu-zis literară intervine în eficacitatea restituirii muncii de cercetare întreprinse. Descoperim aici dimensiunea complexităţii socialului despre care vorbeşte P. Bourdieu. Era dificil, de exemplu, să scriem despre complexitatea relaţiilor dintre vînătorii cu cîini şi însoţitorii din mediul popular, acest public de pasionaţi,

muncitori sau funcţionari modeşti, care asistă la vînători. A fost nevoie să se intervină cu teoria cadoului şi a contra-cadoului pentru a restitui logica schimburilor intense pe care aceste vînători le prilejuiesc. Făcînd referire la un autor consacrat, Marcel Mauss, am înscris textul într-o anume tradiţie şi am putut depăşi simpla descriere a acţiunilor de vînătoare, renunţînd la unitatea de timp. Am putut reînnoda ceea ce se petrecea de-a lungul vînătorii, complicitatea dominaţilor şi dominanţilor, cu schimburile de servicii care stau la baza acestei complicităţi, numeroşi însoţitori intervenind în timpul, înainte şi după vînătoare pentru a-i ajuta pe vînători.[1]

Scriitura trebuie lucrată pentru a restitui trăirea unei situaţii în profunzimea ei. Acesta este modul în care am încercat să articulăm observaţiile noastre despre Champs Élysées cu discursurile pline de dezgust ţinute de marii burghezi în legătură cu «fauna», cum spun ei, care a invadat bulevardul. Era necesar să încercăm să redăm faptul că acest bulevard este un loc de înfruntare a unor habitusuri ireconciliabile, care face insuportabilă frecventarea arterei Champs-Élysées pentru membrii vechilor familii care locuiesc în cartier de trei sau patru generaţii.

Însă, după părerea noastră, toate aceste eforturi de stil trebuie însoţite şi de o grijă privind claritatea, de un refuz al jargonului de dragul jargonului căci, dincolo de interesul personal al cercetătorului pentru o mai largă difuzare a lucrărilor sale, celelalte argumente pledează în favoarea unei intense publicităţi ce trebuie acordată lucrărilor sociologice. Prima problemă de rezolvat este aceea de a şti cine urmează să vorbească sau mai curînd să scrie. În lucrările noastre am adoptat stilul impersonal, nefolosind „eu", persoana întîi, ceea ce ar fi fost dealtfel dificil, deoarece lucrările noastre au doi autori, nici „noi" academic şi mascat, şi totuşi atît de

[1] Ei sînt aceia care tranşează animalele vînate, pornesc în căutarea cîinilor rătăciţi sau merg să ajute la introducerea lor în cuşti.

uzitat. În cartea de faţă, care se vrea relatarea unei experienţe însumînd zece ani de cercetare, am utilizat persoana întîi la plural într-un mod destul de neobişnuit, reprezentînd de fapt o dublă persoana întîi la singular. Acest mod de a povesti nu răspunde criteriilor obişnuite ale ştiinţificităţii. „Criteriile de validitate a cunoştinţelor ştiinţifice (obiectivitate şi universalitate a cunoaşterii), scrie Pierre Lantz, legate de o tradiţie jansenistă („eul este demn de ură") şi, mai general, ideea că ştiinţa rezultă din vocaţie, dintr-o chemare către ceea ce nu eşti şi care are mai mare valoare decît tine, se conjugă pentru a refuza în final ideea că ştiinţa se poate scrie la persoana întîi; un truism care bîntuie «cetatea ştiinţifică»: cînd un cercetător face o relatare, aceasta trebuie să se limiteze la procedurile utilizate pentru a constitui protocolul de experienţă, «stările sufleteşti» ale cercetătorului nu trebuie evocate"[1].

P. Lantz dezvăluie apoi că autorii care riscă prin folosirea unui stil personal pot ajunge să devanseze prin anticipare reacţiile critice ale colegilor. El îl citează pe Denis Sagrestin, care declară în preambulul unui articol publicat într-o revistă cu legitimitate ştiinţifică, că el nu se exprimă la persoana întîi „pentru a [se] situa deasupra normelor redacţionale obişnuite, dar dincoace de ele, astfel încît să fie limpede că este vorba doar de o reflecţie provizorie asupra unor probleme, pe care nu avem nici o pretenţie că le stăpînim cu adevărat"[2]. În cartea de faţă asemenea precauţii ar fi deplasate: noi nu putem să ne eschivăm de la pretenţia noastră de a vorbi la persoana întîi, chiar dacă este persoana întîi la plural. Acest „noi" ne angajează ca producători ai unei cercetări. Ni s-a părut că ar trebui să ne expunem prin

[1] Pierre Lantz, „A quelle personne parler?", *L'homme et la Société,* nr. 116, aprilie-iunie 1995 („Les passions de la recherche, 2"), p. 51.

[2] Denis Sagrestin, „A propos du nouveau modèle productif: questions d'efficacité, questions de légitimité", *Sociologie du travail,* XXXV, 1, 1993, p. 49.

această tentativă pentru a restitui dimensiunile afective, inerente, ale raportului cercetătorului în ştiinţele sociale, deci umane, cu obiectele – umane – ale investigaţiei sale. Or acesta nu este un mod de scriere academic, căci „în raportul său către instituţia de cercetare universitară, comanditară, editorială, scriitura în ştiinţele sociale îşi construieşte un statut înlăturînd, pe cît este posibil, implicaţiile intime”[1]. Dincolo de un posibil narcisism, inconştient, al unei asemenea atitudini, această punere în scenă a sociologilor în plină activitate ne pare a fi un fel de împlinire, provizorie, a efortului de înţelegere a lumii sociale şi a raporturilor care o constituie. Nu există ştiinţă socială fără socioanaliza sociologului. Aceasta nu pretinde să fi reuşit, dar tentativa de a o scrie participă la efortul scrierii, al comunicării, care ne animă de mulţi ani.

2. ERMETISM SAU VULGARIZARE: PENTRU CINE SCRIEM?

Numeroase texte sociologice se prezintă sub forme care descurajează cele mai bune intenţii ale nonspecialiştilor. Or, există în această stare de fapt numeroase inconveniente dintre care nu cel mai puţin semnificativ este acela că se lasă cîmp liber textelor mai puţin scrupuloase, mai angajate, mai preocupate să convingă decît să verifice calitatea argumentelor lor.

Căci problema stilului este şi problema cititorului: pentru cine scriem? Pentru colegi, pentru ceilalţi practicanţi din sociologie, fără îndoială, în primul rînd. Chiar şi numai pentru a confrunta munca ta cu critica colegilor, pe care o sperăm întotdeauna binevoitoare şi constructivă. Dar scriem, de asemenea, exceptînd cazul textelor ce se adresează în

[1] René Lourau, *Le journal de recherche. Matériaux d'une théorie de l'implication*, Éd. Méridiens / Klincksieck, Paris, 1988, p. 15.

mod special studenţilor sau celorlalţi sociologi, cum sînt culegerile metodologice, pentru un public mai larg.

Există aici, în germene, o contradicţie dificil de surmontat între exigenţa tehnicistă a colegilor sau doar a unora dintre ei şi exigenţa de claritate şi inteligibilitate a nonspecialiştilor, repede descurajaţi de termenii tehnici, de conceptele specifice şi de analizele statistice. Un autor ca P. Bourdieu simte bine această contradicţie pentru că, alături de textele cu acces considerat dificil de toţi cititorii nespecialişti şi chiar de un număr de sociologi neobişnuiţi încă cu stilul său, cu sistemul său conceptual, el publică transcrierea intervenţiilor orale sau culegerilor de interviuri. *La Reproduction* şi *Le Sens pratique* au descurajat mai mulţi cititori. *Choses dites, Réponses, Libre-Echange* sau *Questions de sociologie* au permis unui public destul de larg să se iniţieze în lucrările acestui autor[1]. Recent, publicarea volumului *La Misère du monde,* o culegere de interviuri cu persoane în dificultate sau lucrători sociali, prezentate şi comentate în colaborare cu sociologii care-i sînt apropiaţi, a confirmat nevoia de a deschide sociologia către un public mai larg[2]. Tentativă de altfel reuşită pentru că lucrarea, deşi voluminoasă şi relativ costisitoare, a fost vîndută în mai mult de zece mii de exemplare, ceea ce este cu totul excepţional pentru o lucrare de acest gen. Însă se observă bine dilema: ermetismul ştiinţific condamnă la confidenţialitate, popularizarea presupune, poate cu preţul unei simplificări abuzive, claritate şi lizibilitate a textului.

Noi am optat pentru o difuzare cît mai largă a lucrării noastre. Şi aceasta cu atît mai hotărît, cu cît cercetările privesc mediile privilegiate. Asemenea lucrări nu se justifică

---

[1] P. Bourdieu şi J. C. Passeron, *La Reproduction*, Minuit, Paris, 1970; P. Bourdieu, *Le Sens pratique*, Minuit, Paris, 1980; P. Bourdieu şi Hans Haacke, *Libre-Échange,* Seuil / les Presses du réel, Paris, 1994; P. Bourdieu, *Questions de sociologie*, Minuit, Paris, 1980.

[2] *La Misère du monde, op. cit.*

în situaţia actuală, decît în măsura în care ele devin cunoscute pentru un public numeros. Printr-o informare controlată şi verificată, aceste anchete asupra modului de viaţă al familiilor aristocraţiei şi vechii burghezii propun analize ale proceselor de dominare şi menţinere a diferenţelor sociale care permit o mai bună cunoaştere a societăţii, a funcţionării sale, a diferenţelor şi inegalităţilor. În privinţa patrimoniilor familiale şi transmiterii lor, noi am insistat asupra simultaneităţii patrimoniului economic şi cultural. Vechile familii burgheze dispun de mari averi şi de o bună cultură. Punerea în evidenţă a congruenţei acestor privilegii pare a fi un element important în analiza societăţii noastre. Străvechea locuinţă, plină de obiecte de artă şi de portrete de familie, dintre care unele pot fi pictate de David sau Renoir, este un sprijin fără rival într-un proces solid de învăţare a modului savant în care trebuie să te raportezi la cultură, dobîndit odată cu modul de a te comporta la masă sau în relaţiile cu bunicii şi părinţii.

Se poate comunica aceasta într-un mod relativ confuz, pentru aceia care nu sînt familiarizaţi cu anumite precepte sociologice, prin utilizarea de noţiuni precum acelea de *habitus, capital cultural, hexis corporal, doxa*. Integrînd de asemenea în structura frazei complexitatea raporturilor între diferitele forme de capital. Noi preferăm, în ceea ce ne priveşte, pentru publicarea finală, să ajungem la un text cît de limpede posibil. Ceea ce cere nu a renunţa la utilizarea conceptelor despre care tocmai a fost vorba, ci a sprijini folosirea acestor concepte prin exemple, care sînt tot atîtea provocări literare. Nu este aici vorba de a dori să facem literatură, dar pentru a determina înţelegerea şi acceptarea formulărilor conceptuale, pare indispensabil să dezvoltăm exemple vii, evocatoare, care să faciliteze înţelegerea, în cazul acelor cititori care n-au avut nici o experienţă intimă şi directă legată de marea burghezie, a ceea ce ar putea să însemne, în mod obişnuit, să creşti alături de o bunică pasionată de istoria antică, avînd o perfectă cunoaştere a

miturilor greceşti, sau să participi la un club cultural pentru tineri. Şi înţelegerea faptului, în consecinţă, că viaţa culturală se confundă cu viaţa grupului familial şi a grupului social, la fel după cum viaţa culturală şi viaţa mondenă sînt legate.

Acest efort pentru a realiza o sinteză între limbajul cu pretenţie ştiinţifică şi o anumită narativitate literară, pentru a lega într-un fel observaţiile obiective şi expresia literară, pare cu atît mai indispensabil, cu cît este mai legitim ca o cercetare fundamentală să se preocupe de valorizarea sa socială. Pentru fizică sau biologie, această valorizare se realizează la fel de bine prin intermediul aplicaţiilor tehnologice ale lucrărilor de cercetare. Pentru sociologie nu există altă formă de valorizare decît difuzarea lucrărilor către publicul larg. Nu se pune aici problema vulgarizării, ci a valorizării, diferenţa fiind una de sens. Vulgarizarea se mulţumeşte să difuzeze rezultatele cercetării fără să se preocupe de aplicaţiile posibile. Valorizarea plasează cercetarea la dispoziţia acţiunii. De fapt, pentru ştiinţele sociale cele două noţiuni se suprapun: nu există vulgarizare fără valorizare, la fel cum orice valorizare presupune o vulgarizare. Căci orice cunoaştere a lumii sociale adusă la cunoştinţa agenţilor sociali transformă această lume socială prin puterea de dezvăluire pe care o ascunde. Aşa încît dramele trăite de copiii în situaţie de eşec şcolar, calvarul familial generat de un sistem de învăţămînt care este înainte de toate un sistem de eliminare socială ar fi trăite cu mai puţină intensitate dramatică şi cu mai puţină culpabilitate de categoriile populare dacă condiţiile reale ale competiţiei ar fi într-adevăr cunoscute. Şi această cunoaştere ar fi în măsură să provoace o revendicare socială de schimbări, şi nu o auto-excludere a celor mai dezavantajaţi, care renunţă la participarea la o competiţie în care presimt eşecul.

3. REÎNTOARCEREA LA ANCHETAŢI:

Riscurile autocenzurii

Chestiunea reîntoarcerii rezultatelor cercetării la anchetaţi, a informării lor asupra analizelor al căror obiect au fost, este o problemă recurentă a ştiinţelor sociale, pentru că este deontologic impusă. După studii întreprinse asupra unor categorii mult mai modeste, faptul de a efectua cercetări asupra claselor privilegiate a simplificat şi, în acelaşi timp, a acutizat această problemă. Ea a fost simplificată în măsura în care anchetaţii, în lucrările evocate aici, sînt cititori suficient de instruiţi pentru a aborda fără dificultate majoră textele noastre. Dar a şti că vom fi citiţi de majoritatea persoanelor care furnizează materia primă a cercetării este o perspectivă destul de neliniştitoare, mai cu seamă dacă ne dorim să continuăm munca în acelaşi mediu. Această perspectivă poate conduce la fenomene de autocenzură, regretabile din punct de vedere al cercetării.

În materialele prezentate, pasaje din interviuri au fost cenzurate pentru că intervievatul, încrezător, a pierdut sensul situaţiei şi s-a lăsat să alunece în cîteva afirmaţii al căror caracter foarte personal, chiar intim, părea inconciliabil cu publicarea lor. Ca situaţia cînd un tată se plînge privitor la alegerea matrimonială a fiicei sale, care s-a îndreptat către şoferul casei. Dar autocenzura poate funcţiona de asemenea la nivelul analizei şi prezentării rezultatelor, de data aceasta fără ştirea autorilor. Vom semnala aici puţina atenţie acordată, în cercetarea noastră asupra vînătorii cu gonaci, caracterului monden al practicii în echipaje mari. Preocupaţi să înţelegem pasiunea, reală, a practicanţilor la care s-a statornicit această formă de vînătoare, am subestimat, în prezentarea pe care am făcut-o, latura practicilor neavînd altă raţiune decît dorinţa de a participa la una dintre formele de viaţă mondenă care oferă ocazia de a întreţine relaţii excelente la cel mai înalt nivel. Or, această subestimare, supraestimînd practica drept produs al unei pasiuni pentru

natură şi viaţa primitivă, confirma legitimările avansate de către vînători.

Vom demonstra de asemeni că mediul mare burghez stăpîneşte perfect exprimarea orală, una dintre uceniciile cele mai caracteristice fiind aceea legată de arta conversaţiei şi în particular de gustul şi competenţele în materie de povestiri şi anecdote. Rezultă de aici tentaţia periculoasă, dar cîteodată justificată, de a lăsa cuvîntul anchetaţilor. Astfel a fost situaţia în *Dans les beaux quartiers*, unde noi am lăsat-o pe Doamna de Quesnay să vorbească, relatîndu-ne savuroasa poveste a seratei la care l-a cunoscut pe viitorul ei soţ. Atît de savuroasă încît a fost preluată în cîteva manuale şcolare de ştiinţe economice şi sociale. Pentru împrejurarea dată, acest text îşi este suficient lui însuşi, iar pierderea autorilor este doar de nuanţă narcisiacă, pentru că manualele în cauză s-au mulţumit a cita cuvintele intervievatei şi au ignorat analizele şi comentariile noastre ştiinţifice. Aşadar, tentaţia de a cita mult este frecventă în cazul persoanelor care se exprimă atît de bine, încît s-ar părea că stabilesc ele însele structura datelor care le privesc şi analiza lor.

Cînd anchetaţii sînt şi cititori

Problema revenirii la anchetaţi se pune într-un mod foarte diferit, în funcţie de mediile sociale. Etnologul clasic, care a trăit într-un sat african sau amazonian, nu are această problemă, decît la modul intelectual şi deontologic. În primul rînd deoarece limba în care urmează să fie publicate rezultatele muncii sale este necunoscută acelora pe care i-a interogat şi observat. Şi cărora, de altfel, le-ar fi greu să citească şi cel mai scurt rînd din oricare limbă, fiind analfabeţi. În chiar interiorul societăţii noastre, în afară de situaţia în care cercetătorul doreşte acest lucru în mod expres, populaţiile de muncitori, tinerii din suburbiile sărace, toate populaţiile care nu dispun decît de un capital cultural

mediocru şi de o foarte slabă înclinaţie pentru lectură nu se interesează deloc de rezultatele unei cercetări în care ei au avut onoarea de a face parte ca intervievaţi. În plus, aceste participări sînt adesea anonime, garanţia anonimatului nepunînd probleme particulare pentru indivizi a căror existenţă nu are nici o notorietate. Descrierile şi analizele pot fi transferate în alte locuri sau pot să nu fie situate foarte precis şi am văzut monografii foarte punctuale recurgînd la această formă geografică de anonimat, redenumind satele în care se derulează anchetele lor.

În cazul familiilor avute, ne confruntăm cu o cu totul altă situaţie. Cercetătorul este confruntat cu toate problemele deodată, în măsura în care el ar dori să evite această întoarcere la anchetaţi, al cărei preţ psihologic este adesea prea greu pentru cercetător, totdeauna tensionat privitor la modul cum va fi primită munca sa, primire care constituie o judecată emisă asupra propriei sale persoane. Mediul marii burghezii este restrîns, nivelul de inter-cunoaştere între agenţi este aici cu atît mai ridicat cu cît sociabilitatea acestui mediu este una din caracteristicile esenţiale. Anonimatul este în consecinţă destul de iluzoriu, atît timp cît fiecare familie este unică prin proprietăţile sale, în sensul calitativ şi în sensul economic. Ceea ce am aflat, pe seama noastră, după publicarea volumului *Dans les beaux quartiers*. În prima lucrare pe care am consacrat-o acestui mediu, am vrut să asigurăm anonimatul pentru intervievaţii noştri. Persoanele intervievate s-au grăbit să citească textul ca şi cum ar fi citit un roman cu cheie. În decursul acestei investigaţii, ei nu s-au înşelat decît rar, iar garanţia anonimatului a apărut ca foarte iluzorie.

Experienţa aceasta subliniază şi ideea că, spre deosebire de categoriile sociale modeste, agenţii aparţinînd mediilor sociale privilegiate citesc, chiar dacă nu sînt cu toţii mari iubitori de lectură. Destul de motivaţi şi avînd o competenţă lingvistică mai mult decît suficientă, ei pot să înţeleagă ceea ce s-a scris despre ei. Este posibil ca în

prealabil să fi reuşit, în numeroase cazuri, să ceară să recitească pasajele unde sînt ei citaţi. După prima noastră lucrare nu am mai propus anonimatul, fiecare intervievat putînd să-şi citească pasajele care-l priveau, fiind de la sine înţeles că, dacă ar fi pretins, li se atribuia un pseudonim şi că parametrii ce ar fi permis identificarea ar fi fost trecuţi sub tăcere sau modificaţi. De fapt acest demers n-a condus niciodată la o repunere în discuţie a textului nostru: doar extrasele din interviuri sau faptele materiale au făcut obiectul unor cereri de precizie sau de modificare. Aceste remarci de detaliu nu veneau decît să precizeze cutare sau cutare punct din istoriile familiale.

Dar, în afara acestui proces iterativ, rămîne lectura ansamblului textului şi nu numai a pasajelor în care intervievaţii sînt prezenţi. Este o perspectivă care nu lasă indiferent cercetătorul în momentul redactării, cu atît mai mult cu cît avem intenţia de a continua să lucrăm în acelaşi univers social, pe care-l ştim susceptibil de a se închide foarte repede din momentul în care nu am mai beneficia de încredere. Aceasta a putut conduce la forme insidioase de autocenzură, dar noi nu sîntem, fără îndoială, cei mai în măsură să le percepem.

Această presiune, cu certitudine indirectă, dar reală, era într-o anumită măsură accentuată prin faptul că mediul anchetat este un mediu influent şi în domeniul presei scrise sau al audio-vizualului şi în lumea publicistică. Fără a mai socoti puterea socială difuză, în cîmpul politic şi chiar în acela al cercetării. A lucra cu astfel de categorii sociale este o încercare. Fiecare publicare a fost însoţită de un moment de tensiune: nu numai judecata colegilor, sau tăcerea lor, ceea ce este încă şi mai rău, urma să cadă asupra noastră, ci pe deasupra şi populaţia anchetată, la fel de redutabilă în verdictele sale, urma să afle ceea ce spunem despre ea şi să acţioneze în consecinţă. Satisfăcută, ea are mijloacele de a o arăta, prin articole în presă, de exemplu, sau chiar prin premii, aşa cum am văzut mai sus. În caz contrar, sancţiunile

ar putea fi severe. Au urmat lungi conversaţii telefonice după publicarea lucrării *Grandes Fortunes*, din care anumite pasaje, titlul şi coperta au şocat în mod direct două familii şi au fost dezagreabile altora. După publicarea volumului *Quartiers bourgeois, quartiers d'affaires*, ameninţarea unui proces a plutit cîteva zile deasupra capetelor noastre, care, cu siguranţă, aveau în acele momente un aer foarte îngrijorat.

În multe moduri, clasele dominante controlează imaginea sau imaginile care trebuie să le reprezinte. Este, fără îndoială, una dintre raţiunile pentru care ele se oferă literalmente jurnaliştilor, aparatului de fotografiat şi privirilor categoriilor sociale modeste în anumite circumstanţe, pe care le controlează în întregime, precum Premiul Dianei. Locul sociologiei în această construcţie colectivă a reprezentărilor rămîne marginal. Totuşi, cei despre care vorbim aici nu ezită să rămînă vigilenţi în legătură cu ceea ce se vehiculează despre ei în afara universului lor.

4. DE LA VERBAL LA SCRIS

Începînd cu lucrările lui Jack Goody despre importanţa unei reflecţii în a controla trecerea de la oral la scris, cercetătorii în ştiinţe sociale trebuie să evite să transcrie pur şi simplu înregistrările pe care le realizează în cursul anchetelor lor. „Căci, scrie Jack Goody, în funcţie de acest statut, dacă sînt scrise sau spuse, cuvintele păstrează o relaţie diferită cu obiectul. Cuvîntul scris nu mai este direct legat de «real», el devine un lucru aparte, este relativ detaşat de fluxul vorbirii, tinde să nu mai fie la fel de strîns implicat în acţiune, în exercitarea unei puteri asupra materiei”[1].

[1] Jack Goody, *La Raison graphique. La domestication de la pensée sauvage*, Minuit, coll. „Le Sens commun”, Paris, 1997. Vezi, de asemenea, Clifford Geertz, *Ici et là-bas, l'anthropologue comme auteur*, Métailié, Paris, 1996.

Atunci revine în responsabilitatea cercetătorului să nu izoleze cutare frază care ar permite să se ajungă la un rasism de clasă atunci cînd întreg contextul interviului, tonul utilizat şi precauţiile oratorice fac în general dovada unei mari reţineri.

Unde este adevărul: în impetuozitatea afirmaţiilor, ce reprezintă o excepţie prin raritate, sau în reţinere? A izola o expresie de contextul său, ceea ce scrisul permite cu generozitate, poate fi înşelător în măsura în care culegerea unui discurs oral ar trebui, după orice logică, să dea loc unei munci minuţioase de restituire, preocupată de a rămîne fidelă în egală măsură spiritului dar şi literei, spiritul regăsindu-se în mare măsură în intonaţii, mimică, gestică.

În cazul familiilor din înalta societate, ar exista chiar un pericol de manipulare a cercetătorului de către vorbitor, de a rămîne prea mult lîngă text, dar în afara contextului. Marii burghezi stăpînesc într-adevăr exprimarea orală, mai bine, fără îndoială, decît oricare alt grup social. Ei vorbesc «ca la carte», după o expresie populară consacrată. A le reproduce cuvintele întocmai, neargumentate de observaţii şi de context, ar însemna să luăm de bun tot discursul lor, în timp ce el este controlat şi oferă o prezentare de sine destul de desăvîrşită pentru a crea iluzia, oricum pentru a furniza imaginea de sine dorită. Astfel se întîmplă cu discursul recurent despre îndatoririle care constituie soarta tristă a oricărui moştenitor, discursul privind drepturile fiind extrem de discret, adică cel privitor la transmiterea averilor care, chiar dacă implică cîteva restricţii, este de asemenea un atu major în existenţa socială.

Oricum, oricare ar fi interlocutorii noştri, mari burghezi sau informatori aparţinînd unor medii mult mai modeste, intervine aici un alt obstacol de evitat în direcţia unei transcrieri prea fidele. Exprimarea orală este prin natura sa ezitantă, în mod relativ spontană, în orice caz ea nu poate fi corectată: ceea ce este înregistrat este fixat, chiar dacă fraza următoare vine să nuanţeze, să precizeze sau să

corecteze o ezitare. Şi astfel tot balastul limbii vorbite, frazele neterminate, reluate apoi altfel înainte de a fi ajuns la final, nu trebuie integral respectate, cel puţin nu pentru o analiză sociologică. Altfel spus, copistul trebuie să aibă toleranţa pe care o avem cu toţii într-o situaţie de oralitate, în care nu numărăm greşelile interlocutorilor noştri, ezitările lor, paşii lor greşiţi, cu excepţia încălcărilor importante şi repetate a celor mai elementare reguli de exprimare. De aceea, fie că este vorba de un duce, căruia i se poate de asemeni întîmpla să se bîlbîie, sau despre un simplu paznic, a elimina din textul transcris lucrurile nesemnificative – dacă o analiză lingvistică, ce nu este la îndemîna noastră, e mai puţin probabilă – este o indulgenţă pe care trebuie să o practice cercetătorul.

Aparenţa de ştiinţificitate care se exprimă prin intermediul unei limbi greoaie, complicate, conţinînd termeni de jargon, poate fi interpretată ca o măsură de apărare împotriva riscului revenirii. Adică împotriva pericolului simbolic, şi cîteodată concret şi juridic, pe care-l poate reprezenta faptul de a reveni pe teren cu concluziile. De toate acestea trebuie să fie conştient sociologul.

Se vede că redactarea este întotdeauna un exerciţiu periculos, care cere un mare echilibru. Poate el, prin el însuşi, să aducă un supliment de cunoaştere, un progres în analiză? După părerea noastră, numai în alchimia scriiturii înseşi, adică în aceste momente dificile de naştere a textului, în care maturizarea lentă a expresiei permite să se precizeze şi să se desăvîrşească ceea ce încă ar putea fi imprecis. Dar textul scris scapă autorului său. Este important atunci, se pare, ca el să poată deveni proprietatea tuturor, dacă admitem că raţiunea de a fi a sociologiei este de a permite societăţii, adică agenţilor săi, de a se înţelege pe sine.

CAPITOLUL VIII

Mediatizarea cunoaşterii ştiinţifice şi difuzarea sa

DE CE UN CAPITOL DESPRE MASS-MEDIA?

Lucrările noastre precedente, despre segregarea urbană, politicile locuinţei sociale sau problemele muncitorilor din metalurgie, aproape că nu au avut ecou în presa ştiinţifică. Lucrările despre modul de viaţă al marilor familii ce fac parte din burghezie şi aristocraţie au găsit toate un loc important în mass-media: presa scrisă sau audiovizuală. Fiecare dintre aceste lucrări a totalizat mai mult de cincizeci de articole de referire, de la scurte notiţe la materiale tematice în dosarele unor săptămînale precum *Le Nouvel Observateur*. Oare subiectul i-a sedus cel mai mult pe jurnalişti? Oare faptul de a fi fost editaţi la Seuil, apoi la Payot, două edituri ale căror mijloace şi relaţii cu presa sînt mult mai importante decît acelea ale editurilor Harmattan sau Anthropos, la care publicaserăm anterior? Sau rezultatul unei colaborări fructuoase între autori, avînd în comun de cîştigat? Este vorba probabil de ansamblul acestor factori.

Chiar aşa fiind, noi nu puteam să nu fim intrigaţi de acest decalaj, de această putere uriaşă a mass-mediei care, din momentul publicării lucrării *Dans les beaux quartiers,* a asigurat notorietatea, cu certitudine relativă, dar depăşind cu mult limitele cîmpului profesional, a doi cercetători pînă

atunci destul de puţin preocupaţi de ecoul lucrărilor lor pe lîngă un public de nespecialişti. Mirarea noastră, caracterul neaşteptat al acestei primiri din partea jurnaliştilor, explică faptul că acum noi consacrăm un întreg capitol avatarurilor difuzării lucrărilor sociologice şi mediatizării lor.

În plus, institutul de cercetări de care ţine laboratorul nostru, Institutul de cercetare a societăţilor contemporane (IRESCO) a fost dotat de direcţia CNRS cu un serviciu de comunicare pe la sfîrşitul anilor '80[1]. Crearea acestui serviciu şi schimburile noastre cu animatorii săi dovedesc, aşadar, interesul CNRS-ului pentru valorizarea activităţii membrilor săi prin mijloace de informare exterioare cîmpului ştiinţific.

MASS-MEDIA, INTERMEDIAR ÎNSĂRCINAT CU DIFUZAREA INFORMAŢIILOR ŞTIINŢIFICE

Informaţia ştiinţifică nu mai circulă numai prin reviste sau lucrări specializate, citite doar de profesionişti, ci şi prin presa scrisă şi audio-vizuală. În această desfăşurare de mijloace de difuzare a rezultatelor cercetării, ştiinţele sociale sînt în mod particular interesate, pentru că ele ating subiecte şi probleme care sînt, de asemenea, tratate în mod curent de jurnalişti. Obiectele cercetării sociologice prezintă originalitatea de a părea imediat asimilabile, avînd în vedere slabul lor grad de formalizare. Accesul deschis la textele sociologice, sau cel puţin la unele dintre ele, se sprijină cîteodată pe înţelegerea rapidă a unor concepte apropiate de acelea ale simţului comun.

[1] Colette Brault şi Jaques de Weerdt, responsabilii săi, ne-au consacrat lungi momente de discuţii şi reflecţie asupra funcţiei lor de mediatori între cercetători şi jurnalişti. Acest capitol le datorează mult, ţinînd seama că l-au recitit şi criticat în mod constructiv.

Pentru că priveşte în mod explicit omul în viaţa sa socială, pentru că poate părea accesibilă şi pentru că de altfel i se cere să fie aşa, sociologia se găseşte implicată în cîmpul jurnalistic. Utilizarea disciplinei de către profesioniştii presei prezintă într-adevăr avantajul şi inconvenientul de a putea să aducă profituri importante în termeni de difuzare. Cum să înţelegem altfel faptul că am fost solicitaţi pentru lungi interviuri sau pentru a participa la dosare de presă de mai multe ori? Patru pagini în *Challenges*, două în *Regards,* o colaborare la mai multe numere excepţionale ale publicaţiei *Alternatives économiques*, un dosar de nouă pagini în *Le Nouvel Observateur*, în care deţineam un loc central, un altul de cinci pagini în *Le Point,* o invitaţie în *Club de la Presse* pe France-Culture, invitaţia pe platoul *Ah, quels titres!* al France 2: această listă, care nu se referă decît la contribuţiile legate de apariţia lucrării *Grandes Fortunes,* nu este decît orientativă şi indică doar o parte dintre prestaţiile cu adevărat semnificative[1]. În privinţa referirilor simple, de doar cîteva rînduri pînă la o pagină, în presa cotidiană sau săptămînală, acestea sînt de ordinul zecilor. Bineînţeles, accesibilitatea textului, în mod deliberat căutată – unii vor spune simplist – şi subiectul tratat – aceiaşi vor vorbi despre anecdote – au rolul lor în acest ecou mediatic. Acesta dezvăluie o cerere din partea presei, care se dovedeşte astfel

[1] Nathalie Funes, «C'est ainsi que les riches vivent», *Challenges*, sept. 1996 – Interviuri cu Françoise Colpin, «Voyage en grandes fortunes», *Regards*, nr.14, iunie 1996 – «Les riches» şi «Les classes sociales font de la résistance», *Alternatives économiques,* extra-serie, nr. 25, trim. III 1995 şi extra-serie nr. 29, trim. III 1996 (în colaborare cu Dominic Sicot) – Dosar sub coordonarea lui François Armanet şi Laurent Joffrin, «Les dynasties de l'argent en France», *Le Nouvel Observateur*, nr. 1631, 8-14 febr. 1996 – Sophie Coignard, «Les beaux draps du Gotha», *Le Point*, nr. 1221, 10 febr. 1996 – Pascal Casanova, *Le Club de la presse*, France-Culture, 16 iul. 1996 – Philippe Tesson, *Ah, quels titres*!, France 2, 14 martie 1996.

mare consumatoare de date şi analize. În contrapartidă, aceste dosare şi interviuri asigură lucrării publicate o publicitate excepţională. Mass-media are astfel puterea de a face să existe pentru un public larg lucrări de cercetare care altfel ar fi rămas practic necunoscute. Puterea jurnalistului este de fapt excesivă, pentru că acesta selecţionează şi elimină în mod suveran subiectele pe care le va aborda.

Sociologii pot fi astfel tentaţi să definească obiecte şi direcţii de cercetare în conformitate cu aşteptările mediatice şi renunţînd la precauţiile lexicale şi conceptuale care interzic, făcînd mai puţin evidentă lectura, iluzia unei comprehensiuni care va merge de la sine[1]. Astfel se pune problema redactării în ştiinţele sociale, care, după cum s-a văzut, merită multă atenţie, căci nu este uşor de a evita obstacolele ezoterismului pedant, a căror funcţie poate fi mai întîi şi înainte de toate aceea de a ţine la distanţă respectabilă neofitul, şi totodată pe cele ale clarităţii iluzorii şi fără principiu, care ne readuce la simţul comun şi la iluziile evidenţei. Raporturile sociologiei cu cîmpul jurnalistic, raporturi care nu sînt niciodată simple cu celelalte discipline, riscă să fie chiar mai complexe cu aceea care pretinde că spune adevărul despre societatea contemporană, ceea ce este de asemenea, cel puţin în reprezentările lumii sociale, funcţia presei.

1. ROLUL CUVINTELOR: VULGARIZARE SAU VALORIZARE?

[1] Despre „influenţa pe care *mecanismele* unui cîmp jurnalistic din ce în ce mai supus exigenţelor pieţei (cititori şi clienţi ai segmentului publicitar) o exercită *mai întîi asupra jurnaliştilor* (şi a intelectualilor-jurnalişti) şi apoi asupra diferitelor cîmpuri de producţie culturală, cîmp juridic, literar, artistic, ştiinţific", vezi Pierre Bourdieu, *Sur la télévision*, urmat de „L'emprise du journalisme", Liber éditions, col. „Raisons d'agir", Paris, 1996.

Fenomenul mediatizării cunoaşterii ştiinţifice este recent în formele sale actuale, datorită apariţiei de noi instrumente de difuzare audiovizuale. Acestea privilegiază imaginea în detrimentul textului. De altfel, logicile comerciale, care cer un nivel ridicat de difuzare pentru a atinge praguri de rentabilitate din ce în ce mai exigente, au dobîndit o pondere considerabilă în procesul editorial clasic. Ezitările vocabularului utilizat pentru a desemna acest proces de difuzare a rezultatelor cercetării dincolo de cercul limitat al specialiştilor este un simptom în această direcţie. Vorbim cu dezinvoltură de vulgarizare ştiinţifică. Dar acest termen, a cărui conotaţie este peiorativă pentru că el conţine noţiunea de *vulgaritate*, ar putea implica ideea că cercetarea nobilă nu ar trebui să iasă din mediul ştiinţific. *Vulgarizînd*, ştiinţa şi-ar pierde din puritatea sa, din demnitatea sa. *Vulgul*, în sensul vechi, de ansamblu de persoane ignorante, departe de preocupări legate de ştiinţă şi cultură, nu ar fi demn, prin urmare, să i se consacre vreun efort de a-l face să ia cunoştinţă de descoperirile cercetării. Dincolo de dificultăţile reale ale întreprinderii, cercetătorii sînt astăzi înclinaţi să utilizeze alţi temeni, cu conotaţie mai puţin peiorativă sau care, în orice caz nu au această tentă de condescendenţă, astăzi dificil de admis în cercuri universitare, cel puţin în mod explicit.

În plus, termenul de *vulgarizare* implică ideea că divulgarea rezultatelor ştiinţifice nu-i priveşte decît pe nespecialişti. Or, de fapt, în interiorul cîmpului ştiinţific, difuzarea noutăţilor cunoaşterii între discipline nu vine de la sine. Între astrofizicieni, biologi şi sociologi, comunicarea este aproape totdeauna la fel de dificilă ca între savanţi şi non-savanţi[1]. Chiar şi în cadrul disciplinelor învecinate, cel puţin în ştiinţele despre om şi societate, neînţelegerile şi

[1] *Le journal du CNRS*, publicaţie lunară, distribuită în mod gratuit personalului instituţiei, încearcă tocmai să stabilească ei această comunicare între discipline.

falsele acorduri sînt numeroase. Specializarea ştiinţifică este de aşa natură încît comunitatea savanţilor este astăzi o iluzie.

Termenul de *valorizare* este acum folosit în mod obişnuit, cel puţin în instanţele administrative ale cercetării. Astfel, fişele de evaluare de activitate, pe care cercetătorii din cadrul CNRS trebuie să le depună în fiecare an la administraţie pentru a fi examinate de către comisiile care girează carierele lor, cuprind o rubrică „valorizare" alături de acelea unde figurează activităţile de învăţămînt sau intervenţiile internaţionale. Această rubrică îmbracă sensuri destul de diferite în funcţie de discipline, ceea ce este revelator pentru mizele şi modurile de adaptare ale fiecăreia dintre ele. Astfel, valorizarea în ştiinţele considerate «tehnice» poate lua forma de aplicaţii tehnologice, care fac loc brevetelor industriale, fie că e vorba de inventarea unui nou supraconductor sau, la un nivel tehnologic mai obişnuit, a unei paste protectoare pentru restaurarea şi întreţinerea coperţilor din piele. Cazul ştiinţelor sociale este diferit, pentru că se poate admite că valorizarea muncii ştiinţifice trece mai întîi prin publicarea rezultatelor sale. Acestea sînt constituite înainte de toate din elemente de cunoaştere a lumii sociale, adică din date controlate, cu caracter statistic sau calitativ, şi din analiza sensului manifest sau latent al practicilor.

Această cunoaştere nu conduce în mod necesar la aplicaţii concrete şi nici la obţinerea de brevete, ea tinde chiar să fie pusă la îndoială de unii agenţi sociali ale căror reprezentări le contrazice sau ale căror interese le ameninţă. Orice agent social dispune în mod potenţial de o opinie despre obiectele asupra cărora se apleacă sociologia şi celelalte ştiinţe umane. Fie că aceste opinii sînt de ordin practic sau filosofic, ele au totdeauna o dimensiune politică şi sînt rezultatul intervenţiei cetăţenilor sau reprezentanţilor lor. Se presupune că există cîteva dificultăţi în trecerea de la studiile sociologice la punerea lor în aplicare, din lipsa de consens în analizele, finalităţile şi alegerile de operat în

organizarea lumii sociale. Astfel, lucrările lui P. Bourdieu şi Jean-Claude Passeron despre inegalitatea şcolară nu sînt traduse imediat în măsurile concrete pe care le-ar fi inspirat. În acelaşi fel, punerea în evidenţă a efectelor devastatoare asupra structurii urbane a implantării masive de birouri în imobilele rezidenţiale nu antrenează luarea de măsuri administrative menite să frîneze sau să împiedice procesul. Inegalităţile de patrimoniu dezvăluite de INSEE sau de către lucrările noastre nu au făcut obiectul unor măsuri redistributive.

Şi totuşi, numai difuzînd informaţiile dobîndite, chiar dacă ele întîlnesc în cadrul anumitor fracţiuni ale societăţii scepticism sau ostilitate, agenţii sociali şi forţele sociale organizate vor putea să surprindă elemente noi de cunoaştere. Transferurile astfel generate sînt dimensiunea principală a valorizării muncii ştiinţifice în domeniul ştiinţelor sociale. Această valorizare este deci indisociabilă de demersurile în direcţia mass-media, care devine intermediar între comunitatea ştiinţifică şi cetăţeni. Însă cercetătorii sînt confruntaţi în permanenţă cu tensiunea datoriei de a asigura în acelaşi timp comunicarea în sînul comunităţii ştiinţifice şi în direcţia unui public mai larg. Diversitatea suporturilor editoriale atestă această tensiune.

2. O MULTITUDINE DE SUPORTURI EDITORIALE

Modalităţile de publicare şi de difuzare a rezultatelor muncii cercetătorului nu sînt identice. Există între aceste suporturi ierarhii – mai mult decît o ierarhie – şi a publica aici sau acolo are sens prin raportare la strategiile explicite sau implicite în cariere, în cercetările de notorietate, mizele profesionale, chiar şi mizele propriu-zis ştiinţifice ale concurenţei între şcoli, teorii ale socialului şi curente ideologico-politice.

Din acest punct de vedere, eclectismul ştiinţelor sociale permite de a arăta măsura extremei diversităţi a mijloacelor de publicare. Pentru a pune puţină ordine vom clasa aceste mijloace în funcţie de logica cîmpului ştiinţific, adică a celui mai legitim dintre ele, din punctul de vedere al canoanelor ştiinţificităţii, cel puţin legitim. Suprapunerile, ambiguităţile, dublele apartenenţe sînt inevitabile în acest gen de clasament, dar se pot distinge trei mari categorii de suporturi. Pe de o parte, acelea care ţin de cîmpul profesional al ştiinţelor sociale, prin intermediul comitetelor editoriale din care fac parte specialişti, sau cel puţin de o evaluare a cererii publice de cercetare, efectuată de specialişti care au o formaţie apropiată de aceea a cercetătorilor. Pe de altă parte, suporturile care sînt exterioare cîmpului ştiinţific, mizele aflîndu-se altundeva – de exemplu în cifrele de afaceri şi în volumul vînzărilor – şi ai căror responsabili au alte criterii de legitimitate şi valoare decît cele valabile în cîmpul ştiinţific. În sfîrşit, între aceşti doi poli, cu tendinţe de opoziţie, oricum distincte, un al treilea ansamblu de suporturi ar juca un rol de intermediar între universuri prea distante pentru a putea comunica cu uşurinţă sau chiar pentru a se înţelege. În interiorul fiecăruia dintre aceste sub-ansambluri, se stabilesc bineînţeles ierarhii diverse, în funcţie de punctele de vedere de la care se pleacă pentru a fi elaborate.

Lucrările ştiinţifice care se adresează specialiştilor

Legitimitatea ştiinţifică este incontestabilă cînd publicarea are drept cadru un editor instituţional, editurile Casei pentru Ştiinţele Omului, ale EHESS, CNRS, ale Fundaţiei Naţionale de ştiinţe politice, precum şi ale universităţilor, în special ale celor din provincie. Colegiul cercetătorilor responsabili cu deciziile editoriale ale acestor edituri asigură atribuirea unei etichete de calitate

autentificate prin recunoaşterea din partea specialiştilor. Într-o mai mică măsură, subvenţiile de editare atribuite de către CNRS, de care orice editor poate beneficia şi a căror menţiune trebuie să figureze pe coperta cărţii, merg în acelaşi sens. Aceste subvenţii sînt într-adevăr atribuite de comisiile Comitetului Naţional, adică de instanţele de gestiune şi de evaluare ale lucrărilor cercetătorilor şi ale activităţilor echipelor.

Cartea poate să combine în mod egal legitimitatea şi vizibilitatea din exteriorul cîmpului. Pentru aceasta este necesar ca editorul sau cel puţin colecţia unui editor independent de cîmpul ştiinţific să prezinte aceleaşi garanţii ca şi operele ştiinţifice, aşadar garanţia unor profesionişti recunoscuţi, în funcţia de director de colecţie, de exemplu. Conducerea colecţiei «Le sens comun» de către Pierre Bourdieu la editura Minuit a permis să se cumuleze avantajele legitimităţii cu cele ale unei vizibilităţi şi ale unei difuzări pe care editurile universitare şi ştiinţifice, nu totdeauna bine plasate în reţelele de distribuţie, nu ar spera să le atingă, cu atît mai mult cu cît obiectivele lor nu sînt comerciale în mod prioritar.

Între aceste două forme de legitimitate, pe care le putem califica drept directe sau indirecte, în funcţie de locul pe care-l ocupă instituţiile ştiinţifice, există legitimităţi intermediare cu edituri, dintre care L'Harmattan constituie arhetipul, care editează studii adesea conforme criteriilor canonice ale ştiinţificităţii, rezultate ale unei munci intense, dar pentru un public ceva mai larg decît acela, foarte restrîns, al raporturilor predate administraţiei. Difuzarea în librării constituie un salt calitativ decisiv în deschiderea către noi cititori, precum cei din mediile studenţeşti şi profesioniştii din sectorul studiat[1].

[1] Asupra acestor chestiuni vezi Dominique Desjeux, Isabelle Orhaut, Sophie Taponier, *L'Édition en sciences humaines*, L'Harmattan, coll. „Dossiers sciences humaines et sociales", Paris, 1991.

Revistele de sociologie

Remarci analoge ar putea fi dezvoltate în legătură cu revistele profesionale, girate de comitetele de lectură compuse din cercetători sau universitari. Ierarhii diverse organizează acest spaţiu al revistelor, în funcţie de legitimităţile contradictorii ale şcolilor şi responsabililor. Aşa încît revistele cele mai „legitime" vor fi acelea care vor avea în comitetele lor autori consacraţi, în timp ce comitetele mai tinere sau compuse din cercetători mai puţin cunoscuţi îşi consacră publicaţia unei audienţe mai mici, deşi ar putea obţine un mare succes în anumite sectoare.

La Revue française de sociologie dispune din acest punct de vedere de o foarte bună imagine în mediul profesional, hegemonia sa relativă avînd un efect neaşteptat, acela de a face să sufle împotriva ei un anumit curent contestatar, căci totul se petrece ca şi cum membrii comitetului său de redacţie ar fi în poziţia de a controla cariera cercetătorilor prin refuzuri şi acceptări ale articolelor propuse. Dar aceste ierarhizări, ca orice încercare de clasament, fac obiectul unor controverse şi contestaţii. În funcţie de şcoli şi tendinţe, o anume revistă va fi percepută ca singura în care merită să publici sau ca reper al unei şcoli căreia este suficient să-i aparţii pentru a fi publicat. *Les Actes de la recherche en sciences sociales* reprezintă modelul ideal tipic al acestor reviste care beneficiază sau sînt victime ale judecăţilor încrucişate şi antagoniste. Se vede bine că a publica aici înseamnă a accepta să ţi se atribuie eticheta de apartenenţă la şcoala Pierre Bourdieu. Dar înseamnă şi a beneficia de o etichetă de calitate, o calitate care, în mod cert, nu este recunoscută de la un capăt la altul al cîmpului ştiinţific, ci care oferă avantajul unei garanţii acceptate într-un întreg sector al acestui cîmp. Căci starea

actuală a sociologiei ne interzice să sperăm la primirea unei recunoaşteri consensuale din partea întregului cîmp.

Notorietatea uneia sau alteia dintre reviste se resfrînge în mod inevitabil asupra colaboratorilor săi obişnuiţi sau ocazionali. Este deci important de a publica sub girul cercetătorilor recunoscuţi cel puţin de o parte a universului profesional, ceea ce reprezintă un mod de a-ţi însuşi, prin contagiune, o parte din aura acestora.

Literatura gri

„Literatura gri", expresie relativ recentă, pentru că ea a apărut odată cu integrarea în CNRS a cercetătorilor cu contract care lucrau în asociaţiile impuse prin legea 1901, desemnează raporturile de cercetare multiplicate în cîteva zeci de exemplare. Aceşti cercetători, consideraţi „în afara statutului" înainte de această integrare, au fost mari furnizori de asemenea rapoarte[1]. Activitatea lor era de fapt finanţată prin contracte publice. Ministerele semnatare considerau că obligaţiile contractuale erau satisfăcute prin predarea de rapoarte, într-un număr de aproximativ treizeci de exemplare. Acest mod de finanţare inducea o cursă a contractelor, vitală pentru că salariile persoanelor din echipă depindeau de acest fapt. Această cursă a contractelor nu lăsa deloc timp pentru elaborarea de produse destul de bine realizate încît să fie editate şi difuzate în circuitele tradiţionale ale cărţii. Au existat cu certitudine excepţii, dar

[1] Cei ce nu beneficiau de statutul obişnuit au beneficiat din 1975 de un plan de integrare în CNRS. A se vedea în acest sens Michel Amiot, *Contre l'État, les sociologues. Éléments pour une histoire de la sociologie urbaine en France* (1900-1980), Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, Paris, 1986, şi Pierre Lassave, *Les Sociologues et la recherche urbaine dans la France contemporaine*, Presses universitaires du Mirail, Toulouse, 1997.

fenomenul a fost suficient de important pentru a da naştere acestei expresii. Astăzi, această literatură gri, al cărei val nu s-a oprit, nu beneficiază decît de o destul de slabă legitimitate în cadrul structurilor CNRS, care reia expresia în publicaţiile şi circularele sale.

Legitimitatea ştiinţifică a acestei literaturi gri şi a muncii de cercetare pe care ea o concretizează este contestată de anumiţi cercetători în numele independenţei şi autonomiei radicale necesare oricărei întreprinderi ştiinţifice, care nu poate să se acomodeze logicii contractuale căci aceasta supune definiţia cercetării la un minimum de negociere. În ştiinţele sociale această poziţie integristă se ciocneşte de realitatea referitoare la locul pe care-l ocupă aceste discipline în societate. Autonomia nu poate fi absolută atunci cînd problemele abordate, temele tratate sînt cele care îi privesc pe toţi membrii societăţii. A refuza cererea socială de cercetare este ca şi cum te-ai erija în expert deţinător al adevărului în orice problemă socială. Împingînd această logică pînă la capăt, se poate ajunge la revendicare în definirea chestiunii sociale. S-ar ajunge astfel la o variantă de despotism luminat, deposedat de atributele de putere.

De fapt, nu este absurd să credem că unele dezvoltări provizorii în privinţa cercetării pot găsi şi în literatura gri o răspîndire adaptată slăbiciunii publicului interesat, compus mai cu seamă din profesionişti. Din punctul nostru de vedere, care am produs, pe cînd aveam statutul mai sus amintit, numeroase rapoarte, cîteodată foarte aride, privind structura socială a populaţiei care trăieşte în locuinţele din sectorul HLM[1], privind istoria socială a planurilor de urbanism, privind nivelurile de dotare a anexelor în funcţie de caracteristicile sociale ale populaţiei lor, se pare că, în calitate de etapă provizorie şi ca publicare de informaţii

[1] Sistemul HLM (abreviere pentru „Habitation à loyer modéré" – locuinţă cu chirie medie) a fost introdus în Franţa ca urmare a necesităţii de a acoperi cererea de locuinţe a familiilor cu venituri modeste (*n.ed.*).

critice sau de analize încă incerte, asemenea forme îndeplinesc rolul lor de mijloc de comunicare internă a comunităţii ştiinţifice. În plus, aceste rapoarte le permit tinerilor cercetători, cum eram noi pe atunci, de a publica şi de a se face cunoscuţi colegilor lor. Este important ca lucrările, chiar imperfecte, să circule, măcar pentru a permite autorilor lor să culeagă păreri critice din mediile avizate. A condamna această formă de publicare înseamnă, de asemenea, a acorda puţină atenţie realităţii muncii ştiinţifice care, sub aparenţele recurente ale individualismului, este o muncă esenţial colectivă în care este foarte dificil de a ţine seama de aporturile anterioare şi paralele. Literatura gri este un suport de neînlocuit pentru circulaţia unei mase considerabile de informaţii şi de reflecţii, fără de care cercetătorilor celor mai merituoşi şi mai recunoscuţi le-ar fi foarte greu să ducă la bun sfîrşit întreprinderile lor.

A mări audienţa ştiinţelor sociale

Cvasitotalitatea publicaţiilor care ţin de punctul precedent au drept public specialişti sau oricum cititori al căror interes pentru ştiinţele sociale este profesional şi se sprijină pe o formaţie *ad hoc*. Rezultatele cercetărilor pot fi oferite unui public mai larg prin intermediul unor colecţii ale marilor edituri. Astfel, la Seuil, „L'Epreuve des faits" sau „Documents", la Payot, au acceptat studiile noastre despre înalta societate. Aceste colecţii, pentru care directorii îşi orientează exigenţa pretinzînd doar un minimum de lizibilitate, depăşesc în mod potenţial publicul obişnuit al ştiinţelor sociale. Cererile de modificări redacţionale au privit totdeauna chestiunile de formă şi nu ni s-a părut vreodată că ar pune în cauză cercetarea şi concluziile sale. Aşa încît am reuşit să stabilim o bună colaborare cu aceste edituri, într-un climat de încredere reciprocă.

În acelaşi mod, anumite publicaţii periodice fac apel la colaboratori universitari sau ştiinţifici şi joacă rolul de mediator între lumea cercetării şi aceea a cititorilor ocazionali. Aceste participări sînt solicitate sau propuse dintr-o perspectivă mai mult sau mai puţin ideologică sau politică. Ne gîndim la *Monde diplomatique,* la *Esprit,* la *Temps modernes* sau *Alternatives économiques*, şi, într-un alt registru, la *Commentaire, Débat* sau *Pouvoirs.* Lista nu este exhaustivă, dar toate aceste reviste destinate unui public intelectual nu sînt reviste profesionale, fiind totuşi rezervate, prin conţinutul lor, prin referinţele implicite la o cultură universitară, cititorilor apropiaţi din punct de vedere social de autori.

Cu reviste care se prezintă ca publicaţii de vulgarizare s-a mai parcurs încă un pas către textele destinate publicului larg. În ştiinţele sociale, *Société magazine,* astăzi dispărută, a jucat un rol care este şi acela al revistei *Sciences humaines,* propunînd în fiecare lună o panoramă a actualităţii din cadrul acestor discipline. Anumite colecţii şi cîteva publicaţii intră în acest sector al editării, fără să se bucure de o largă difuzare, dar înţelegînd să permită unui public curios, înarmat cu bunăvoinţă faţă de cultură sau interesat din raţiuni profesionale, să-şi însuşească rezultatele cercetărilor. Colecţii enciclopedice, precum celebrele «Que sais-je?» din Presses Universitaires de France, publicaţiile din La Découverte (precum colecţia «Repères» sau «L'Etat de la France»), editura Nathan cu colecţia «128» sau editura Autrement joacă acest rol, punînd la îndemîna unui important număr de cititori lucrări recente despre anumite aspecte din viaţa societăţii.

Caracteristica comună tuturor acestor suporturi rezidă în specializarea lor cel puţin relativă de publicaţii aparţinînd cîmpului cultural legitim, participînd la dezbaterile de idei. Aceste reviste şi colecţii, în grade diverse, permit o difuzare a rezultatelor cercetărilor din cadrul ştiinţelor sociale în aparatul lor conceptual de origine, fie cu toată rigoarea şi

prudenţa discursului propriu-zis ştiinţific, fie într-un prim efort de sinteză şi de redactare care să poată conduce la o lărgire a audienţei dincolo de specialiştii autentici. Ansamblul acestor publicaţii nu pune probleme majore în măsura în care există o mare proximitate intelectuală între aceia care scriu şi aceia care citesc, în foarte multe cazuri cele două populaţii suprapunîndu-se, de altfel, în mare parte.

Experienţa noastră de colaborare a fost totdeauna pozitivă, fie că se referă la *Alternatives economiques,* la *Sciences humaines* sau *L'Etat de France.* În mod cert trebuie respectate cîteva constrîngeri: lungimea textelor nu permite totdeauna expansiunea pe care am dori-o. Aceste publicaţii cer de asemenea un efort redacţional, căci nivelul de stăpînire a limbajului tehnic care poate fi utilizat în *Revue française de sociologie* este adesea mai scăzut printre cititorii al căror grad de familiarizare cu ştiinţele sociale este variabil. Atingem aici o dificultate care se măreşte odată cu lărgirea publicului, anume eterogenitatea acestuia[1].

Marele public

Publicaţiile destinate publicului larg, cotidiane şi săptămînale ale presei scrise, canale de radio sau televiziune se împart într-o foarte mare diversitate în funcţie de tipurile şi nivelurile de scriere, de lungimea şi elaborarea articolelor, de ezoterismul relativ sau de accesibilitatea mare a emisiunilor. Însă, prin definiţie, mass-media se adresează unui public divers, iar produsele care îi sînt propuse trebuie să răspundă unor exigenţe de lizibilitate şi acces, mai mult sau mai puţin draconice, dar totdeauna prezente. Redacţia publicaţiei *Monde* va fi mai deschisă conceptelor indigene şi

[1] Această constrîngere se exercită, de asemenea, şi mai puternic în situaţiile de comunicare orală, pe care nu le vom aborda aici. P. Bourdieu a subliniat de mai multe ori dificultăţile inerente ale acestei eterogenităţi în cursurile sale de la Collège de France.

frazelor oarecum complexe în comparaţie cu redacţia *Parisien*, dar şi una şi cealaltă vor veghea ca pentru cititori, inegal pregătiţi, textele propuse spre publicare să fie accesibile. Aceste texte pot purta cîteodată semnătura cercetătorului însuşi, sub formă de contribuţii la anchete, de exemplu, sau chiar sub forma unor interviuri. În domeniul audio-vizualului, amplitudinea nu este deloc mai mică dacă ne gîndim la o serie de programe de pe Arte şi la dezbaterile de pe TF1.

Cu asemenea suporturi şi asemenea exigenţe se pune problema posibilităţii de a traduce, în limbajul obişnuit, rezultate ale cercetării obţinute în cadrul unei problematici date, apelînd la un aparat conceptual şi la o metodologie specifice. Exerciţiul devine primejdios, căci apare riscul să se pună în evidenţă faptul că sofisticarea discursului ştiinţific, în domeniul ştiinţelor omului şi ale societăţii, aparţine mai degrabă genului pedant decît celui tehnic**.** Dar discursul ştiinţific are, în mod incontestabil, exigenţele sale, rigoare, prudenţă, o greutate proprie care necesită timp şi care intră în contradicţie cu criteriile de claritate şi concizie ale limbajului dominant din cîmpul jurnalistic.

Reflectînd asupra difuzării cunoaşterii ştiinţifice, Comitetul de etică pentru ştiinţe (COMETS), creat de către CNRS în 1994, a publicat un text în 9 iulie 1996. Acesta precizează: „construcţia conţinutului difuzării [adică elaborarea unui mesaj capabil să surmonteze obstacolele din calea prezentării datelor cercetării] este primul act din efortul cercetătorului de a prezerva şi de a determina respectarea normelor ştiinţifice şi etice de prezentare a rezultatelor”. În acest sens, comitetul recomandă cercetătorului de „a face mai bine cunoscută ansamblului media (presă, radio, televiziune) munca cercetătorului, cu scopul de a comunica nu numai rezultatul cercetării, ci şi demersul ştiinţific propriu-zis (analiza procedeelor de

cercetare, timp de verificare necesar etc.)"[1]. Judecînd această problemă prin experienţa noastră, recomandările sînt judicioase.

Dacă cercetătorul neofit ignoră multe dintre regulile de funcţionare ale sferei mediatice, la rîndul lor jurnaliştii nu au totdeauna conştiinţa criteriilor şi regulilor privind activitatea ştiinţifică. Astfel, s-a întîmplat să fim contactaţi de presă pentru a furniza elemente de apreciere despre valul de violenţe ce a afectat instituţiile de învăţămînt sau despre efectele sociale ale introducerii venitului minim de inserţie (RMI). Criteriile media sînt înainte de toate formale: nivelul de performanţă a cercetătorului în situaţie de interviu, mai cu seamă la radio sau televiziune, gradul de opacitate sau claritate a limbajului utilizat, notorietatea eventuală. Se ajunge astfel la situaţii în care competenţa este evaluată plecînd de la anumite criterii care ţin mai mult de spectacol decît de cercetare. Un cercetător poate fi solicitat pentru teme asupra cărora n-ar putea să aibă o opinie autorizată din motivul că nu le-a experimentat.

Este semnificativ faptul că CNRS s-a dotat în 1980 cu o publicaţie al cărei obiect este prezentarea rezultatelor cercetărilor către jurnaliştii specializaţi. *CNRS info* înlesneşte cunoaşterea lucrărilor de cercetare ale CNRS, pentru aproximativ 1.200 de jurnalişti, într-un ritm bilunar. A obţine de la comitetul de redacţie, care el însuşi depinde, pentru sectorul de ştiinţe sociale de direcţiunea departamentului de Ştiinţe ale omului şi societăţii, un articol de două pagini în această publicaţie constituie deci o miză importantă, gîndindu-ne la numărul de jurnalişti astfel implicaţi şi la legitimitatea ştiinţifică a acestei broşuri pe hîrtie lucioasă. O parte dintre solicitările presei, după apariţia lucrării *Grandes Fortunes,* au avut ca origine un articol apărut în această publicaţie.

[1] Comitetul de etică pentru ştiinţe (COMETS), *Dossier de presse,* Paris, CNRS, document difuzat cu ocazia conferinţei de presă din 9 iulie 1996.

Cercetătorul se află prins între două cîmpuri, aşadar două logici sociale. Cîmpul ştiinţific, care-şi are propriile exigenţe, deopotrivă din perspectiva ştiinţei şi a obligaţiilor sale protocolare, dar, în acelaşi timp, dintr-un punct de vedere mai practic, de carieră, de notorietate şi de recunoaştere de către mediul social, altfel spus din perspectiva profitului simbolic şi material. Dar aceste logici nu sînt niciodată imediat funcţionale, ele presupun un anumit interval de timp: o carieră de savant se construieşte în timp cu răbdare. Situaţia este diferită în cîmpul jurnalistic. Intersecţia între cele două cîmpuri, care capătă contur plecînd de la înscrierea cercetătorului în unul sau altul dintre cîmpuri, produce contradicţii şi ambiguităţi. Legitimităţile şi ilegitimităţile încrucişate sînt rezultatul ponderii structurilor unuia sau altuia dintre cîmpuri, cărora cercetătorul nu le poate scăpa din momentul în care se angajează, chiar şi modest, în calea mediatică. Criteriile de evaluare se schimbă, iar judecăţile celor din branşă se află în concurenţă cu judecăţi externe cîmpului ştiinţific. Acestea au puţină valoare în discipline precum fizica, biologia etc. – pentru care se înţelege de la sine că părerea nespecialistului nu are nici o autoritate.

În cazul ştiinţelor sociale, într-o societate democratică în care cetăţeanul trebuie, cu atît mai mult, să aibă o părere despre problemele sociale pe care trebuie să o exprime cu ocazia schimbărilor electorale, revine într-un fel în sarcina sociologului să îndrume alegerile concetăţenilor săi, aducînd puncte de vedere suficient de avizate despre lumea socială pentru a contribui la fondarea de opinii. Pentru aceasta este necesar ca adoptarea rezultatelor cercetării să decurgă fără efort, dacă dorim ca şi critica nespecialiştilor să reuşească să se exercite, şi pentru ca materialele astfel puse la dispoziţia lor să fie utilizabile.

Mediatizarea muncii ştiinţifice, pentru că trebuie să ia în calcul logica comercială care girează cîmpul jurnalistic, supus imperativelor difuzării, ale rentabilităţii imediate, a

introdus în cîmpul ştiinţific consideraţii care nu-şi au locul acolo. Astfel, mediatizarea este capabilă să bulverseze ierarhiile stabilite, să aducă în loc alte criterii de ierarhizare decît cele admise pînă atunci de comunitatea cercetătorilor. Pentru a înţelege motivele şi efectele acestor bulversări ar trebui să mai înţelegem şi caracteristicile pertinente ale agenţilor astfel plasaţi într-o situaţie neclară între două principii de clasare socială aflate în concurenţă.

3. DOUĂ CÎMPURI AUTONOME ŞI CONCURENTE

Cîmpul ştiinţific şi cîmpul jurnalistic interferează şi intră în raporturi de concurenţă în măsura în care de-a lungul acestei întîlniri savanţii şi jurnaliştii angajează mize proprii poziţiilor lor în cîmpurile respective.

Concurenţa în evaluarea lucrărilor de cercetare

Difuzarea rezultatelor de cercetare prin mijloace editoriale şi jurnalistice, care nu mai au confidenţialitatea suporturilor proprii mediului ştiinţific, pune problema unei interferenţe în evaluările muncii ştiinţifice între specialişti şi agenţi sociali exteriori cîmpului ştiinţific. Aceste evaluări, în sînul instituţiilor de cercetare, sînt efectuate de organisme specializate care regrupează profesioniştii disciplinelor raportate, universitari sau cercetători, unii fiind numiţi de direcţiile ştiinţifice, alţii fiind aleşi de personal, pornind de la listele sindicale. Există astfel cercetători care apreciază calitatea lucrărilor efectuate şi care girează cu aceeaşi ocazie carierele colegilor lor, hotărînd asupra promovărilor sau sancţiunilor. Aceste evaluări privesc de asemenea echipele şi mijloacele de publicare, reviste sau colecţii, astfel încît cercetătorii aparţinînd acestor organisme de gestiune au o

putere importantă, dar colectivă, asupra destinului cercetării. Mai ales prin intermediul gestiunii anumitor bugete: aceşti cercetători decid fondurile ce sînt acordate uneia sau alteia dintre reviste, subvenţiile de editare, finanţarea colocviilor. Cercetătorii cunosc bine dificultăţile inerente cercetării, timpul necesar pentru a duce la bun sfîrşit protocolul de anchetă care se derulează pe parcursul a luni de zile. În aprecierile aduse, experienţele personale ale unora şi ale altora devin în mod evident importante.

Dar plecînd de la momentul în care lucrările de cercetare dobîndesc o publicitate exterioară lumii ştiinţifice, prin intermediul comitetelor editoriale sau prin reţeaua de profesionişti din presă sau audiovizual, cercetătorul devine obiectul unei evaluări exterioare cîmpului ştiinţific. În anumite edituri, aceste judecăţi mai pot fi emise de oameni de ştiinţă în calitate de directori de colecţie. Dar oricum, ponderea logicilor exterioare acelora ale cercetării se face simţită. Faptul se datorează supravegherii exercitate de directorul comercial, de ataşaţii de presă, tot acest univers editorial care veghează la rentabilitatea întreprinderii. Numai în editurile cu totul speciale, care depind direct de instituţii universitare sau de cercetare, aceste logici comerciale pot fi puse între paranteze. Cînd acest lucru nu se întîmplă şi dimpotrivă aceste logici devin preponderente, ele pot să conducă la o relativă denaturare a muncii cercetătorului. Astfel, «ambalajele» lucrărilor noastre, adică titlurile şi coperţile cărţilor publicate, au putut suporta flexibilităţi, pe care ni le-am asumat în mod cert, dar care ne-au fost cu vivacitate sugerate de membrii echipelor editoriale, care aveau în calcul constrîngerile comerciale ale întreprinderii lor. *Grandes Fortunes* (*Mari avuţii*) este astfel un titlu care ne convenea mai puţin decît subtitlul, *Dinastii familiale şi forme de bogăţie în Franţa*, pe care am fi dorit să-l utilizăm în mod exclusiv. Dar poate fi şi mai grav, în situaţia cînd injoncţiunile discrete ale unui editor privesc chiar conţinutul lucrărilor. Aceasta poate să meargă de la diminuarea

sugerată a aparatului de note la suprimarea bibliografiei şi la exigenţa de claritate a textului care ia cîteodată forma unei vînători de concepte.

Dacă este adevărat că presiunile pe care le-am resimţit au fost întotdeauna foarte limitate, am experimentat totuşi această tensiune în care se află cercetătorul, între logicile celor două cîmpuri, ştiinţific şi editorial, la intersecţia cărora se află în mod inconfortabil plasat.

Această intervenţie asupra conţinutului a ceea ce urmează să fie publicat, pe lîngă faptul că editorii aleg cercetările pe care le vor edita, îl plasează pe cercetător într-o poziţie delicată vis-à-vis de unii dintre colegii săi, printre care aceia care muncesc în mijlocul comisiilor de evaluare ale Comitetului naţional al CNRS. În mod individual, pentru cercetător, a publica în afara cîmpului ştiinţific, a participa cu dosare în presa săptămînală, la emisiuni care au, de altfel, în logica întreprinderilor mediatice, principiile lor de funcţionare, înseamnă a trece peste capul instanţelor legitime de evaluare şi de reglementare ale activităţii ştiinţifice. Or această auto-supraveghere a mediului asupra lui însuşi îşi are parţial justificarea în specificitatea principiilor sale. Ştiinţa se vrea ruptă de sensul comun. Cum scrie Bruno Latour, „este dificil de a populariza ştiinţa pentru că ea este, mai întîi, concepută pentru a-i exclude pe cei mai mulţi dintre oameni. Nu este deci de mirare că profesorii, jurnaliştii şi cei care fac popularizare se izbesc de dificultăţi cînd vor să recupereze cititorii care au fost excluşi”[1]. Această ruptură legitimează autonomia ştiinţei şi a instanţelor sale de evaluare. Orice restricţie legată de această autonomie, aici înscriindu-se în logica eteronomă a mijloacelor de «comunicare în masă», este o repunere în cauză a acestei rupturi, a acestei izolări a activităţii ştiinţifice în «turnul său de fildeş», condiţie percepută ca necesară la elaborarea unei cunoaşteri care nu datorează nimic altcuiva decît principiilor

[1] Bruno Latour, *La science en action, op. cit.,* p. 129.

sale definite în deplină suveranitate. Totul se petrece ca şi cum, scriu Luc Boltanski şi Pascale Maldidier, „presiunea fiecăruia dintre grupurile de cercetători apăsa asupra tuturor celorlalte, opera ca un sistem de controale întretăiate a căror funcţie ar fi de a proteja autonomia lumii savante, adică de a-i conserva instituţiei ştiinţifice puterea sa de jurisdicţie asupra indivizilor, care nu este altceva decît puterea de a determina raritatea lor sau de a fixa valoarea lor”[1].

Cercetarea este un proces eminamente colectiv

Înscrierea cercetătorului într-o logică mediatică pune de asemenea în discuţie o dimensiune originală şi esenţială a derulării concrete a cercetării, şi anume caracterul său colectiv. Cunoştinţele novatoare din fiecare disciplină datorează o parte a progresului lor colectivului informal al cercetătorilor. Munca ştiinţifică manipulează concepte, metode, unelte, cunoştinţe anterioare care sînt rezultatele eforturilor întregii comunităţi, conflictuale desigur, dar generatoare de idei şi inovaţii. Deşi ascunde o parte din creativitate, activitatea ştiinţifică funcţionează pentru mulţi ca un peisaj: straturile sedimentare cu răbdare acumulate îi dau aspectul de moment, a cărui principală caracteristică este fără îndoială precaritatea. „Cum Bruno Latour şi Pierre Lévy insistă, enunţarea ştiinţifică rezultă şi va rezulta totdeauna dintr-un şir complicat de actori sau dintr-un colectiv unde oamenii, animalele şi maşinile, culturile istorice şi constrîngerile geografice joacă rolul lor”[2]. În ştiinţă totul se schimbă fără încetare şi nici nu există adevăr definitiv dobîndit. Această precaritate, reflectare a complexităţii

[1] Luc Boltanski şi Pascale Maldidier, «Carrière scientifique, morale scientifique et vulgarisation», *Informations sur les sciences sociales*, 1970, 9, 99-118, p. 118.

[2] Daniel Bougnoux, «La science au risque des médias», *Le Monde diplomatique*, nr. 498, sept. 1995, p. 32.

realului, presupune şi explică colectivizarea cunoştinţelor şi controverselor: punerea în comun a întrebărilor, contestaţiilor şi concluziilor poate naşte noul şi experienţa provizorie pe care se vor sprijini viitoarele progrese.

Or, cercetătorul care publică o carte care beneficiază de un anumit răsunet în presă asociază numelui său, de fapt, masa cunoştinţelor sedimentate pe care le-a folosit. Chiar dacă, cercetător scrupulos, el multiplică notele şi referinţele la predecesorii săi, precizîndu-şi sursele şi ceea ce datorează fiecăruia, totuşi tema de lucrare, ideile principale, domeniul de abordare îi vor fi atribuite acestui autor. Acela care publică şi mai cu seamă acela care publică cu o puternică notorietate, nu poate evita să i se atribuie esenţialul lucrării pe care o semnează, chiar dacă partea colectivă este aici preponderentă şi în mod clar declarată. Problema este cu atît mai dificilă, cu cît o parte din comunicarea ştiinţifică se face verbal sub forma consacrată de colocvii, seminarii şi conferinţe. În acest mod ideile, informaţiile despre cercetările în curs circulă şi pot fi reluate cu uşurinţă în publicaţiile destinate publicului larg. Cercetătorii care publică puţin sau într-un ritm lent se pot astfel simţi deposedaţi de către colegii lor mai iscusiţi în exprimarea în scris, mai rapizi în punerea în formă editorială a rezultatelor lor. Toate cele spuse în cenaclurile ştiinţifice au o vizibilitate practic nulă în afara cîmpului, dar pot dobîndi o anumită notorietate prin simpla lor reluare în publicaţii ce beneficiază de un minimum de suport mediatic. Asemenea procese nu funcţionează fără a suscita un resentiment, cîteodată viu, la aceia care au convingerea de a fi fost deposedaţi astfel de o parte din fructele eforturilor lor.

S-ar putea astfel înmulţi exemplele acestor împrumuturi care nu sînt totdeauna integral semnalate, în primul rînd pentru că cercetătorul însuşi şi-a însuşit un concept sau o idee în asemenea măsură încît acestea îi devine consubstanţiale. Astfel noi am dezvoltat ideea că procesele de segregare în spaţiul urban rezidenţial erau de

asemenea, şi cîteodată înainte de toate, un proces de agregare, plecînd de la o remarcă a lui Michel Bozon, cercetător la Institutul Naţional de studii demografice (INED), în cursul unui seminar. Această remarcă, dificil de citat căci a fost exprimată oral, ne-a ajutat să precizăm demersul nostru de anchetă şi să elaborăm problematica din *Dans les beaux quartiers*, dînd analizelor noastre o dimensiune mai degrabă pozitivă (agregarea este o alegere pozitivă a intimităţii) decît negativă (segregarea ca respingere a celuilalt)[1].

Aparatul conceptual pe care am încercat să-l facem să funcţioneze, chiar dacă conceptele înseşi nu sînt numite sistematic, datorează mult lucrărilor lui Pierre Bourdieu. Dar dacă acest lucru este clar pentru noi, el nu este întotdeauna clar şi pentru cititor, mai cu seamă dacă acesta nu este familiarizat cu *Simţul practic*[2]. Cu atît mai mult cu cît noi putem folosi, cîteodată, în mod aproximativ aceste concepte, fără să vrem. Dar în orice caz nu-l putem cita pe Bourdieu ori de cîte ori sînt utilizate noţiunile sau conceptele care-i sînt datorate. Această utilizare ce implică, pînă la un anumit punct, lucrări şi problematici mai mult sau mai puţin trecute în domeniul public, este mai frecventă decît am gîndi pentru că se petrece în mare parte fără ştirea acelora care au recurs la ea. Aceasta este una dintre dimensiunile şi servituţile muncii ştiinţifice consacrate, de a te vedea astfel utilizat de alţii chiar şi atunci cînd ei ignoră sursele care-i inspiră.

Această logică funcţionează cu atît mai multă uşurinţă, cu cît, ca în toate activităţile creatoare, cercetarea ştiinţifică induce un individualism exacerbat. Tendinţa aceasta, tendinţă care-şi are sursa într-o anumită practică

[1] Sub semnătura lui Michele Bozon, despre teme apropiate, s-ar putea consulta *Vie quotidienne et rapports sociaux dans une petite ville de province*, Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 1984.

[2] În *Le Sens pratique* P. Bourdieu oferă expozeul cel mai sistematic al conceptelor sale şi al sistemului său teoretic (Minuit, col. „Le Sens commun", Paris, 1980).

profesională efectivă, găseşte un puternic sprijin într-o instituţie ca CNRS. Aceasta, fără a se teme de contradicţie, valorizează acest individualism, incitînd totodată la crearea unor structuri colective de cercetare. Cercetătorii ar trebui să-şi semneze în mod individual lucrările, astfel încît să poată prezenta comisiilor, instanţelor de evaluare, produse perfect personalizate, şi în acelaşi timp să întreprindă cercetări colective, sprijinindu-se pe echipe ce asigură în acord demersurile de anchetă, reflexia teoretică şi metodologică şi analiza datelor constituite în mod colectiv.

Succesul mediatic depinde de obiectele de cercetare?

Experienţa noastră tinde să arate că înalta societate, bogăţia şi puterea sînt teme ofertante pentru presă, care a făcut pe larg ecou fiecăruia dintre titlurile noastre consacrate acestor subiecte. Nu se poate nega importanţa obiectului. Astfel, în 1985, publicarea unui raport de cercetare fotocopiat într-un tiraj de cincizeci de exemplare pentru comisariatul de la Plan, despre modurile de viaţă ale înalţilor funcţionari, ne-a adus o jumătate de pagină în *Le Canard enchaîné* şi cîteva apeluri telefonice de la jurnalişti, cu care autorii acestei anchete confidenţiale nu erau deloc obişnuiţi[1]. Dar, dacă survine o problemă de societate, o chestiune de actualitate considerată mai arzătoare, burghezia se eclipsează în profitul periferiilor dificile sau a violenţei din şcoală. Astfel, dosarul pregătit de *Le Nouvel Observateur,* plecînd de la lucrarea noastră *Grandes Fortunes*, trebuia să constituie deschiderea şi subiectul de copertă. Dar pentru că o serie de acte de violenţă din instituţiile şcolare au acaparat

[1] Monique Pinçon-Charlot şi Paul Rendu, *Pratiques et représentations des consommations collectives dans la haute fonction publique,* CSU, Paris, 1985. Articolul din *Le Canard enchaîné*, apărut la 20 aug. 1986, avea ca titlu: „Micuţii prinţi care ne guvernează".

atenţia zilei, această copertă le-a fost, în cele din urmă, consacrată[1].

O analiză mai atentă a alegerii unui subiect de către comitetele de redactare ar arăta probabil că este vorba despre un compromis, rezultat al unui arbitraj între mize şi anticipări ale succesului scontat. Dacă există teme care atrag imediat atenţia jurnaliştilor, acest lucru n-ar fi suficient pentru a-i face să le adopte pentru prima pagină a unui săptămînal sau pentru a le consacra articolele de fond. Dar dacă aceste teme sînt subiecte de actualitate, dacă redacţia intuieşte că trebuie să se vorbească despre această temă, presupunînd că această temă este aşteptată de cititori, logica pieţei este fără apel: ceea ce poate asigura succesul unui număr de săptămînal este o prioritate. Este limpede că în aceste condiţii logica mediatică, care îşi are raţiunile ei, ignoră raţiunea ştiinţifică, ale cărei priorităţi pot fi sensibil diferite.

Neîncrederea specialiştilor

Deposedat de monopolul aprecierii calităţii lucrărilor de cercetare, mediul ştiinţific are tendinţa, ni se pare, de a nu se încrede în mediatizarea acestor lucrări. Aşa cum anumiţi sociologi refuză să semneze contracte cu administraţiile, în numele purităţii şi al autonomiei sacre a Cercetării, recurgerea la mijloace de comunicare exterioare cîmpului ştiinţific apare unora ca o compromitere periculoasă. Acest tip de integrism ştiinţific este cu atît mai îndoielnic cu cît în ştiinţele sociale el are un aer de înrudire cu logica despotismului luminat. Oligarhia cunoaşterii nu trimite

[1] A se vedea *Le Nouvel Observateur*, nr. 1631, din 8-14 febr. 1996. Coperta poartă ca titlu «Violence. La peur à l'école. Ces profs qui résistent. Enquête–Témoignages–Propositions». O mică vinietă, supraimprimată parţial pe titlul săptămînalului, anunţă dosarul despre «Les dynasties de l'argent en France».

numai la constrîngerile reale ale unei munci dificile care cere un nivel de specializare foarte ridicat. Ea poate, de asemenea, să se analizeze în cadrul mizelor sociale ale sociologilor sau ale altor medii ştiinţifice care au interesul să se stabilizeze ca deţinători ai monopolului unei cunoaşteri specifice, ca fiind singurii capabili să îl construiască şi să îl stăpînească.

Suspiciunea al cărei obiect îl fac cercetătorii care se folosesc de multi-media nu a făcut obiectul unor anchete specifice. Noi ne sprijinim aici pe un bilanţ de aplicare a legii de orientare şi de programare (LOP) pentru cercetare şi dezvoltarea cercetării promulgată de Jean-Pierre Chevènement în 1982[1]. Această lege insista asupra misiunii pe care fiecare cercetător trebuie să o îndeplinească în materie de difuzare şi valorizare a informaţiei ştiinţifice. Această lege îşi avea originea în Bazele cercetării şi ale tehnologiei, care dezvăluiseră trei axe de reflecţie privilegiate în acest domeniu. Mai întîi fusese admis că una dintre îndatoririle cercetătorilor era de a-şi difuza rezultatele şi de a participa în mod activ la munca de informare asupra activităţilor lor. În contrapartidă, această exigenţă implica un angajament financiar al marilor organisme de cercetare care aveau ca sarcină de a asigura din bugetul lor condiţiile materiale şi umane ale acestei informări. În sfîrşit, s-a afirmat că această activitate de difuzare a rezultatelor şi de informare asupra lucrărilor de cercetare de laborator trebuie să fie reţinută în procesul de evaluare ştiinţifică a activităţii cercetătorilor şi deci să intre în calculul elementelor ce determină evoluţia carierei acestora.

Daniel Kunth, astrofizician la Institutul de Astrofizică din Paris, a fost însărcinat de Delegaţia de informare ştiinţifică şi tehnică a ministerului Cercetării şi a Spaţiului să stabilească bilanţul aplicării acestor măsuri[2]. Pentru aceasta,

[1] Legea nr. 82610 din 15 iulie 1982.

[2] Daniel Kunth, *La place du chercheur dans la vulgarisation scientifique,* DIST – Ministerul Cercetării, Paris, septembrie 1992.

D. Kunth a procedat la analiza cantitativă a fişelor de activitate pe care cercetătorii CNRS le completează în fiecare an. Cîteva discuţii semi-directive cu cercetătorii au permis un plus de analiză. „Numeroase mărturii, scrie el, subliniază faptul că cercetătorii care nu integrează popularizarea în activităţile lor de cercetare au un punct de vedere foarte critic, chiar ostil, în direcţia acelora care participă la difuzarea cunoştinţelor. Pentru unii, vulgarizarea ştiinţifică nu este privită ca o activitate nobilă. A vulgariza înseamnă a abandona limbajul de iniţiat, deci a coborî de pe piedestal”[1]. Citatul menţionat pune în evidenţă această neîncredere care însoţeşte activităţile de vulgarizare a cercetării. Se preia în mod voit o dimensiune morală pentru a condamna cercetătorul care s-ar lăsa astfel descoperit. „Dacă el vulgarizează, se spune, o face pentru că se simte prost în propria-i piele de cercetător”. Sau, şi mai mult, „pentru că este bătrîn şi nu mai are nimic de spus”. Există chiar o bănuială că se urmăreşte un interes pentru că, se spune, „dacă face asta o face pentru că se cîştigă mai mult”. Poate chiar să fie vorba de furt sau de deturnare frauduloasă, pentru că cercetătorul care participă la acest tip de activităţi „vorbeşte în locul acelora care au făcut descoperirea”. „Este o formă de deturnare a profesiei de cercetător”, se afirmă în final. În toate aceste afirmaţii, venind din partea a diferiţi cercetători, se observă că unanimitatea în favoarea valorizării ştiinţifice este departe de a fi realizată.

Regăsim această neîncredere în ancheta realizată prin chestionare şi interviuri înregistrate, în ianuarie 1967, de Luc Boltanski şi Pascale Maldidier, pe lîngă un grup de o sută de fizicieni şi o sută de biologi[2]. Excluderea simbolică, de care se plîng aceia care fac vulgarizare ştiinţifică „se exprimă printr-o multitudine de atitudini diferite, de la ironia discretă

[1] D. Kunth, *op. cit.*, p. 41.

[2] Această anchetă a fost realizată în cadrul Centrului de sociologie europeană la cererea DGRST (Delegaţia Generală de Cercetare Ştiinţifică şi Tehnică).

la dispreţul afişat, în aşa fel încît teama de a se vedea căzut în ridicol sau chiar de a-şi vedea discreditată întreaga muncă ştiinţifică îl conduce pe cercetător la practicarea unui soi de autocenzură, cu atît mai riguroasă, cu cît el este situat mai jos în ierarhia profesională". Căci neîncrederea este mult mai accentuată cînd cercetătorul ocupă o poziţie joasă în cîmpul ştiinţific.

Tăcerea, trebuie să recunoaştem politicoasă, care însoţeşte în general apariţia unui articol la una din cărţile noastre în presa de anvergură sau una din prestaţiile noastre audiovizuale, pare să trimită la acest mod de condamnare deontologică pe care o implică activitatea de cercetare semnalată sau sprijinită de mass-media. Pentru că am jucat jocul, noi credem, dimpotrivă, că o colaborare eficace cu aceste mijloace de informare este posibilă, chiar dacă anumite inconveniente nu pot fi întotdeauna evitate.

În cadrul instituţiilor ştiinţifice, atitudinea de neîncredere în privinţa presei se regăseşte în evaluarea cercetătorilor, dat fiind că aceasta este efectuată de alţi cercetători. Astfel, D. Kunth constată că „popularizarea ştiinţifică nu este luată în considerare în cariera cercetătorului de către comisiile naţionale ale organismelor de cercetare. Aici se situează decalajul cel mai important între LOP [legea de orientare şi de programare din 1982] şi realitatea faptelor"[1].

Riscurile specifice în ştiinţele sociale

Nu numai specialiştii din ştiinţele sociale îşi exprimă asemenea rezerve. Din partea sociologilor, antropologilor, istoricilor sau economiştilor am putea, la limită, să înţelegem necesitatea unei anumite prudenţe. Lucrările lor sînt orientate asupra unor subiecte care se situează în inima

[1] D. Kunth, *op. cit.*, p. 58.

controverselor şi mizelor sociale. De exemplu, asupra unui subiect ca imigraţia. A cere prudenţă şi circumspecţie este un lucru de înţeles. Explicăm mai puţin uşor reticenţele cercetătorilor aparţinînd disciplinelor prea specializate pentru ca publicul neavertizat să poată avea o opinie în opoziţie cu discursurile specialiştilor. Fiecare cetăţean practică o sociologie şi o economie „spontane", dar cu siguranţă nu fiecare cetăţean are o părere spontană despre cromodinamica cuantică sau biologia moleculară. S-ar putea admite că specialiştii din ştiinţele sociale ar fi dirijaţi de o anume prudenţă în privinţa intervenţiilor în mijloacele de comunicare care cer menajarea susceptibilităţilor, credinţelor şi poziţiilor interlocutorilor. Intrînd în cîmpul jurnalistic, cercetătorul în ştiinţe sociale se găseşte implicat în mize diferite de cele ştiinţifice. Dar faptul că reticenţele sînt la fel de vii şi în interiorul celorlalte discipline pune în evidenţă ideea că nu putem reduce la aceste motivaţii corecte şi legitime laşitatea cercetătorilor faţă de mass-media. Remarcînd faptul că refuzul nu este practica tuturor şi că unii cercetători se lasă antrenaţi de bunăvoie în exerciţiile mediatice, se poate concluziona că şi aici este important să facem analiza ţinînd cont de poziţiile ocupate în structură, pentru a putea defini mizele şi strategiile explicite sau implicite care reglează conduitele şi luările de poziţie în privinţa conduitelor.

Desigur, în domeniul ştiinţelor sociale se naşte pericolul major ca intervenţia într-un cîmp a cărui logică nu este aceea a cercetării sensului, ci aceea a pieţei, să fie purtătoare de conflicte şi poate chiar de autocenzură sau oricum să se interfereze brutal într-un demers care trebuie să-şi păstreze întreaga sa autonomie pentru a avea şansa să reuşească. Căci, într-adevăr, cum zice Gaston Bachelard, citat de Pierre Bourdieu, „nu există decît ştiinţa ascunsului". „Aceasta înseamnă, comentează Pierre Bourdieu, că momentul din care dispunem de o ştiinţă a lumii sociale, ea dezvăluie în mod inevitabil ascunsul şi mai ales ceea ce

dominanţii nu prea doresc să fie dezvăluit… Înseamnă că, şi atunci chiar cînd ea nu face decît să descrie faptele şi efectele şi să aducă la lumină unele mecanisme (ca de exemplu cele care fondează violenţa sombolică), ştiinţa exercită un efect critic. Aşadar existenţa însăşi a ştiinţei sociale este insuportabilă”[1]. Ea rămîne totodată posibilă atîta timp cît beneficiază de o autonomie importantă care-i permite să scape de cenzură şi autocenzură. Dar intervenţia specialistului în ştiinţe sociale în mijloacele de comunicare este cu atît mai riscantă, cu cît agenţii sociali despre care vorbeşte el ocupă un loc dominant în societate. Cum am putut constata, marea burghezie este de o extremă prudenţă în privinţa presei şi a televiziunii. S-a întîmplat ca persoanele cărora le cerusem o întrevedere să se asigure mai întîi că nu sîntem jurnalişti. Fapt care dezvăluie această fobie de articole sau emisiuni, necontrolată.

Unii dintre intervievaţii noştri, solicitaţi să participe la o emisiune de televiziune sau de radio despre mediul lor social au refuzat din teama de a nu fi caricaturizaţi sau ridiculizaţi. Aşa încît pare a fi legitim să ne întrebăm dacă, prin chiar faptul că lucrările noastre despre înalta societate au avut un anume ecou în presă, nu am fost determinaţi, în mod inconştient, să îndulcim demersurile de anchetă şi analizele. Reticenţa noastră de a pune întrebări vizînd în mod direct bogăţia, compoziţia şi gestiunea ei, este legată de faptul că lucrările noastre fiind comentate în numeroase jurnale, am ezitat deseori să punem întrebări susceptibile să trezească neîncrederea interlocutorilor noştri. De unde recurgerea la mijloace indirecte, la întîlniri cu informatori sau, chiar mai mult, siguranţa dată de un anonimat strict pentru a aborda acest aspect al bogăţiilor, aşa cum au decurs lucrurile în ultima noastră lucrare despre marile averi. În ceea ce priveşte subiectele socialmente arzătoare, se înţelege de la sine că publicitatea acordată lucrărilor nu ar putea să nu

[1] Pierre Bourdieu şi Hans Haacke, *op. cit.,* p. 60.

aibă efect asupra acestor lucrări. Autonomia cercetătorilor apare ca o condiţie absolută a garanţiei menţinerii unei stiinţificităţi care nu trebuie să-şi facă griji în privinţa mizelor sociale, deşi este adesea supărătoare pentru ordinea stabilită.

Categorii diferite de public

Cercetătorul care îşi prezintă lucrările într-un seminar sau colocviu stăpîneşte, *grosso modo*, compoziţia publicului, colegi şi studenţi, căruia i se adresează. Din momentul în care este vorba de articole de presă, de emisiuni radiofonice sau televizate, publicul se diversifică în mod considerabil din punctul de vedere al compoziţiei sale sociale şi demografice. Dacă cercetătorul conservă o anumită priză asupra înţelegerii discursului său pe lîngă un public format din colegi, altfel se petrec lucrurile cu acele categorii de public greu de definit din presa scrisă şi televizată. A menţine rigoarea discursului ştiinţific, obiectivitatea sa, cel puţin în forma şi tonul adoptate, este o motivaţie ce se află, poate, la originea acestui surprinzător consens asupra a ceea ce este scris sau spus, după cum am putut constata din nou din recenziile la *Grandes Fortunes*. Presa de dreapta şi cea de stînga (*Valeurs actuelles* şi *Regards*, pentru a lua ca exemplu doar cele două extreme) se pun de acord pentru a sublinia calitatea unei lucrări care afirmă că marea burghezie există ca şi clasă în sine şi prin sine, ca grup social conştient de el însuşi, de interesele sale şi solidarităţile sale. *Valeurs actuelles* conchide că burghezii sînt cei mai buni, pentru că ei ştiu să se organizeze şi pentru că ei au foarte clar conştiinţa poziţiei lor sociale. *Regards* subliniază că o asemenea cercetare pune în evidenţă realitatea claselor şi a antagonismelor în repartiţia bunurilor. Dar ne întrebăm, în faţa acestei convergenţe în interesul jurnaliştilor aparţinînd unor curente atît de diferite pentru o aceeaşi lucrare, dacă nu este vorba

pur şi simplu de o proiectare a aşteptărilor şi reprezentărilor fiecăruia într-o lucrare ce, în final, nu face decît să ofere o oglindă care convine tuturor actorilor sociali.

Temporalităţi şi stiluri dificil de împăcat

Mass-media este supusă unei temporalităţi şi unor constrîngeri stilistice care contribuie la producerea unor texte foarte diferite de acelea ieşite din cîmpul ştiinţific. Inclusiv în domeniul ştiinţelor sociale, în timp ce temele abordate sînt adesea aceleaşi. Jurnalistul lucrează pe evenimenţial şi nu pe procese de lungă durată. Logica comercială induce constrîngeri lexicale, considerînd conceptele şi jargonul ştiinţific inadaptabile. Cercetătorul are timp să-şi conducă anchetele, să aprofundeze investigaţia. Stilul are, în general, prea puţină importanţă, şi formele de publicare, rezervate colegilor, sînt puţin exigente din punctul de vedere al lizibilităţii. Sau, mai exact, cititorii de publicaţii specializate posedă coduri care le permit să decripteze textele ce rămîn sibilinice pentru marea majoritate. În plus, timpul pentru cuvînt în presa audiovizuală este scurt, deşi există din acest punct de vedere o diferenţă importantă între radio şi televiziune. Este un timp ce nu poate fi comparat cu acela de care dispune cercetătorul în seminarii.

S-ar cuveni să nuanţăm toate acestea. Cercetătorul poate de asemenea să fie prins de timp, fiind copleşit de îndatoririle didactice sau acelea de gestionare a cercetării. Colocviile tind să impună ritmuri susţinute şi să restrîngă durata intervenţiilor, care trebuie cîteodată să nu depăşească zece minute. Ceea ce este departe de seminarii, unde cercetătorul dispune de mai mult de o oră pentru a-şi prezenta lucrările.

Anumite reviste profesionale sînt exigente în privinţa stilului, deşi într-o altă manieră decît presa. Rigoarea stilului ştiinţific este chiar mai curînd antinomică cu fluiditatea şi

dezinvoltura căutată de jurnalişti. Cercetătorii şi jurnaliştii, şi chiar redactorii editurilor sau responsabilii comerciali ai aceloraşi instituţii, nu au totuşi aceleaşi constrîngeri profesionale şi lucrează în universuri total diferite.

Mass-media impune sau cel puţin incită la suprimarea nuanţelor, la vizarea esenţialului, fără a-şi acorda timpul de a dezvolta întreaga muncă de obiectivare care a permis obţinerea rezultatelor. Este una dintre temele care au fost îndelung dezvoltate şi dezbătute pe parcursul seminarului organizat de Societatea franceză de sociologie pe 15 şi 16 iunie 1995, consacrat relaţiilor dintre sociologi şi jurnalişti. Cercetătorii utilizează concepte care au raţiunea lor de a fi în logica ştiinţifică, limbajul ştiinţei făcînd apel la o anume formalizare, de altfel foarte inegală în funcţie de discipline. Dar această formalizare împrumută repede aparenţa unui jargon impenetrabil sau neatrăgător pentru neiniţiaţi şi mai cu seamă pentru directorii de redacţie şi responsabilii editurilor nespecializate. Cercetătorul este atunci îndemnat să-şi rescrie textul, să încerce să găsească un compromis, care să nu fie o compromitere, între rigoarea necesară şi accesibilitate. Exerciţiul este cu atît mai delicat cu cît timpul şi locul sînt în general luate în consideraţie. Trebuie să se scrie pe scurt, iar oral trebuie să fii concis. La radio şi încă şi mai adesea la televiziune, timpul este acordat cu economie exagerată.

Astfel, *Le Livre du Jour*, o emisiune pe France Info, realizată de Philippe Vallet, lasă aproximativ două minute autorului să-şi prezinte lucrarea. Acest exerciţiu, la o primă abordare, este neverosimil pentru cercetător. Confruntaţi cu această situaţie, am avut ocazia să experimentăm dificultatea şi de asemenea interesul lucrului cu jurnalistul. Condiţiile exerciţiului sînt date. Trebuie să le acceptăm sau să ne retragem. Dacă accepţi să joci jocul poţi beneficia de un mijloc eficace de informare a publicului larg despre existenţa unei anchete şi despre publicarea ei. Or primul obstacol la difuzarea cărţii este tăcerea. Existenţa unei cărţi

despre care presa nu vorbeşte nu va fi cunoscută decît de cîţiva specialişti, lucrînd în acelaşi sector ca şi autorul. Cu ajutorul lui Philippe Vallet, a cărui experienţă a fost de un mare folos, am observat cum se poate, în două minute, să expunem suficient din conţinutul cărţii pentru a atrage atenţia unei părţi din auditoriu. Or, acesta se compune din cîteva sute de mii de persoane: dacă dorim, desigur, să admitem că una dintre îndatoririle ştiinţifice este aceea de a valoriza, deci de a difuza rezultatele lucrărilor, a te priva de un asemenea auditoriu ar fi un nonsens, şi chiar ar încălca, din punctul nostru de vedere, deontologia meseriei noastre.

Dar înţelegem frustrarea cercetătorului obligat să se rezume, practic, la a patra copertă! Alain Accardo a analizat aceste constrîngeri de timp punînd accentul pe degradarea care, din acest punct de vedere, a fost indusă de dezvoltarea audiovizualului din mass-media. „Jurnalismul de informare a fost întotdeauna marcat de imperioasa necesitate de a merge repede, scrie el. Dar tocmai presa scrisă îşi fixase metode şi reguli de lucru (ca de exemplu pregătirea anchetelor prin studiul dosarelor, verificarea surselor sau separarea faptului şi comentariului) care vizau să garanteze pe cît posibil rigoarea şi precizia informaţiei". Dar această rigoare profesională ar fi pusă sub semnul întrebării astăzi de practici cu mult mai puţin scrupuloase ale jurnaliştilor din audiovizual[1].

A dezvolta o idee mai complexă, a prezenta şi a analiza serios datele construite cu răbdare, acestea nu sînt deloc practici compatibile cu mijloacele de informare care preferă subiectele scurte şi cărora le este totdeauna teamă să nu obosească auditorii sau telespectatorii. De unde, de asemenea, exigenţa de a folosi cuvinte simple şi structuri clare: termenii tehnici şi argumentările nuanţate sînt suprimate. «Conceptul» de emisiune televizată elimină

[1] A se vedea Alain Accardo şi alţii, *Journalistes au quotidien. Outils pour une socioanalyse des pratiques journalistiques*, Le Mascaret, Bordeaux, 1995, pp. 27-28.

aproape totdeauna conceptul. Or acesta, prin caracterul său sintetic, prin referirile sale la un sistem, exprimă într-un mod concis o mare bogăţie de sens. Dar utilizarea sa este rezervată iniţiaţilor, deci se recomandă evitarea folosirii lui, din motive de public larg.

De unde acest sentiment al aproximativului care copleşeşte cercetătorul constrîns să-şi modeleze în acest sens discursul. Chiar dacă, din dorinţă de popularizare, el acceptă să se supună acestui exerciţiu, nu poate ignora faptul că un număr dintre colegii săi, mai puţin înclinaţi către aceste concesii, vor asculta cu anume iritare aproximările şi elipsele inevitabil legate de traducerea mediatică a unei lucrări de cercetare. Dar grija legitimă de a nu vinde pe nimic caracterul ştiinţific al discursului nu trebuie să conducă la a considera jargonul sau limbajul tehnic de neevitat.

A stăpîni raportul cu mass-media

Se înţelege de la sine că a juca jocul mass-media presupune o muncă specifică, pe care am asimilat-o progresiv şi a cărei necesitate ne-a părut ineluctabilă. Fie că ne gîndim la presa scrisă, la radio sau televiziune, este indispensabil în fiecare caz să pregătim întîlnirea cu jurnalistul, şedinţa de înregistrare în studio sau aceea de pe platoul de televiziune. Nu există altă soluţie decît să-ţi fişezi munca, să-ţi pregăteşti răspunsurile la întrebările care poate nici nu vor fi puse, dar pe care te vei strădui totuşi să le ai, ceea ce este o tehnică elementară de utilizare multimedia. Este vorba de a şti ceea ce avem de spus, de a şti ceea ce credem că este important să dezvoltăm şi de a ne pregăti în consecinţă să vorbim în funcţie de locul şi de timpul de care vom dispune. Rigoarea nu este neapărat sinonimă cu ermetismul, nici accesibilitatea cu simplismul. Dar nici nu trebuie să lăsăm în voia improvizaţiei grija de a traduce în limbajul cel mai obişnuit posibil analizele complexe cărora

le-a fost supus realul. Există desigur o diminuare a informaţiei printr-o asemenea infidelitate faţă de textul original. Dar grija purtată pregătirii acestei prezentări limitează pierderile şi permite atragerea interesului auditoriului către o muncă ce-l priveşte şi care, fără acest efort, i-ar rămîne necunoscută. Pentru fiecare dintre cărţile noastre am stabilit un joc de fişe, punîndu-ne nouă înşine întrebările la care ne-am gîndit că va trebui să răspundem, şi completînd acest exerciţiu, mai tîrziu, în dimensiune reală, în funcţie de întrebările efectiv puse. Răspunsurile la aceste întrebări figurează aşadar pe aceste fişe, pe care le revedem înaintea fiecărui interviu sau înaintea participării la o emisiune. În realitate, dacă jurnaliştii sînt avizi de direct şi de spontan, ei sînt satisfăcuţi de o spontaneitate eficace, care a preluat mijloacele eficacităţii printr-o pregătire minuţioasă, păstrînd totodată aspectul natural al răspunsurilor. Această pregătire, adaptată de fiecare dată în funcţie de interlocutor, de ziar sau de postul de radio sau televiziune, creează o relaţie pozitivă între cercetător şi jurnalişti, căci aceştia apreciază bunăvoinţa în comunicare, cu atît mai mult cu cît ei lucrează aproape întotdeauna în sistem de urgenţă.

Pregătirea pentru aceste cercetări asupra înaltei societăţi era indispensabilă, căci acestea suscită un viu interes şi reacţii deloc mai prejos. Obiectivitatea este dificilă în acest context, fie că atitudinea este ostilă, ironică sau una de fascinaţie. Jurnalistul, chiar dacă îşi îndeplineşte bine rolul de mediator, de persoană de legătură între cercetător şi public, abordează întrevederea cu propriile lui elemente de cunoaştere a subiectului şi cu propriile lui reprezentări. Este deci vorba de un fel de negociere, care are loc între specialistul în informaţie şi cercetător, legată de conţinutul şi tonul a ceea ce ar putea fi scris sau difuzat. Experienţa noastră legată de studiul asupra vînătorii cu gonaci este bogată în învăţăminte din acest punct de vedere, această practică fiind totodată emblematică şi destul de puţin cunoscută, cu excepţia populaţiei rurale din regiunile

corespunzătoare. Ea permite o seamă de proiecţii fantasmatice legate de reprezentările înaltei societăţi pe care clasele mijlocii sau populare pot să le formeze. Jurnaliştii nu sînt scutiţi şi astfel s-a întîmplat să avem emoţii în privinţa modului în care urmau să se încheie reportajele unor jurnalişti pe care îi adusesem pe teren şi care ne făcuseră cunoscute *a priori* concepţiile lor foarte negative. Nu este suficient să pregăteşti cu grijă interviurile şi să reflectezi dinainte la răspunsuri şi la temele pe care doreşti să le abordezi. Trebuie, de asemenea, să tratăm cu jurnalistul, în momentul stabilirii contactului, chestiunea conţinutului articolului sau a emisiunii sale, fiind subînţeles că dacă este liber să-l conceapă aşa cum doreşte el, participarea cercetătorului rămîne suspendată la un acord minimal cu proiectul jurnalistic. În situaţia vînătorii cu gonaci, noi am fost nevoiţi să discutăm mult, cîteodată, pentru a pregăti un jurnalist să nu vadă pe teren numai ceea ce dorea el să vadă, adică o practică străveche, rezervată unei noblilimi poate bogate, dar, în orice caz, inactuale, oarecum ridicolă în ataşamentul său pentru un anume fel de ceremonie perimată. Reportajul neputîndu-se realiza decît într-un singur loc şi într-un singur echipaj, a trebuit mai întîi să se stabilească diversitatea practicii şi a mediilor sociale implicate, expunînd anumite rezultate ale anchetei noastre. Apoi, o singură zi pe teren nefiind suficientă pentru a înţelege complexitatea evenimentelor la care se asista, era necesar să pregătim jurnalistul să vadă mai mult decît ceea ce ar fi putut percepe, nefiind informat sau iniţiat. Ajunşi pe teren, ne-am străduit să-i prezentăm participanţi, suficient de diferiţi unii de alţii, pentru a reflecta diversitatea socială a vînătorilor şi a însoţitorilor.

Este important să se precizeze înainte de emisiune, reportaj sau interviu, condiţiile în care urmează să se deruleze acest protocol de anchetă al jurnalistului şi cum înţelege el în cele din urmă să restituie spusele cercetătorului. Astfel, trebuie cunoscută durata unei emisiuni

sau lungimea unui articol înainte de a acorda un interviu. E mai bine să ştii înainte de a ajunge în studio că Philippe Vallet, pentru emisiunea *Le livre du jour,* nu-ţi poate acorda decît două minute de emisie. Rămîne ca cercetătorul fie să refuze, fie să pregătească această intervenţie şi să comunice esenţialul din ceea ce ar dori să spună. Dacă timpul repartizat este scurt şi dacă emisiunea este înregistrată, este bine să se vorbească concis, ca în situaţiile create de emisiunile în direct. Se evită astfel montajele hazardate care, selecţionînd textele înregistrate, riscă întotdeauna să deformeze spusele. Dar condiţiile trebuie să fie precizate *a priori*: cercetătorul trebuie să ştie cine va fi pe platoul de televiziune şi chiar cum vor fi aşezaţi participanţii, dacă vor fi plasaţi la o masă sau nu. Într-un seminar avem dreptul la eroare, putem reveni, modifica, improviza. Presa scrisă, şi încă şi mai mult presa audio-vizuală sau magazinele televizate ţin de o altă temporalitate, în care neprevăzutul nu trebuie să survină, în care totul este lucrat înainte de realizare, aşa fel încît să dea sentimentul unei improvizaţii fericite şi sigure de ea. Nimeni nu-şi priveşte notele căci toată lumea le are în cap.

Totuşi, efortul de dialog cu jurnalistul, prealabil muncii de îndeplinit în comun, nu este suficient. Fie că s-a trimis o echipă pe terenul de cercetare sau că este vorba de un simplu interviu realizat la sediul ziarului, este mai prudent să cerem să recitim sau să ascultăm sau să vedem emisiunile montate. Astfel s-ar putea evita inconvenientele care sînt foarte dezagreabile, chiar supărătoare în cursul unei anchete sau într-o muncă de teren. Astfel, reportajul despre o zi de vînătoare cu gonaci apărut într-o publicaţie lunară, după ce am însoţit jurnalistul întreaga zi şi după ce el a părut încîntat de descoperirea unei practici pe care o ignora, a fost pe punctul să ne anuleze un contact preţios cu un mare echipaj. Jurnalistul adoptase un ton sarcastic şi batjocoritor la adresa conducătorului echipajului, atribuindu-i vorbe şi atitudini care nu-i erau de altfel proprii. Ironia nu este deloc

un bun mijloc de a-ţi expune observaţiile asupra lumii sociale, ca şi căutarea senzaţionalului, forme de restituire a observaţiilor foarte diferite de distanţarea ştiinţifică. Acest reportaj ne-a pus unele probleme de relaţie cu o parte din subiecţii studiului nostru de teren, pe care continuam să îl desfăşurăm. A evita acest gen de păţanie presupune a face acceptat un oarecare drept de a consulta ceea ce va fi publicat sau difuzat. Dacă acest lucru se obţine destul de uşor în cazul interviurilor, situaţia este mai delicată pentru reportaje. În privinţa emisiunilor audiovizuale este imposibil să asculţi montajul unei emisiuni de radio înaintea difuzării sale. Se înţelege, acest lucru este de asemenea imposibil în cazul emisiunilor în direct, adică aproape toate emisiunile de televiziune, care atunci cînd nu sînt realizate în direct sînt înregistrate în condiţii de direct, în timpul fizic al emisiunii şi fără nici un montaj *a posteriori*. Atunci este mai important ca niciodată să fii vigilent în privinţa condiţiilor definite în comun acord cu responsabilul de emisiune.

Valorizarea ca etapă ultimă a cercetării

Cercetătorul care doreşte să acorde muncii sale o audienţă care depăşeşte cercul strîmt al specialiştilor trebuie deci să considere faza de comunicare şi de difuzare a rezultatelor ca o etapă specifică cercetării. În cercetarea sociologică există, în amonte, o fază de elaborare, de punere la punct a unei problematici şi a unui plan de anchetă. Dar există, de asemenea, în aval, această fază de vulgarizare-valorizare, pe care putem refuza să ne-o asumăm, dar care ne pare a fi o etapă necesară pentru munca sociologică dusă la capăt. După ce interogase mai mulţi cercetători, printre care noi înşine, Anita Castiel scria, în *Le Journal du CNRS,* că mediatizarea „presupune reflectare asupra originilor şi consecinţelor acestui act, înseamnă a adapta mesajul pentru mass-media, a prelucra limba şi textul scris, a pregăti

interviurile, a stabili o relaţie de respect mutual cu jurnalistul”[1]. În caz extrem, dialogul cu persoane din afara lumii cercetării sau pur şi simplu aparţinînd unei alte discipline ar fi fără îndoială în destule cazuri un exerciţiu salutar: comunicarea ştiinţifică pune cîteva probleme şi a ameliora claritatea şi concizia, inclusiv în cadrul colocviilor şi seminariilor, ar fi un lucru de dorit. Munca în colaborare cu presa este, din această perspectivă, un excelent exerciţiu, chiar dacă trebuie să ne ferim să cădem în excese inverse, ale aproximării şi impreciziei.

Totodată, cercetătorul nu-şi aparţine sieşi în acest exerciţiu dificil şi pentru care este puţin pregătit. Instituţiile cărora le aparţine, dintre care CNRS, dispun de servicii de presă şi de comunicare ce pot aduce ajutoare preţioase. Am menţionat deja CNRS-ul, care publică un bilunar, *CNRS Info*, destinat cîtorva mii de jurnalişti şi care prezintă, de la crearea sa în 1980, rezultatele cercetării efectuate în cadrul instituţiei. Domeniile cele mai variate sînt deci acoperite. Este însă vorba de o situaţie recentă. „În 1969, scrie D. Bougnoux, reuniţi în colocviul de la Nisa, jurnaliştii cereau instituţiilor de cercetare crearea de servicii de presă, confruntîndu-se peste tot cu lipsa de informaţie, cu reticenţa cercetătorului puţin doritor să coopereze cu organele de informare sau de vulgarizare a lucrărilor lor, cu neîncrederea şi cu compartimentarea strictă a genurilor”[2].

Administraţia CNRS-ului este conştientă de avantaje pentru că organizează astăzi, în cadrul formării continue, stagii consacrate muncii de valorizare a cercetării în colaborare cu presa. Unul dintre aceste stagii, la care am participat, era intitulat «A fi intervievat la televiziune». Organizat de serviciul de formare al sectorului Paris A al CNRS, la iniţiativa responsabililor de comunicare ai institutului nostru, IRESCO, acest stagiu s-a ţinut în

[1] Anita Castiel, „Sciences et médias: savoirs et savoir-faire”, *Le Journal du CNRS*, martie 1995.
[2] D. Bougnoux, *op. cit.*

decembrie 1995 la CFPJ (Centru de Formare şi Perfecţionare a Jurnaliştilor) sub auspiciile Centrului de informare asupra mass-media. Reunind şase participanţi, perioada de stagiu a fost consacrată unei reflecţii asupra rolului presei în valorizarea muncii ştiinţifice, sfaturilor şi metodelor de prezentare şi expunere a lucrărilor şi exerciţiilor practice, cu şedinţe de critică colective avînd ca subiect prestaţiile diferiţilor participanţi la stagiu filmate pe video. Cea mai preţioasă lecţie a fost, fără îndoială, aceea că întreaga comunicare audiovizuală este o muncă reală care cere o iniţiere, o ucenicie privind tehnicile şi modalităţile de realizare. Nu putem spera să utilizăm în manieră satisfăcătoare o asemenea tehnologie fără să-i consacrăm ceva eforturi. Microinformatica a invadat birourile şi mulţi s-au străduit să-şi însuşească toate cunoştinţele necesare. Rămîne să se procedeze la fel pentru mijloacele de comunicare în masă, pentru ca acestea să fie utilizate la nivel performant cu tot ceea ce pot ele oferi.

Dar numeroşi cercetători, cînd le vorbim de munca specifică pe care o efectuăm în direcţia multimedia, reacţionează în mod negativ. Ei lasă să se înţeleagă că reprezentînd ştiinţa, se situează deasupra tehnicilor de comunicare. Ei reprezintă cuvîntul savant, autorizat prin definiţie, care se impune de drept fără a se conforma constrîngerilor contextului în care este exprimat. Ne pare, dimpotrivă, că un efort al cercetătorilor, susţinuţi de instituţiile lor, pentru a îmbunătăţi propriile prestaţii în lumea multimedia, ar fi maniera cea mai eficace de a contrabalansa puterea exorbitantă a acestui univers. Contra-greutatea cercetătorilor faţă de multimedia ar putea să instaleze relaţii mai bune, sprijinindu-se pe un respect reciproc. În sens invers, se poate gîndi că efortul de claritate şi de organizare a discursului, produs pentru mass-media, nu ar putea decît să aibă efecte pozitive asupra conţinutului prestărilor orale interne cîmpului ştiinţific, în seminarii şi colocvii.

Căci mass-media a devenit de neocolit. În sociologie, ca şi în alte discipline, presa are nevoie de informaţii şi de date. Cercetătorii sînt o sursă sigură pentru jurnalist. Acesta trebuie însă să caute interlocutori pregătiţi să colaboreze, în cadrul unui schimb care este departe de a fi unilateral. Dacă admitem că sociologia, ca şi cea mai mare parte dintre ştiinţele sociale, îşi trage o parte din justificare din difuzarea rezultatelor sale, este limpede că trecerea prin mass-media este un element în mod strategic decisiv în direcţia valorizării. Cum să faci cunoscută munca de cercetare unui public larg fără ajutorul presei? Se pune problema de a susţine publicarea lucrărilor în librărie prin articole şi interviuri. Dar se poate pune şi problema de a face cunoscute publicului cîteva date şi analize care nu fac obiectul, pe de altă parte, al unei publicaţii în afara revistelor specializate. Astfel anchetele din cadrul INSEE pot găsi un larg ecou prin semnalarea lor în presă.

Este aşadar de bonton, în mediul ştiinţific, să arăţi o mare neîncredere în privinţa multimedia şi să o suspectezi, în mod sistematic, de dorinţă de manipulare. Fără îndoială, cîteva experienţe negative au reuşit în unele locuri şi privinţe să lase cîteva amintiri urîte. Dar o analiză serioasă a prestaţiilor divulgate în această direcţie nu ar trebui să constituie un blocaj într-o serie de deficienţe pe care s-a întîmplat ca oamenii de ştiinţă înşişi să le arate în anumite circumstanţe şi care pot oricînd să fie incluse într-un bilanţ negativ.

Aceasta este, în cele din urmă, concluzia: contează, înainte de toate, să controlăm regulile genului. Este poate deplorabil că televiziunea funcţionează cum funcţionează, cu audienţa ca linie conductoare în permanenţă. Dar pentru aceasta nu ne putem priva de un asemenea instrument de valorizare a cercetării şi face mofturi în cazul acelor instrumente de difuzare a căror experienţă îşi face imediat simţită puterea: este adevărat că succesul mediatic nu depinde mai întîi de calitatea lucrărilor prezentate, ci de

abilitatea celor care le prezintă. Din punctul nostru de vedere, este important să găsim mijloacele de comunicare cu profesioniştii mass-media, astfel încît să se poată dezvolta uşor, în mod eficient, o colaborare fructuoasă. Dacă e să judecăm aceste lucruri prin polemica pe care P. Bourdieu şi D. Schneidermann au dezvoltat-o în privinţa emisiunii de la Cinquième, «Arrêt sur image», care tinde să antreneze o privire (auto)critică asupra televiziunii însăşi, nu este uşor[1].

4. PROFILUL CERCETĂTORULUI MEDIATIC

Nu toţi cercetătorii sînt în mod egal interesaţi de mijloacele de difuzare a studiilor lor oferite de către presa scrisă şi audiovizuală.

Mai întîi, pentru că aceste mijloace sînt diverse. Între o intervenţie scrisă în *Le Monde diplomatique,* participarea la *Cercle de minuit,* un interviu de cîteva secunde într-un jurnal televizat şi multe alte cazuri de imagine, există o foarte mare varietate de situaţii şi condiţii pe care termenul generic de mass-media le şterge din nefericire. Dar şi ancheta lui Luc Boltanski şi Pascale Maldidier, cea a lui Daniel Kunth sau experienţa noastră personală tind să arate că acest domeniu cere totul sau nimic. Logica concurenţială a mass-media are ca efect faptul că o lungă dezbatere publicată în *Libération* va avea ecouri în *Le Monde* sau *Le Nouvel Observateur*, precum şi în presa audiovizuală. Aptitudinea dobîndită şi cizelată de a interveni în mass-media induce un angrenaj în care anumiţi cercetători se

[1] Pierre Bourdieu, «La télévision peut-elle critiquer la télévison? Analyse d'un passage à l'antenne», *Le monde diplomatique,* nr. 505, aprilie 1996 şi Daniel Schneidermann, «La télévision peut-elle critiquer la télévison? Réponse à Pierre Bourdieu», *Le monde diplomatique*, nr. 506, mai 1996. D. Schneidermann este producătorul acestei emisiuni.

găsesc prinşi, în vreme ce alţii rămîn în mod sistematic deoparte.

Dar, desigur, raportul cercetătorilor cu mass-media este supradeterminat de obiectele studiului lor, de locul ocupat în cîmpul ştiinţific şi de biografiile personale acumulate în aceşti ani în cursul cărora se formează personalitatea socială prin structurarea habitusului.

Diferenţierea după disciplină

Daniel Kunth a studiat fişele de activitate ale cercetătorilor pentru anul 1989 în vederea unei analize statistice privind participarea la activităţi de vulgarizare. Aceste fişe, completate la fiecare doi ani de un raport de activitate mai dezvoltat şi sub formă redactată, sînt o obligaţie statutară şi pot fi considerate complete. *A priori* omiterile trebuie să fie rare, iar fenomenele de autocenzură excepţionale: fiecare cercetător are interesul să-şi pună în valoare toate activităţile ce intră în definiţia statutară a muncii sale. D. Kunth defineşte această «vulgarizare» ca „difuzarea culturii ştiinţifice şi tehnice", cercetătorul adresîndu-se „marelui public şi tinerilor"[1]. Fişele de activitate o dată analizate au relevat că 22% dintre cercetători, din toate departamentele, au participat pe parcursul unui an la cel puţin o acţiune de vulgarizare. Dar acest procent variază de la un departament la altul, pentru că el atinge 47% în acela al ştiinţelor despre om şi societate, în timp ce în chimie procentul este doar de 11%.

Repartiţia cercetătorilor şi importanţa activităţii de vulgarizare după departamentele ştiinţifice

[1] D. Kuth, *op. cit.*, p. 15.

Departamente ştiinţifice	Repartiţia cercetătorilor între departamente	% dintre cercetători au participat la acţiuni de popularizare
Ştiinţe despre viaţă	26	16
Ştiinţe despre om şi societate	19	47
Chimie	18	11
Matematică. Fizică	14	16
Fizică tehnologică	10	17
Pământ, Ocean, Atmosferă, Spaţiu	9	32
Fizica nucleară şi a particulelor	4	14
Total	100	22

Sursă: D. Kunth, *op.cit.*

anexă tabel + corp mic Repartiţia cercetătorilor pe departamente mari a fost calculată în cifre complete. Dimpotrivă, procentul de participare la activităţile de difuzare a fost calculat pentru un eşantion reprezentînd 20 % dintre cercetători, eşantion a cărui repartiţie pe departamente mari este foarte aproape de repartiţia reală a ansamblului cercetătorilor. Cifrele se citesc astfel: 19% dintre cercetători sînt afectaţi departamentului Ştiinţe ale omului şi societăţii; dintre ei, 47 % au participat la acţiuni de popularizare. anexă tabel + corp mic

Un singur alt departament se situează deasupra mediei, este vorba de departamentul «Pământ, Ocean, Atmosferă, Spaţiu». Se constată deci că acestea sînt cele două departamente care reunesc disciplinele asupra cărora se îndreaptă acum cele mai multe dintre întrebările cu mare impact mediatic şi care suscită în cazul cercetătorilor cea

mai accentuată înclinaţie în a difuza rezultatul lucrărilor lor. Aşadar, ştiinţele sociale şi disciplinele orientate către problemele ecologice[1]. Structura socială a societăţii franceze trebuie să fie luată în calcul căci ea a evoluat în ultimele decenii în beneficiul profesiunilor intelectuale în mod particular interesate de ştiinţele umane[2]. Bineînţeles, această înclinaţie de a interveni în mass-media datorează mult solicitărilor jurnaliştilor. În 1967, 36% dintre cei aproximativ 200 de fizicieni şi biologi interogaţi de L. Boltanski şi P. Maldidier declară că au efectuat acţiuni de popularizare.

Analiza ar trebui să fie nuanţată luînd în calcul compoziţia detaliată a departamentelor: fizica nucleară, ale cărei cercetări privesc direct dezbaterea ecologică, este localizată în principal în IN2P3 (Institutul Naţional de fizică nucleară şi de fizică a particulelor), instituţie a cărei reputaţie este aceea de a nu consacra decît puţin efort difuzării rezultatelor pe lîngă un public larg. La fel, şi departamentul de ştiinţe ale vieţii pare puţin preocupat de vulgarizare. D. Kunth estimează că faptul ar fi datorat concurenţei Institutului Pasteur şi Inserm-ului[3] în privinţa

[1] CNRS număra, în 1992, 11197 de cercetători, de discipline diferite. Această cifră reprezenta 43,6% din efectivele globale care cuprindeau mai mult de 50% din ITA – ingineri, tehnicieni şi personal administrativ – care nu trebuie să furnizeze administraţiei aceste documente justificative ale activităţii, aceasta fiind controlată de directori de unităţi. Cercetătorii sînt repartizaţi într-un număr de cincizeci de discipline, care sînt la rîndul lor regrupate în şapte departamente, printre care acela al ştiinţelor omului şi societăţii, unde figurează şi sociologia. Acest departament este al doilea ca importanţă din perspectiva efectivului de cercetători.

[2] Vezi Christian de Montlibert, «La profesionalisation de la sociologie et ses limites», *Revne française de sociologie,* 23(1) 1982, pp. 37-53.

[3] INSERM – Institutul Naţional de sănătate şi cercetare medicală (*n. trad.*)

subiectelor extrem de actuale. Pare deci că nu este posibil să deducem în mod direct, din intensitatea cu care mijloacele de informare tratează o problemă, care este frecvenţa cu care cercetătorii implicaţi ar interveni în mass-media: factorii instituţionali au în asemenea situaţii ceva de spus. Dar aici trebuie să fim prudenţi în cazul lipsei unei investigaţii mai aprofundate. Nu se poate decide în privinţa succesiunii determinărilor fără elemente complementare: faptul că ştiinţele omului şi ale societăţii furnizează cea mai mare parte a contingentelor de cercetători care intervin în mijloacele de informare poate desigur să însemne că aceştia sînt mai solicitaţi de jurnalişti decît ceilalţi. Aceasta poate însă să însemne şi că legitimitatea lor profesională, că derularea carierelor lor trece printr-o recunoaştere mai largă decît aceea a celorlalţi asemenea lor. Ca şi în alte multe situaţii, este probabil că faptele constatate şi evaluate trimit la interferarea intereselor şi mizelor din cele două cîmpuri, cîmpul ştiinţific şi cel jurnalistic.

Cercetătorii din ştiinţele umane şi jurnaliştii pot valoriza poziţiile pe care le ocupă în cîmpurile lor utilizînd resursele interlocutorilor lor – date şi analize pe de o parte, suporturi editoriale pe de altă parte. Interesul bine înţeles al unora şi al altora poate astfel să conducă la o ofertă de vulgarizare care, ca orice ofertă, tinde să organizeze cererea, cu condiţia ca ea să găsească un minimum de ecou în cadrul depoziţiilor şi aşteptărilor agenţilor sociali.

Această ultimă condiţie explică faptul că anumite discipline, totuşi bogate în informaţii legate de problemele esenţiale, de ordin practic, moral sau metafizic, nu sînt prea des solicitate prin persoana cercetătorilor. Astfel, problemele de energie nucleară, deja pe larg prelucrate în momentul anchetei, nu par să fi avut ca efect declanşarea unei prezenţe semnificative a specialiştilor în mass-media. Ar trebui să admitem că, fără dispoziţiile intelectuale necesare, marele public nu este pregătit să primească un discurs cîtuşi de puţin tehnic legat de aceste probleme complexe?

Dimpotrivă, exemplul astrofizicii, disciplină ale cărei concepte şi metode sînt puţin accesibile publicului larg, arată că oferta poate dezvălui o cerere cînd ia în calcul condiţiile posibilităţii de receptare. Anumiţi factori, precum personalitatea foarte mediatizată a lui Hubert Reeves, tratarea posibilă şi eficace a informaţiei prin mijloace audiovizuale, au reuşit să funcţioneze. Totuşi, potenţiala complexitate a unui anume sector de cercetare nu poate ea singură să răspundă de prezenţa sau nu a unui demers de vulgarizare**.**

Cine sînt cercetătorii care intervin în mass-media?

Ar fi util de cunoscut, pe discipline, cum caracteristicile cercetătorilor apar ca legate de practicile de vulgarizare. Din acest punct de vedere, ancheta lui D. Kunth nu dă decît cîteva indicaţii. Activitatea de vulgarizare nu pare să poată fi asociată în mod semnificativ vîrstei sau gradului cercetătorilor, aceste două dimensiuni fiind de altfel înlănţuite. După ancheta lui L. Boltanski şi a lui P. Maldidier, există, dimpotrivă, o puternică legătură între specialiştii cei mai recunoscuţi şi cei mai calificaţi şi acţiunile de vulgarizare. Pe măsură ce avansăm în ierarhia ştiinţifică se înmulţeşte numărul acţiunilor de popularizare, variabila de vîrstă fiind izolată. „Astfel, creşterea practicii de popularizare pe măsură ce ne ridicăm în ierarhia profesională, departe de a constitui un comportament izolat, nu este poate, decît un indicator, printre altele, al gradului de exoterism atins de un specialist care poate să se exprime prin intermediul unei întregi constelaţii de activităţi heteroclite în aparenţă, de ordin administrativ, politic, economic, jurnalistic sau pur şi simplu monden”[1]. Ceea ce corespunde mai bine experienţei noastre profesionale, căci lucrările

[1] L. Boltanski şi P. Maldidier, *op. cit.*, p. 109.

noastre au început să cunoască un oarecare ecou în presă după vîrsta de 40 de ani. Ni se pare că motivele nu sînt atît legate de obiectele cercetărilor noastre, care se axau atunci pe oraş şi inegalităţile sale – de la structura socială a populaţiei din HLM-urile din Paris la inegalităţile de dotare între cartierele burgheze şi cartierele populare – cît de faptul că, cercetători fără statut pînă în 1978, salariaţi într-o asociaţie guvernată de legea din 1901, nu reuşeam, din lipsă de timp, să ne preocupăm de calitatea scriiturii şi de prezentarea rezultatelor. Pentru gestionarii cercetării incitative cu care derulam contractele, rezultatele brute ale cercetărilor noastre erau suficiente. În plus, necesitatea imperativă de a evita orice ruptură în această goană neîncetată după credite, pentru că salariile noastre depindeau de aceasta, nu ne permitea să lucrăm textele în vederea unei reale publicări. Mai bine spus, în primii noştri ani în cercetare, motivaţia unei colaborări cu media era absentă, atît eram de preocupaţi să producem datele şi analizele lor aşteptate de administraţia comanditară. Totuşi, ancheta statistică care compara structurile socio-profesionale ale populaţiei din Paris cu acelea, separat, ale locuitorilor ansamblurilor de locuinţe HLM era în mod potenţial un subiect care ar fi putut să reţină atenţia presei. Segregarea spaţială se reproduce în inima spaţiului social, în funcţie de localizări, anumite HLM-uri din cartierele centrale şi burgheze nu adăpostesc nici o familie de muncitori sau oricum modestă, în timp ce vechile clădiri HBM (HLM-urile dinainte de război) lipsite de confort şi localizate la periferia Parisului, adăpostesc cvasi-exclusiv familii sărace şi numeroase, adesea de imigranţi. Acesta este în sine un subiect bun pentru presă.

Ar fi instructiv să reconstituim cîteva cariere utilizînd chiar aceste fişe de activitate şi variind grupurile de cercetători pentru a controla efectele contextelor fiecărei perioade. Se pun astfel în relaţie practicile (sau absenţa lor) cu fazele din viaţa cercetătorilor. Se creează aşadar

posibilitatea de a verifica ipoteza emisă în legătură cu caracterul ireversibil al demersului vulgarizare-valorizare. Se pare, într-adevăr, că dincolo de raţiunile specifice cîmpului ştiinţific şi cîmpului mediatic, interesul unor asemenea practici, din punct de vedere atît obiectiv cît şi subiectiv, împiedică orice întoarcere la blocajul pe izolarea cercetătorului în universul său profesional închis. Un asemenea demers permite măsurarea utilităţii sociale a practicii sale profesionale.

Pentru a înţelege mai bine determinările angajării cercetătorilor în practicile de valorizare mediatică a activităţii lor ar fi necesară analiza traiectoriilor lor, de la originile sociale pînă la peripeţiile carierelor lor, trecînd prin evoluţia lor şcolară. Studii la Paris, un capital familial şi social important, mai cu seamă în universul multimedia, sînt atuuri decisive. Ca orice grup profesional, acela al cercetătorilor ascunde o anumită eterogenitate. Ea este cu atît mai accentuată în cazul lor cu cît recrutarea este mai diversificată: selecţia în cadrul sistemului şcolar şi universitar are desigur o dimensiune socială, dar chiar logica sa implică posibilitatea unor reuşite improbabile statistic, dar cu atît mai numeroase totuşi în cîmpul de cercetare cu cît carierele, din punctul de vedere al puterii şi cîştigului economic, sînt aici foarte limitate. Se poate emite ipoteza că atitudinile, în faţa efectelor de notorietate induse de prezentările mediatice, sînt substanţial variabile de la un cercetător la altul[1]. După ancheta lui L. Boltanski şi P. Maldidier, „printre cercetătorii confirmaţi, rolul celor care s-au ocupat de vulgarizare este cu atît mai puternic cu cît originea lor socială este mai puternică pentru că el trece (în colegiul A) de la procentul de 50 %, pentru cei care sînt originari din clasele populare, la 60 % pentru cei care sînt

[1] Sabine Rybac şi Hugues Olivier pregătesc în prezent teze despre acest subiect. Îi mulţumim mult lui Hugues Olivier pentru remarcile şi criticile sale la prima versiune a acestui text.

originari din clasele mijlocii şi la 70 % pentru cei care sînt proveniţi din clasele superioare”[1].

Caracteristicile cercetătorilor, în domeniul valorizării cercetării, nu capătă sens decît raportate la acelea ale jurnaliştilor sau editorilor. Şi într-adevăr în întîlnirea dintre aceste două populaţii, dar de asemenea şi în neintersectare, în multe dintre cazuri, se joacă posibilitatea sau nonposibilitatea intervenţiei unui cercetător sau a altuia în procesele de valorizare a cercetării.

Din partea jurnaliştilor, există o Asociaţie a jurnaliştilor specialişti ştiinţifici ai presei de informare (AJSPI) care şi-a sărbătorit a patruzecea aniversare în 1995 şi care are un număr de peste 200 de membri. Această aniversare a oferit ocazia organizării unui colocviu, ce s-a ţinut în Cetatea Ştiinţei şi Industriei, al cărui titlu – «Cercetători/jurnalişti: cine manipulează pe cine?» – demonstrează că valorizarea cercetării prin mediatizarea jurnalistică nu este lipsită de probleme. Cine sînt aceşti jurnalişti, care le-au fost itinerariile şcolare şi sociale care i-au condus către această poziţie anume în cîmpul jurnalistic? Această poziţie în acest cîmp se cere a fi analizată judicios: în ce măsură este ea dominată în raport cu alte specializări, precum jurnalismul politic, naţional sau internaţional sau chiar marele reportaj? În ce măsură temele tratate şi tonalitatea articolelor pot avea o influenţă asupra poziţiei în cîmp, folosindu-se de notorietatea savanţilor solicitaţi?

Jurnaliştii sînt aceia care, decişi să vorbească despre o lucrare sau să o condamne la tăcere, o fac să existe sau nu pentru un număr de cititori potenţiali, care nu vor fi informaţi de existenţa lucrării decît prin presă sau printr-o emisiune de radio sau de televiziune. Cîmpul mediatic este puternic concurenţial prin funcţionarea sa internă. Un săptămînal urmăreşte cu mare grijă sumarele presei concurente, iar canalele de televiziune se spionează cu

[1] L. Boltanski şi P. Maldidier, *op. cit.*, p. 113.

scrupulozitate. Dînd, în aceeaşi săptămînă, două interviuri la două săptămînale, ni s-a reproşat faptul că am ţinut acelaşi discurs în cele două situaţii. Ceea ce era desigur destul de paradoxal, căci această supraveghere încrucişată a mass-media duce de fapt la o anumită uniformizare în privinţa conţinutului. Putem considera deci că jurnaliştii dispun de o putere extraordinară, hotărînd astfel viaţa sau moartea mediatică a unei anumite lucrări ştiinţifice. Oricum, acesta este modul în care o seamă de cercetători resimt puterea presei, cu atît mai puternic, cu cît în acest mod instanţele oficiale sau oficioase sînt cele care, trebuind să aprecieze calitatea lucrărilor din punct de vedere al instituţiei şi al ansamblului de profesionişti ai cercetării, se găsesc astfel scoase în afara jocului. Presa scrisă şi audiovizualul au puterea de a scurtcircuita comisiile CNRS şi comitetele de lectură ale revistelor şi colecţiilor pentru a face să apară o anume lucrare în faţa ochilor unui public vast sau pentru a o face să dispară pentru totdeauna. O asemenea putere poate avea efecte primejdioase în cîmpul ştiinţific.

5. EFECTELE PRIMEJDIOASE ALE MEDIATIZĂRII

Cercetătorul are tot interesul să fie în măsură să controleze modalităţile de comunicare a rezultatelor cercetărilor sale. Căci, între presă, mai cu seamă televiziune, şi producătorii intelectuali tinde să se instaureze un raport de forţă. În procesele de mediatizare ştiinţifică apar două obstacole principale şi opuse. Seducţia notorietăţii, sau cel puţin a căutării sale prin intermediul presei, poate conduce cercetătorul în situaţia de a se complace într-un nou statut de personaj mediatic, petrecîndu-şi o parte importantă de timp în redacţii sau pe platourile de televiziune. Invers, un simţ acut al îndatoririlor esenţiale ale cercetătorului pot să-l conducă către o fugă sistematică de mijloacele de

comunicare şi la o blocare în turnul de fildeş şi calmul laboratoarelor, departe de agitaţiile considerate sterile din jurnale şi studiouri. Prin practica noastră, noi încercăm să evităm aceste două obstacole. Ceea ce ne este facilitat de uitarea în care picăm la capătul cîtorva săptămîni după solicitările multiple care urmează apariţiei unei cărţi. O dată stinse proiectoarele, nu rămîne decît să te repui pe lucru. Dar într-adevăr, după părerea noastră, valorizarea cercetării este o parte importantă, decisivă chiar, a muncii de cercetare.

Viciul mediatic în efortul de comunicare

Dezvoltarea mijloacelor de comunicare în masă şi în mod special a televiziunii şi impactului acesteia au condus la apariţia unei noi specii de intelectuali, intelectualul mediatic. Răsunetul mesajului este pentru ei cel mai important, mai important chiar decît munca perseverentă de construcţie a datelor, interpretarea lor şi confruntarea cu critica colegilor de aceeaşi specialitate. În domeniul editorial, această căutare a succesului de librărie a dat naştere la eseistică, gen foarte productiv, în interiorul căruia concurenţa este de altfel feroce.

Sociologia pare relativ puţin contaminată de acest fenomen, care pare să fi atins mult mai mult filosofia şi chiar economia şi ştiinţele politice. Una dintre manifestările esenţiale ale acestui viciu rezidă în competenţa considerată universală a intelectualului. Scriind cu succes pe o temă sau alta, se presupune că poate avea o părere autorizată în privinţa oricărui subiect de dezbatere liberă televizată. Este adevărat că jurnaliştii înşişi nu-şi fac totdeauna prea multe iluzii, dar unele nume şi anumite abilităţi de a face figură bună pe platou le asigură lor un minimum sau mai curînd un maximum de audienţă şi acesta este faptul care trebuie luat în calcul.

Atracţia pentru acest tip de practică poate, fără îndoială, să se exercite mai întîi asupra agenţilor marginali cîmpului, aceia care nu sînt siguri de poziţia lor în sînul cîmpului. „Influenţa cîmpului jurnalistic asupra cîmpurilor de producţie intelectuală (în materie de filosofie şi de ştiinţe sociale mai cu seamă)", scrie Pierre Bourdieu, se exercită în principal prin intervenţia de producători culturali situaţi într-un loc incert între cîmpul jurnalistic şi cîmpurile specializate (literar sau filosofic etc.). Aceşti «intelectuali-jurnalişti» [...] se servesc de dubla lor apartenenţă pentru a se eschiva de la exigenţele specifice celor două universuri şi pentru a importa în fiecare dintre ele puteri mai mult sau mai puţin acumulate în celălalt"[1]. Există aşadar un pericol de uzurpare de notorietate, într-un fel, mass-media avînd facultatea de a-şi autoproduce vedetele. La fel se petrec lucrurile în universul muzicii, chiar şi în acela al politicii. Chiar dacă aceste notorietăţi sînt puţin stabile, totdeauna ameninţate de prăbuşiri neaşteptate şi de uitare definitivă, ele pot un timp să creeze iluzie, chiar dacă fundamentele lor pot fi foarte superficiale şi pot să nu se sprijine decît pe procesul de punere în valoare reciprocă a suportului mediatic şi a acelora care-l utilizează. „Sînt un fel de Zola care ar lansa „J'accuse" fără să fi scris încă *L'Assommoir* sau *Germinal* sau un fel Sartre care ar semna petiţiile sau ar conduce manifestaţiile fără să fi scris *L'Être et le Néant* ori *La Critique de la raison dialectique*. Ei pretind televiziunii să le confere o notorietate pe care, cîndva, doar o viaţă, adesea obscură, de cercetare şi de muncă ar fi putut-o oferi"[2]. Fără ca noi să fi scris nici *L'Assommoir*, nici *La critique de la raison dialectique*, lucrările noastre cele mai recente au cunoscut un relativ succes mediatic, modest în comparaţie cu evenimentele editoriale remarcabile ale unui Umberto Eco, dar considerabil pentru genul de lucrări publicate, adică

[1] Pierre Bourdieu, *Sur la télévision*, *op. cit.*, p. 89.
[2] Pierre Bourdieu şi Hans Haacke, *op. cit.*, p. 58.

studii sociologice care, fără să fie dificile prin raportare la ceea ce se publică în această disciplină, au părut totuşi dificile pentru anumiţi cititori puţin familiarizaţi cu ştiinţele sociale. Se poate presupune că acest ecou este legat în parte de subiectele acestor cercetări care pun în centrul lor înalta societate. Subiecte de sociologie puţin abordate, dar potenţial foarte interesante pentru mass-media. Ar fi fost poate mai dificil să întîlnim un ecou echivalent plecînd de la cercetările ce aveau ca obiect clasele populare, sărăcia, şomajul sau cartierele cu probleme. Căci, în aceste domenii, la drept vorbind inepuizabile, studiile sînt numeroase şi doar unele ajung la publicul nespecializat, reuşitele cele mai spectaculare fiind acelea ale lucrărilor *La Misère du monde* şi *Métamorphoses de la question sociale* de Robert Castel[1]. Trebuie oare totuşi să punem la îndoială legitimitatea micului nostru succes în mijloacele de comunicare? Sîntem noi fericitele victime ale cîmpului mediatic? Părerea colegilor noştri este aici importantă, dar nu totdeauna decisivă. Căci atitudinea de mîndrie solitară, blocarea în mediul profesional şi turnul de fildeş sînt tot atîtea realităţi care conduc la a suspecta sociologul, despre care presa vorbeşte chiar modest, de compromisuri ruşinoase.

Turnul de fildeş

Celălalt obstacol în această mare de mijloace de informare ar mai fi acela de a alege tentanta izolare a laboratorului şi de a cultiva aici neîncrederea şi suspiciunea la adresa jurnaliştilor. A obţine recunoaşterea egalilor este deja un frumos succes profesional. Dar după părerea noastră munca de valorizare este obligatorie, căci astăzi face parte din chiar legitimitatea muncii de cercetare care-şi află acolo

[1] Robert Castel, *Les Métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Fayard, coll. „L'espace du politique", Paris, 1995.

utilitatea sa socială. Mai ales că recunoaşterea din partea colegilor este totdeauna susceptibilă de a fi făcută din complezenţă, aşa cum, în situaţia inversă, ea poate fi împiedicată de polemicile de grup. Mediul ştiinţific este traversat de complicităţi şi de ostilităţi structurale şi nu este, probabil, aproape deloc lucid în privinţa sa, luciditatea presupunînd o distanţare de care punctul de vedere poate profita. Complicităţi tacite şi rapoarte de complezenţă, sau invers, ostilitate sistematică şi discreditare din principiu sînt reguli ale unui joc deformat de pasiuni deloc ştiinţifice. De aceea, punctul de vedere exterior este binevenit. A-ţi confrunta rezultatele muncii cu criticile, înseamnă de asemenea o confruntare cu părerea nespecialiştilor, cu toată prudenţa necesară, în măsura în care părerile nu mai pot face parte dintr-o critică epistemologică strînsă, dar iau mai ales în calcul accesibilitatea textelor şi utilitatea lor, ca şi pertinenţa lor în dezbaterea socială.

Anticiparea efectelor mediatizării

Experienţa efectelor mediatizării asupra difuzării şi publicităţii în jurul lucrărilor poate conduce la anticiparea efectelor pe care le-ar putea avea mediatizarea cercetărilor viitoare. De unde posibilitatea ca beneficiile, materiale şi simbolice, legate de succesul unei cărţi, să influenţeze alegerile temelor viitoare şi maniera de a le trata. Faptul că noi am continuat să lucrăm pe înalta societate, după *Dans les beaux quartiers*, se explică poate în parte prin primirea făcută acestei prime lucrări. Riscul este aşadar real ca astfel mass-media să sfîrşească prin a juca un rol important în viaţa cercetării ştiinţifice. Totuşi, există o serie de piedici în această direcţie. Mai întîi, în mod oarecum negativ, faptul că înclinaţia de a înfrunta lumea mass-media nu este foarte răspîndită. Dacă pe durata desfăşurării colocviilor menţionate mai sus, organizate de Asociaţia jurnaliştilor

specialişti ştiinţifici sau de Societatea franceză de sociologie, discursurile par să admită că ambiţia mediatică este universal împărtăşită. Daniel Kunth arată că 53 % dintre cercetătorii în ştiinţe sociale nu au participat la nici o operaţiune de popularizare ştiinţifică pe parcursul anului 1989[1]. S-ar părea, aşadar, că adevărata problemă ar fi mai curînd aceea a blocajului unei discipline în ea însăşi şi insuficienta sa deschidere către lume.

Pe de altă parte, există şi alte tentaţii în alegerea temelor de cercetare decît acelea legate de productivitatea mediatică. Mai întîi, orice cercetare presupune mijloace financiare. Acestea sînt atribuite de către CNRS sau de administraţiile centrale, în funcţie de priorităţile definite de către CNRS sau de administraţii. Trebuie să constatăm că există o anume independenţă între alegerea acestor teme şi acelea care reţin cu prioritate atenţia multimedia. Cu certitudine, un anumit număr de subiecte pot să coincidă, ca sida sau precaritatea situaţiei tinerilor din familiile sărmane. Dar clasele dominante, pentru raţiuni care nu sînt de altfel în mod prioritar ştiinţifice, ci mai ales dovezi de prudenţă justificată din partea gestionarilor de fonduri de cercetare, sînt finanţabile cu mare dificultate. Astfel, noi a trebuit să lucrăm la *Beaux quartiers* autofinanţîndu-ne. Cercetările ulterioare şi-au găsit finanţare: *Quartiers bourgeois, quartiers d'affaires* corespunde analizei unei probleme urbane acute la Paris, aceea a dispariţiei imobilelor de locuit în folosul birourilor, iar *La chasse à courre* răspunde unor întrebări ale Misiunii patrimoniului etnologic a Ministerului Culturii privind această practică cinegetică. Dar, mai apoi, finanţarea pentru *Grandes Fortunes* a fost foarte dificil de obţinut, deşi Planul Urban a susţinut proiectul într-o primă fază. Din acel moment sursele de finanţare au secat cu totul.

Riscuri legate de primejdia intruziunii mass-media în universul ştiinţific există, dar subliniindu-le prea mult riscăm

[1] Daniel Kunth, *op. cit.*

să lăsăm în umbră o problemă mai gravă, aceea a unei anume birocratizări a universului cercetării ce se închide astfel în faţa evaluărilor şi dialogului cu lumea exterioară.

Este chiar exerciţiul democraţiei, prin transferuri de cunoştinţe de la comunitatea ştiinţifică către cititori prin intermediul serviciilor editurilor şi mass-media, care este suspendată la calitatea şi seriozitatea difuzării şi punerii în valoare a rezultatelor cercetărilor. Exigenţa morală a îndatoririi care îi cere cercetătorului să-şi difuzeze lucrările este de asemenea o exigenţă politică. Monopolul cunoaşterii şi informaţiei este unul din factorii de monopolizare a puterii. „Cercetătorul este un cetăţean ca oricare altul, scrie Pierre Laszlo. Este normal ca restul cetăţii să fie chemată la descoperirile sale. Apare aici o îndatorire morală pentru omul de ştiinţă, aceea de a spune mulţumesc şi de a furniza un exemplu pentru tineri. Colectivitatea îi dă privilegiul de a-şi exploata darurile intelectuale într-o mare libertate [...]. Informaţia ştiinţifică este o monedă de schimb, ea serveşte la a justifica existenţa unei clase ştiinţifice, privilegiată din multe puncte de vedere”[1]. A cunoaşte mai bine inegalităţile şi modul de viaţă al claselor dominante este în sine un act politic, pentru că privilegiaţii tind să trăiască la adăpost de priviri, chiar din momentul cînd averea lor capătă puţină vechime. Nivelul patrimoniilor, compoziţia multiformă a capitalului, raportarea la cultură şi şcoală sînt tot atîtea elemente care pot fi aduse la cunoştinţa unui public cît mai vast. Tot la fel precum sărăcia este analizată, fişată, repertoriată, la fel marile familii scapă cunoaşterii. Aşadar este legitim să ne arătăm interesul şi în această direcţie.

[1] Pierre Laszlo, *La Vulgarisation scientifique*, PUF, coll. „Que sais-je?”, nr. 2722, Paris, 1993, p. 8.

CONCLUZIE

Ancheta, călătorie iniţiatică

După imaginea „marii călătorii", acel voiaj iniţiatic pe care-l realizau în secolul al XIX-lea tinerii aristocraţi englezi, călătorind prin ţările din Europa, sau, după modelul calfelor turului Franţei, care, trecînd din maestru în maestru, îşi învaţă meseria prin această peregrinare, ancheta sociologică şi etnologică devine o adevărată ucenicie, deopotrivă pentru profesie, cît şi pentru viaţă. Ancheta nu înseamnă numai o culegere de date, în faza empirică a unui demers ştiinţific. Ea este şi formare prin experienţa şi prin experienţele pe care le suscită. Iniţiere şi formare în lume şi în profesie. Construirea calitativă a materialelor de anchetă este în primul rînd o deplasare în spaţiul social. O schimbare de loc, deci de punct de vedere. Aceste călătorii în spaţiul geografic şi în spaţiul social sînt purtătoare, prin ele însele, a unor efecte de cunoaştere asupra modurilor de viaţă, a valorilor, a diversităţii lumii şi, în acest mod, totul este reaşezat la locul său.

Realul este relaţional, şi numai conştientizînd poziţia ocupată în acest sistem de relaţii, adică punctul de vedere din care urmează să se înceapă cercetarea, ea poate atinge minimum de obiectivitate şi poate să treacă de la relaţia cauzală şi de la explicaţie la comprehensiune, şi să facă inteligibil ceea ce, de foarte departe, depăşeşte înţelegerea. Este oare indispensabil să ne întîlnim de atît de aproape cu realităţile lumii pentru a-i surprinde diversitatea şi

complexitatea? Probabil că da, şi ne putem chiar imagina înscrierea în cursurile universitare de ştiinţe sociale a unor stagii în întreprinderi sau administraţii, în contact direct cu realitatea muncii sau a vieţii cotidiene din cartierele de locuinţe sociale. În lipsă, ancheta calitativă permite să dăm expresie şi glas cifrelor distribuţiilor statistice. Ea scoate la iveală condiţiile unor existenţe ordinare şi extraordinare, măsura distanţelor şi a convergenţelor. Ea autorizează surprinderea a ceea ce, ici şi colo, dă sens şi înţelesuri, altfel nebănuite, practicilor şi vieţii.

Detaşîndu-se de sine prin anchetă, care prin chiar logica sa îl plasează pe celălalt, în mod provizoriu, în centru, cercetătorul poate spera să controleze efectele locului său în spaţiu, schimbînd perspectiva. Această tentativă, perpetuă, de a controla condiţiile raportului cercetătorului cu obiectul său, trece prin anchetă, prin confruntarea directă cu celălalt. Chiar dacă nu este vorba aici chiar de unicul mod de abordare posibilă a realităţii sociale, chiar dacă nu îşi este suficientă, munca de anchetă este de neînlocuit prin ruptura pe care o induce. Descentralizează punctul de vedere şi astfel denunţă reprezentările apriorice, preconstrucţiile simţului comun. Dacă demersul anchetei calitative nu este întotdeauna uşor, el poate procura totuşi plăcerea vie şi fără încetare reînnoită a descoperirii, a dezrădăcinării, a rupturii de ceea ce vine de la sine şi care diminuează atenţia.

Dincolo de ocean sînt alte continente necunoscute. Lumea socială este trăită ca familiară prin iluzie, prin necunoaştere. Ancheta descoperă aspecte, situaţii, locuri ignorate. Cu condiţia ca rezultatele sale să fie difuzate dincolo de cercul restrîns al specialiştilor, ancheta este, deopotrivă, o deschidere către lume, o armă împotriva ideilor preconcepute şi a prejudecăţilor, un instrument de cunoaştere care te determină să vezi, să explici, să înţelegi.

BIBLIOGRAFIE

Accardo, Alain, et al., *Jurnalistes au quotidien. Outils pour une socioanalyse des pratiques journalistiques*, Le Mascaret, Bordeaux, 1995.

Actes de la recherche en sciences sociales, 1995/106-107 („Histoire sociale des sciences sociales").

Agulhon, Maurice, *Le cercle dans la France bourgeoise. 1810-1848. Étude d'une mutation de sociabilité*, Armand Colin, Paris, 1977.

Amiot, Michel, *Contre l'État, les sociologues. Éléments pour une histoire de la sociologie urbaine en France (1900-1980)*, Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, Paris, 1986.

Bardin, Laurence, *L'Analyse de contenu*, Paris, Presses universitaires de France, 1977.

Beaud, Stéphane, „L'usage de l'entretien en sciences sociales. Plaidoyer pour «l'entretien ethnographique»", *Politix*, nr. 35, 1996.

Bertaux, Daniel, „Écrire la sociologie", *Informations sur les sciences sociales*, 19(1), 1979, pp. 7-25.

Blanchet, Alain (éd.), *L'Entretien dans les sciences sociales*, Dunod, Paris, 1985.

Blanchet, Alain, *Dire et faire dire. L'entretien*, Paris, Armand Colin, col. „U", seria „Psychologie", 1991.

Blanchet, Alain şi Gotman, Anne, *L'Enquête et ses méthodes: l'entretien*, Nathan Université, col. „128", seria „Sociologie", nr. 19, Paris, 1992.

Boltanski, Luc, şi Maldidier, Pascale, „Carrière scientifique, morale scientifique et vulgarisation", *Informations sur les sciences sociales*, 1970, 9, 99-118.

Boudon, Raymond, „Pourquoi devenir sociologue? Réflexions et évocations", *Revue française de science politique*, 46-1, 1996, 52-79.

Bougnoux, Daniel, „La science au risque des médias", *Le Monde diplomatique*, nr. 498, septembrie 1995.

Bourdieu, Pierre, Chamboredon, Jean-Claude şi Passeron, Jean-Claude, *Le Métier de sociologue*, Paris, Mouton/Bordas, 1968.

Bourdieu, Pierre, „Le Champ scientifique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1976/2-3, pp. 88-104.

Bourdieu, Pierre şi Saint Martin, Monique de, „Le Patronat", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1978/20-21, pp. 3-82.

Bourdieu, Pierre, *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Paris, Minuit, col. „Le Sens commun", 1979.

Bourdieu, Pierre, *Ce que parler vent dire. L'économie des échanges linguistiques*, Fayard, Paris, 1982.

Bourdieu, Pierre (éd.), *La Misère du monde*, Seuil, Paris, 1993.

Bourdieu, Pierre, *Sur la télévision*, Liber éditions, Paris, 1996.

Bromberger, Christian et Lenclud, Gérard, „La chasse et la cueillette aujourd'hui. Un champ de recherche anthropologique?", *Études rurales*, nr. 87-88, iulie-decembrie, 1982.

Bucher, Bernadette, „Rites et stratégies d'adaptation: la chasse à courre en bocage vendéen", *Études rurales*, nr. 87-88, iulie-decembrie, 1982 („La chasse et la cueillette aujourd'hui").

Canguilhem, Georges, „Nécessité de la diffusion scientifique", *Revue de l'enseignement supérieur*, 3, 1961, pp. 5-16.

Castiel Anita, „Sciences et médias: savoirs et savoir-faire", *Le Journal du CNRS*, martie, 1995.

Chamboredon, Hélène, Pavis, Fabienne, Surdez, Muriel şi Willemez, Laurent, „S'imposer aux imposants. À propos de quelques obstacles recontrés par des sociologues débutans dans la pratique et l'usage de l'entretien", *Genèses*, nr. 16, iunie, 1994, pp. 114-132.

Chapoulie, Jean-Michel, „Everett C. Hugues et le développement du travail de terrain en sociologie", *Revue française de sociologie*, 25 (4), 1984, 582-608.

Combessie, Jean-Claude, *La Méthode en sociologie*, La Découverte, col. „Repères", Paris, 1996.

Communications, nr. 58, 1994 („L'Écriture des sciences de l'homme").

Cresswell, Robert, „Ethnologie et sociologie. Problèmes de collaboration", *L'homme*, VII, 1, pp. 72-84.

Crète, Jean şi Imbeau, Louis-Marie, *Comprendre et communiquer la science*, DeBoeck Université, Bruxelles, 1996.

Critiques sociales, nr. 8-9, iunie, 1996 („Usages sociaux de l'entretien sociologique").

Crozier, Michel, „Comment je me suis découvert sociologue. Réflexions sur un apprentissage qui ne sera jamais terminé", *Revue française de science politique*, 46-1, 1996, 80-95.

Desjeux, Dominique, Orhaut, Isabelle şi Taponier, Sophie, *L'Édition en sciences humaines*, L'Harmattan, col. „Dossiers sciences humaines et sociales", Paris, 1991.

Devereux, Georges, *De l'angoisse à la méthode dans les sciences du comportement*, Flammarion, Paris, 1980.

Durkheim, Émile, *Les Règles de la méthode sociologique*, Presses universitaires de France, Paris, 1963 (ediţia întîi, 1895).

Elias, Norbert, *La Société de cour*, Paris, Flammarion, col. „Champs", 1985.

Elias, Norbert, *Engagement et distanciation*, Fayard, Paris, 1993.

Enquête, nr. 1, trimestrul I, 1995, éditions Parenthèses („Les terrains de l'enquête").

Favret-Saada, Jeanne, şi Contreras, Josée, Gallimard, col. „Témoins", Paris, 1981.

Feldman, Jacqueline et. al., *Corps pour corps. Enquête sur la sorcellerie dans le bocage, Éthique, épistémologie et sciences de l'homme*, L'Harmattan, col. „Logiques sociales", Paris, 1996.

Fournier, Pierre, „Des observations sous surveillance", *Genèses*, 24, septembrie, 1996, pp. 103-119.

Gérard-Varet, Louis-André, şi Passeron, Jean-Claude, (ed.), *Le modèle et l'enquête. Les usages du principe de rationalité dans les sciences sociales*, Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, Paris, 1995.

Goffman, Erwing, *La Mise en scène de la vie quotidienne*, volume I, „La présentation de soi", Minuit, col. „Le Sens commun", Paris, 1973.

Goody, Jack, *La Raison graphique. La domestication de la pensée sauvage*, Minuit, col. „Le Sens commun", Paris, 1979.

Grange, Cyril, *Les gens du Bottin Mondain. Y être c'est en être*, Fayard, Paris, 1996.

Grawitz, Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, Dalloz, Paris, 1990.

Grunberg, Gérard şi Schweisguth, Étienne, „Bourdieu et la misère; une approche réductionniste", *Revue française des sciences politiques*, vol. 46, nr. 1, februarie, 1996, pp. 134-155.

Jauss, Hans Robert, *Pour une esthétique de la réception*, Gallimard, col. „Tel", Paris, 1978.

Kandel, Liliane, „Réflexions sur l'usage de l'entretien notamment non directif et sur les études d'opinion", *Épistémologie sociologique*, nr. 13, semestrul I, 1972.

Kaufmann, Jean-Claude, *L'Entretien compréhensif*, Nathan Université, col. „128", seria „Sociologie", Paris, 1996.

Kunth, Daniel, *La place du chercheur dans la vulgarisation scientifique*, DIST-ministère de la Recherche et de l'Espace, septembrie Paris, 1992.

L'Homme, nr. 111-112, iulie-decembrie, 1989 („Littérature et anthropologie").

L'Homme et la Société, nr. 116, aprilie-iunie, 1995 („Les passions de la recherche", 2).

Lahire, Bernard, „Sociologie des pratiques d'écriture", *Ethnologie française*, nr. 3, iulie-septembrie, 1990, („Entre l'oral et l'écrit").

Laszlo, Pierre, „La vulgarisation scientifique", PUF, col. „Que sais-je?", nr. 2722, Paris, 1993.

Latour, Bruno, *La Science en action*, Gallimard, col. „Folio-essais", nr. 267, Paris, 1995.

Le Wita, Béatrix, *Ni vue, ni connue. Approche ethnographique de la culture bourgeoise*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, col. „Ethnologie de la France", Paris, 1988.

Legavre, Jean-Baptiste, „La «neutralité» dans l'entretien de recherche. Retour personnel sur une évidence", *Politix*, nr. 35, 1996, pp. 207-225.

Lejeune, Phillippe, *Je est un autre. L'autobiographie, de la littérature aux médias*, Seuil, col. „Poétique", Paris, 1980.

Lenclud, Gérard, „L'illusion essentialiste. Pourquoi il n'est pas possible de définir les concepts anthropologiques", *L'Ethnographie*, nr. 117, primăvara 1985.

Lenoble-Pinson, Michèle, *La Rédaction scientifique*, DeBoeck Université, Bruxelles, 1996.

Lepenies, Wolf, *Les Trois cultures. Entre science et littérature, l'avènement de la sociologie*, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris,1990.

Linhart, Robert, *L'Établi*, Minuit, Paris, 1978.

Lourau, René, *Le Journal de recherche. Matériaux d'une théorie de l'implication*, Éditions Méridiens Klincksieck, Paris, 1988.

Maget, Marcel, *Guide d'étude directe des comportements culturels*, CNRS, Paris, 1962.

Marié, Michel, *Les Terres et les mots. Une traversée des sciences sociales*, Méridiens Klincksieck, col. „Analyse institutionnelle", Paris, 1989.

Mauger, Gérard, „Enquêter en milieu populaire", *Genèses*, 6, decembrie 1991, pp. 125-143.

Mauger, Gérard, „La situation d'enquête", *Informations sociales*, nr. 47, 1995, pp. 24-31.

Mayer, Nonna, „L'entretien selon Pierre Bourdieu. Analyse critique de *La Misère du Monde*", *Revue française de sociologie*, 36 (2), 1995, 355-370.

Mendras, Henri, *Comment devenir sociologue? Souvenirs d'un vieux mandarin*, Arles, Actes-Sud, 1995.

Mension-Rigau, Éric, *Aristocrates et grands bourgeois. Éducation, tradition, valeurs*, Plon, Paris, 1994.

Michelat, Guy, „Sur l'utilisation de l'entretien non directif en sociologie", *Revue française de sociologie*, 16 (2), 1975, pp. 229-247.

Montlibert, Christian de, „La professionalisation de la sociologie et ses limites", *Revue française de sociologie*, 23 (1), 1982, 37-53.

Peneff, Jean, *L'Hôpital en urgence. Étude par observation participante*, Métailié, Paris, 1992.

Pharo, Patrick, *Le Sens de l'action et la compréhension d'autrui*, L'Harmattan, Paris, 1993.

Pharo, Patrick, *L'Injustice et le mal*, L'Harmattan, col. „Logiques sociales", Paris, 1996.

Piette, Alain, *Ethnographie de l'action. L'observation des détails*, Métailié, Paris, 1996.

Pinçon, Michel şi Pinçon-Charlot, Monique, *Dans les beaux quartiers*, Seuil, col. „L'épreuve des faits", Paris, 1989.

Pinçon, Michel şi Pinçon-Charlot, Monique, *Quartiers bourgeois, quartiers d'affaires*, Payot, col. „Documents", Paris, 1992.

Pinçon, Michel şi Pinçon-Charlot, Monique, *La chasse à courre, ses rites et ses enjeux*, Payot, col. „Documents", 1993. Reeditare în „Petite bibliothèque Payot", Paris, 1996.

Pinçon, Michel şi Pinçon-Charlot, Monique, *Grandes Fortunes. Dynasties familiales et formes de richesse en France*, Payot, col. „Documents", Paris, 1996.

Pinto, Louis, „Expérience vécue et exigence scientifique d'objectivité", dans P. Champagne, R. Lenoir, D. Merllié, L. Pinto, *Initiation à la pratique sociologique*, Dunod, Paris, 1989.

Pinto, Louis, „La théorie en pratique", *Critique*, nr. 579/580, august-septembrie 1995.

Revel, Jacques (ed.), *Jeux d'échelle. La microanalyse à l'éxpérience*, Hautes études-Gallimard-Seuil, Paris, 1996.

Saint Martin, Monique de, *L'Espace de la noblesse*, Métailié, Paris, 1993.

Sartre, Jean-Paul, *Questions de méthode*, Paris, Gallimard, col. „Idées", 1967 (prima ediţie în *Critique de la raison dialectique*, Gallimard, Paris, 1960).

Singly, François de, *L'enquête et ses méthodes: le questionnaire*, Nathan, col. „128", Paris, 1992.

Valade, Bernard, *Introduction aux sciences sociales*, Presses universitaires de France, Paris, 1996.

Wacquant, Loïc J.D., „Corps et âme. Notes ethnographiques d'un apprenti boxeur", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1989/80, pp. 33-67.

Coperta 4

Originalitatea acestei lucrări constă în faptul că relatează o experienţă de cercetare desfăşurată pe parcursul a zece ani în familiile bogate de aristocraţi şi de vechi burghezi. Problema se pune din punctul de vedere al practicii interviului, observaţiei, dar şi al redactării şi receptării lucrărilor de către comunitatea ştiinţifică, de către marile familii înseşi, de presă. Problemele mediatizării cunoaşterii ştiinţifice fac subiectul unei aprofundate reflecţii. Este tratat aici lanţul metodologic în integralitatea sa, fiecare problemă este abordată în derularea concretă a unui ansamblu de anchete de teren. Acestea au fost în întregime publicate, iar secretele lor de fabricaţie sînt dezvăluite aici: secretele meseriei de cercetător sînt aduse la lumină. Găsim punctate aici atît entuziasmul, cît şi plăcerea descoperirii locurilor ignorate, a spaţiilor sociale închise şi dificil de explorat în mod obişnuit.

Cercetători în cadrul CNRS, Michel Pinçon şi Monique Pinçon-Charlot, doctori în sociologie, sînt în prezent angajaţi ai CSU (Culturi şi Societăţi Urbane) – o echipă IRESCO (Institutul de cercetare asupra societăţilor contemporane, Paris).